

Hoe de confectieambachten een *'mauw'* aan hun eigen keure pasten

Evolutie in de kledingnijverheid op het einde van de middeleeuwen
vanuit het perspectief van de Brugse confectieambachten, ca. 1400-1550

Marie-Charlotte Dubois

Masterproef aangeboden binnen de opleiding
master in de Geschiedenis KU Leuven

Promotor: Prof. dr. Paul Trio

Academiejaar 2022-2023

312 099 tekens

Ik verklaar me akkoord met de code of conduct van de
faculteit Letteren voor geloofwaardig auteurschap.

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	i
Lijst van afkortingen	ii
Inleiding	1
A. Onderzoeksopzet.....	1
B. Bespreking van de bronnen: ambachtskeure en processen	6
<i>De ambachtskeure van de kleermakers</i>	8
<i>Diverse processen, vonnissen en rekesten</i>	9
I. Het aanpassingsvermogen van de stad Brugge, de handelsmetropool van weleer ...	14
II. Rol en positie van de Brugse confectieambachten.....	17
A. In theorie: de ambachtskeure van de kleermakers	17
B. In de praktijk: processen tegenover de Lakenhalle en particulieren	22
<i>Wat met de ‘lakenen balynck tlandts’?</i>	22
<i>Kledingproductie voor eigen gebruik</i>	25
C. In de praktijk: processen tussen de Brugse confectieambachten onderling.....	29
<i>Wie mag ‘lederen culders’ maken, de kleermakers of de corduwaniers?</i>	29
<i>De inperking van het monopolie van de culkstickers om wambuizen te maken</i>	31
<i>Discussies over het gebruik van nieuwe stoffen door de oudkleerkopers</i>	33
III. Brugge en zijn marktfuncties	39
A. Focus op de eigen markteconomie.....	39
<i>Handelsinfrastructuur: markten en hallen</i>	39
<i>Handelsinfrastructuur: woningen en winkels van kleermakers</i>	44
B. Wijze waarop goederen mochten worden verkocht	48
<i>Onderscheid tussen de confectieambachten op basis van de tentoonstellingswijze</i>	48
<i>Rol van de geleverde stoffen</i>	52
IV. Veranderende regels, veranderende kledingmode?	54
A. Welke kledingstukken?.....	54
<i>Eenvoudige kledingstukken: kaproenen, mouwen, colletten en failen</i>	56
<i>De standaardgarderobe van de man: coussens en wambuizen</i>	58
<i>(Winter-)kledingstukken in het tiende artikel van de kleermakerskeure</i>	59
B. Welke stoffen?	61
<i>Dikke wollen stoffen</i>	63
<i>Grote verscheidenheid aan stoffen uit zijde</i>	65
<i>Stoffen die uit mengsels van meerdere weefsels bestonden</i>	67
<i>Goedkopere lichte wollen stoffen: de Brugse saainijverheid</i>	69

<i>Kwaliteitscontrole op de verkochte stoffen</i>	70
C. Welke kleuren?	72
<i>Bruintinten en ongeverfde stoffen versus felle kleuren</i>	73
<i>Roodtinten versus opkomende blauwtinten</i>	74
<i>De zeldzaamheid van de kleuren geel en groen?</i>	75
<i>Zwart: de overklassende kleur</i>	76
Conclusie.....	78
Bibliografie	84
Onuitgegeven bronnen.....	84
Uitgegeven bronnen.....	85
Secundaire literatuur.....	85
Bijlagen	90
Abstract	92

Als aparte bijlagen ingediend: ‘Transcriptie van de Brugse kleermakerskeure’ en
‘Overzichtstabellen van de gebruikte processen en akten’

Voorwoord

Dit onderzoek in teken van het behalen van mijn masterdiploma in de Geschiedenis was niet gelukt zonder de hulp van een aantal mensen. Ik wil hen dan ook graag in dit voorwoord uitdrukkelijk bedanken voor de steun en hulp bij het succesvol voltooien van mijn opleiding tot historica. Als een van de laatste studentes onder begeleiding van Prof. dr. Trio, wil ik hem in de eerste plaats van harte bedanken voor de goede raad doorheen het academiejaar. Via zijn aanbevelingen, bijsturingen en feedback op mijn tussentijdse versies van deze studie kon ik deze masterscriptie tot een goed einde brengen. Zonder zijn hulp was dit onderzoek niet tot dit resultaat gekomen, waarvoor mijn uitdrukkelijke dank. Naast de raad van mijn begeleider, formuleerde ook de vakgroep middeleeuwen nuttige aanwijzingen tijdens de bijeenkomsten, wat dit onderzoek zonder twijfel heeft vooruitgeholpen.

Verder wil ik graag de medewerkers van het Brugse stads- en rijksarchief bedanken. Tijdens de vele uren archiefwerk waren zij een aangenaam aanspreekpunt en toonden zij oprecht interesse in het onderzoek dat ik voerde. Ook de hulp bij het vinden van relevante wetenschappelijke literatuur van de bibliotheekmedewerkers werd enorm geapprecieerd. Hierbij wil ik graag Hilde Van Parys, van de openbare bibliotheek van Brugge, expliciet vermelden voor de snelle en nuttige dienstverlening. Daarnaast dank ik nog mijn ouders, familie en vrienden om mij tijdens het zoek- en schrijfproces te blijven motiveren. Eveneens kon ik steeds terecht bij mijn medestudenten, die ik na mijn vierjarige universitaire carrière, met trots mijn vrienden mag noemen. Naast de hechte groep mediëvisten, verdienen Ellen, Joke, Nienke, Louis, Cedric en Simon een speciaal woordje van dank.

Lijst van afkortingen

SAB: Stadsarchief Brugge

RAB: Rijksarchief Brugge

BNF: Bibliothèque Nationale de France

lb.: pond parisis

s.: schellingen parisis

d.: denieren parisis

Alle bedragen in dit onderzoek worden uitgedrukt in *lb./s./d.* ‘parisis’,

behalve als ‘Vl. gr.’ expliciet is vermeld: *lb./s./d.* ‘Vlaamse groten’ (1 lb. Vl. gr. = 12 lb. par.)

GTB: Geïntegreerde Taalbank

MNW: Middelnederlandsch Woordenboek

znw.: zelfstandig naamwoord

bnw.: bijvoeglijk naamwoord

ww.: werkwoord

Inleiding

A. Onderzoeksopzet

‘Kleren maken de man (en vrouw)’ wordt weleens in de volksmond gezegd. Daarmee bedoelt men dat het aanzien en de waardering van iemand af te leiden is aan diens kleren en uiterlijk. Binnen hedendaagse normen is het inderdaad niet ongewoon dat we onze identiteit op basis van onze kleren en stijl naar buiten brengen. De eerste indruk en conclusies zijn dan ook snel gemaakt op basis van het uiterlijke voorkomen.¹ In het verleden was dit veelal niet anders. Zo bepaalden kledingregels welke kledij correspondeerde met de positie van een persoon. Kledij was dus een soort code die de identiteit van de drager, zijn bezit en zijn morele karakter reflecteerde. Bovendien waren die richtlijnen te lezen door de leden van de gemeenschap waar hij deel van uitmaakte. Op die manier zorgden de regels immers voor een stabiliteit van de samenleving.² Maar de zegswijze kan ook worden omgedraaid: ‘de man (en vrouw) maken de kleren’. Tijdens de middeleeuwen en de vroegmoderne tijd speelden ambachten een uiterst belangrijke rol in de productie van kleding. Het is met andere woorden een interessante onderzoekspiste om beide aspecten van middeleeuwse en vroegmoderne klederdracht via een kwalitatieve analyse na te gaan. Enerzijds zal dit onderzoek dus de confectie-ambachten en hun regelgevingen van dichterbij bekijken. Anderzijds zal het geselecteerde bronnencorpus een inzicht geven in de identiteit van de middeleeuwer op basis van hun uiterlijke voorkomen via kledij. De centrale vraag die als rode draad door deze studie zal lopen, is bijgevolg: ‘In welke mate vond er naar het einde van de middeleeuwen toe een wijziging plaats in de regelgeving voor de ambachten die actief waren in de kleding- en mode-industrie en welke weerslag had dit al dan niet op het uitzicht van de kledij in die periode?’

Als geografische en chronologische afbakening zal dit onderzoek ingaan op de stedelijke context van Brugge tijdens de late middeleeuwen en het begin van de vroegmoderne periode. Brugge specialiseerde zich tijdens de twaalfde en dertiende eeuw steeds meer in de productie van luxelakens en de bloeitijd voor de stad duurde ongeveer twee eeuwen.³ De idee bestaat dat Brugge zijn welvarende positie en centrumrol van commerciële activiteiten rond 1480 volledig moest afgeven aan Antwerpen. Toch bleef de uitstraling van Brugge tot het begin van de zestiende eeuw standhouden. Brugge werd bovendien nog decennia nadat Antwerpen de leidende economische rol had overgenomen, gezien als een van de rijkste steden van de Nederlanden. Bijgevolg is de stad Brugge tijdens die periode door het uitzonderlijke economische klimaat bijzonder interessant als casestudy over ambachten in de kledingsector. Hoewel Brugge zijn internationale uitstraling verloor aan Antwerpen, deden handelaars, ondernemers en ambachtslieden toch nog steeds goede zaken in luxenijverheden tot de jaren 1580. De luxegoederen die de Brugse ambachtslieden voordien hadden geproduceerd voor hoven en eliteconsumenten over heel Europa, zouden nu op een meer lokale en regionale markt worden verhandeld. Daardoor kan Brugge gezien worden als een veerkrachtige stad en is deze

¹ Den Boon, *Spreekwoordenboek*, p. 196.

² Van Buren en Wieck, *Illuminating Fashion*, p. III, 1; Prevenier, *Prinsen en poorters*, p. 167-69.

³ Puttevils, ‘Kooplieden en geldhandelaars’, p. 193.

regio uitermate interessant om van dichterbij te bekijken in het teken van het ambachtsverleden en de kostuum- en modegeschiedenis.⁴

De middeleeuwse stad Brugge stond al vaak centraal in historische onderzoeken en werd al vanuit meerdere standpunten benaderd. Zo kwamen politieke, economische en kunst-culturele aspecten reeds rijkelijk aan bod in voorgaande studies. Het middeleeuwse Brugge was dan ook een spilfiguur in de nijverheid, handel en cultuur, zowel op nationaal als internationaal vlak. Het had zijn positie voornamelijk te danken aan de grootschalige en op exportgerichte lakennijverheid. Die sector was tijdens de twaalfde en vroege dertiende eeuw volledig tot bloei gekomen en liet zijn prestige afstralen op de gehele stad.⁵ De sociaal-economische positie is bijgevolg een veel onderzocht aspect binnen het historiografische debat over het stedelijke Brugge tijdens de middeleeuwen en vroegmoderne periode. Dit kan worden bestudeerd vanuit het standpunt van de handelselite, zoals lokale hosteliers en kooplieden, de buitenlandse kooplieden en hun naties, en de beurs en de wisselmarkt. Maar ook het stadsbestuur en de ambachtslieden speelden een aanzienlijke rol in het economische leven van de middeleeuwse stad.⁶

In een wetenschappelijk artikel uit 2010 kaartte Jan Dumolyn aan dat er nog maar weinig recente kritische studies verschenen zijn over de Brugse corporatieve structuren tijdens de late middeleeuwen. Onder impuls van onder andere Dumolyn zelf en Peter Stabel kwam daar verandering in, waardoor de ambachten zowel op politieke als meer socio-economische opzichten op meerdere niveaus werden belicht.⁷ Ook dit onderzoek wil meestappen in deze herwonnen interesse in het Brugse ambachtsleven van de late middeleeuwen door enkele Brugse confectieambachten in de periode ca. 1400-1550 van dichterbij te bekijken. Bovendien wil deze studie zich plaatsen in het historiografische debat over de positie van de middeleeuwse en vroegmoderne ambachten ten opzichte van de evoluerende markteconomie. Deze studie wil immers meewerken aan het bijstellen van de tegenwoordig al gedateerde perceptie dat ambachten als remmend werden gezien voor de bloeiende economie van de stad. Na het artikel *Rehabilitating the Guilds: A Reply* van Sheilagh Ogilvie uit 2008 werden de rol en functie van ambachten opnieuw ter discussie gesteld.⁸ Bijgevolg leverde dit artikel de afgelopen jaren zeer uiteenlopende visies en houdingen op over de corporatieve instellingen. Hieronder volgen dan ook enkele opmerkelijke bedenkingen van auteurs gespecialiseerd in dit historische onderwerp.

Historici als Stephan Epstein, Maarten Prak, Oscar Gelderblom en Regina Grafe zijn allen van oordeel dat corporatieve instellingen positieve gevolgen konden hebben voor de ontwikkelende economie. Zij zijn ervan overtuigd dat ambachten niet meer mogen worden begrepen als instellingen die louter hun eigen positie wilden veiligstellen, waardoor ze economische en technologische vooruitgang beperkten, zoals oudere literatuur dit nog

⁴ Deneweth en Vandamme, 'Brugge in de zestiende eeuw', p. 9; Sturtewagen, 'All Together Respectably Dressed', p. 253.

⁵ Brown en Dumolyn, 'Introduction', p. 1-6.

⁶ Stabel e.a., 'Production, Markets and Socio-economic Structures II: c. 1320 - c. 1500', p. 205-29.

⁷ Zie hiervoor ook de opmerking gemaakt door: Dumolyn, 'De Brugse ambachtsbesturen tijdens de late middeleeuwen', p. 309-10.

⁸ Ogilvie, *Rehabilitating the Guilds: A Reply*, p. 175-82.

beweerde. Zo erkende Epstein dat ambachtelijke innovaties nauwelijks zijn op te merken. Toch waren er dergelijke vernieuwingen volgens hem, hetzij op een heel kleine schaal en eerder anoniem. Daardoor vertrok hij voor zijn onderzoeken over corporaties steeds vanop het niveau van de individuele producent en minder vanuit de instelling op zich. Zo kon hij samen met Prak vaststellen dat de mogelijkheden tot innovaties verscholen zaten in het leerling-meestersysteem zelf: clusters van vakkennis zorgden voor concurrentie en uitdagingen, waardoor de ambachtsleden creatiever leerden omgaan met hun kennis, wat voor verandering zorgde.⁹ Ook Gelderblom en Grafe volgen een dergelijke visie op de rol van middeleeuwse en vroegmoderne ambachten. Zij leggen vooral de aandacht op internationale contacten door in te gaan op de koopmansgilden en langeafstandshandel, als tegengewicht voor de stedelijk georganiseerde ambachten op een meer lokaal en regionaal niveau. Gelderblom vindt dat een vergelijkende analyse van de organisaties van de langeafstandshandel de meest aangewezen resultaten kan opleveren voor een onderzoek naar de multifunctionaliteit van corporatistische instellingen. Gelderblom en Grafe concludeerden dat handelaren en andere soorten corporaties zich uitsluitend groepeerden om economische voordelen te genereren voor zichzelf en de maatschappij, waardoor zij zich telkens moesten heruitvinden.¹⁰

Tegenwoordig volgen de meeste historici de argumentatie dat ambachten een positieve invloed hadden voor de gemeenschap in haar geheel, maar toch zijn er nog steeds tegenstanders van een dergelijke visie. Vooral Ogilvie houdt stevig vast aan de meer klassieke houding tegenover corporatieve instellingen als rigide en remmende factoren voor de ontwikkelende samenleving. Volgens haar waren ambachten niet in staat om het middeleeuwse en vroegmoderne ‘marktfalen’ te corrigeren, waardoor ze de markteconomie ook zeker niet konden bevorderen. Ze ziet de corporatieve structuren als verenigingen die dezelfde activiteiten ontplooiden en gemeenschappelijke doelen wilden nastreven, maar tegelijkertijd pretendeerden dat ze het algemeen belang van de gemeenschap dienden. Ogilvie vindt dat beide aspecten onverenigbaar zijn, waardoor ambachten zich uitsluitend konden focussen op de verrijking en bescherming van de eigen leden. Dat zorgde voor sociale discriminatie, op basis van strenge toetredingsvoorwaarden en beperkende arbeidsregels, die een grote groep van de samenleving uitsloot. In haar studies benadrukt ze dat het onderzoek naar corporatieve instellingen daarom niet overbodig is, net omdat ze de beperkingen van dergelijke instellingen aan het licht brengen. Ze is ervan overtuigd dat ambachten de uitsluiting van vrouwen en minderheden institutionaliseerden en de innovatiemogelijkheden inperkten. Volgens haar was hun enige doel dan ook het herverdelen van de inkomsten ten gunste van de eigen leden en ten nadele van de samenleving als geheel.¹¹ Zoals hierboven al is aangekaart, zal deze studie daarentegen eerder aansluiten bij de revisionistische traditie, door in te gaan op de manieren waarop de Brugse ambachten de economische marktsituatie van een stad konden bevorderen.

⁹ Epstein, ‘Craft Guilds, Apprenticeship, and Technological Change in Pre-Industrial Europe’, p. 52-3, 65-6; Epstein en Prak, ‘Introduction: Guilds, Innovation, and the European Economy, 1400–1800’, p. 1-5, 18-9.

¹⁰ Gelderblom en Grafe, ‘The Rise and Fall of the Merchant Guilds: Re-Thinking the Comparative Study of Commercial Institutions in Premodern Europe’, p. 499-501; Gelderblom, *Cities of Commerce*, p. 2-4.

¹¹ Ogilvie, *The European Guilds: An Economic Analysis*, p. 4-6, 564-67, 584-86.

Het tweede centrale thema van dit onderzoek, namelijk (laat-)middeleeuwse mode en klederdracht, is nog maar beperkt bestudeerd. Raymond Van Uytven wees er terecht op dat een uitgebreide studie over kledij (en schoeisel) modieuze wisselingen doorheen de tijd zouden kunnen verraden. Maar tot op heden zijn er met betrekking tot de Zuidelijke Nederlanden amper systematische onderzoeken focussend op deze thematiek uitgevoerd op basis van literaire bronnen, rekeningen, administratieve en juridische bronnen, inventarissen of iconografische bronnen.¹² Zelf deed hij een verdienstelijke poging om een aanzet te geven naar verder onderzoek door telkens kort in te gaan op sociale structuren, zoals rang en stand, leeftijd, gender en status, en door dit vervolgens te toetsen aan de middeleeuwse klederdracht. Daarbij wees hij eveneens op de problematiek van de terminologie die zeer verschillend kan zijn doorheen de tijd en per regio.¹³

Het blijft dan ook relatief moeilijk om kleding van een periode ver voor ons te bestuderen. Kledingstukken en accessoires zijn zelden bewaard gebleven, zeker als we meer dan vijfhonderd jaar terugkeren in de tijd. Pas vanaf de achttiende eeuw zijn er volledig bewaarde kostuums bekend in musea en privéverzamelingen. Onderzoekers die de mode- of kostuumgeschiedenis van vóór 1700 willen bestuderen, moeten bijna hoofdzakelijk terugvallen op secundaire bronnen, zoals schilderijen, gravures en etsen, beelden en beschrijvingen. Bijgevolg gaat de meeste aandacht quasi automatisch naar luxueuze feestkledij van hogere standen, aangezien dit het beste gedocumenteerd is.¹⁴ Door dergelijke studies is echter een vertekend beeld ontstaan waarbij de gewone mens schijnbaar buiten het hele modegebeuren stond. Het beeld dat zij kledingvormen en -stukken van generatie op generatie doorgaven, was eerder de uitzondering dan de regel. Zeker in stedelijke agglomeraties, zoals in de Zuidelijke Nederlanden, werden modetendensen snel verspreid, ook bij brede lagen van de bevolking.¹⁵

Als specifiek de situatie van de middeleeuwse stad Brugge en zijn relatie tot kledingmode wordt bekeken, mag het doctoraatsonderzoek van Isis Sturtewagen niet onvermeld blijven. In *All together respectably dressed* gaat ze uitgebreid in op diverse aspecten van de modegeschiedenis, zoals het uitzicht van de kledingstukken, accessoires en juwelen, de gebruikte stoffen, het kleurgebruik en de identiteitsvorming op basis van het uiterlijke voorkomen. Zelf verklaart ze in haar inleiding dat ze in haar onderzoek de vijftiende en zestiende eeuw zal bespreken.¹⁶ Toch beslaat haar bronnencorpus voornamelijk materiaal uit de zestiende eeuw, zoals de inventarissen van de klerken van de Vierschaar en van de Brugse wezerijkamer. Deze bronnen startten respectievelijk pas vanaf 1520 en 1528, waardoor haar studie voornamelijk ingaat op de vroegmoderne tijd.¹⁷ Dit onderzoek zal daarentegen proberen om toch de vijftiende eeuw uitvoeriger te behandelen, door onder meer de vijftiende-eeuwse ambachtskeure van de kleermakers in het bronnencorpus op te nemen. Toch dient rekening

¹² Van Uytven, “‘Pour vert me veul de noir vestir’”, p. 104; Zie ook de opmerking in: Panhuysen, ‘Maatwerk: kleermakers, naaisters, oudkleerkopers en de gilden (1500-1800)’, p. 91.

¹³ Van Uytven, ‘Van hetzelfde laken een pak’, p. 136.

¹⁴ Sorber, ‘Van keukenmeiden en marktkramers’, p. 39-40.

¹⁵ Sturtewagen, ‘All Together Respectably Dressed’, p. 254-55; Sorber, ‘Van keukenmeiden en marktkramers’, p. 40.

¹⁶ Sturtewagen, ‘All Together Respectably Dressed’, p. 15-6, 18-9.

¹⁷ Sturtewagen, ‘All Together Respectably Dressed’, p. 261-64.

gehouden te worden met de enorme toename van het bronnenmateriaal op het einde van de middeleeuwen en het begin van de vroegmoderne periode. Onder andere onder de invloed van de verschriftelijking stijgt het aantal bronnen, waardoor ook dit onderzoek een chronologisch onevenwicht zal tonen in het bronnencorpus.

Bovendien zal deze studie enigszins een andere invalshoek hanteren, door zich te focussen op de aanbodzijde van de kledingnijverheid in de plaats van de afnamezijde. Waar Sturtewagen tracht het bezit van de inwoners van Brugge na te gaan via inventarissen en boedelbeschrijvingen, probeert dit onderzoek in te gaan op het productieproces van kleding. Het rijke ambachtsleven leent er zich immers ideaal toe om een beter inzicht te krijgen in hoe kleding tijdens de late middeleeuwen werd vervaardigd. Daardoor sluit het onderzoek methodologisch dichter aan bij de doctoraatsstudie van Bibi Panhuysen. Zij gaat in op het kleermakersambacht tussen 1500 en 1800. Mede door haar chronologisch tijds kader ligt haar geografische afbakening noordelijker dan de stedelijke context van Brugge, die in deze studie centraal staat. Ze gaat immers dieper in op hoe de confectie-ambachten in Amsterdam, Haarlem, 's-Hertogenbosch en Zutphen het monopolie op de afzetmarkt voor hun product konden realiseren.¹⁸ In deze studie zal daarentegen een enigszins andere centrale stelling aan bod komen, doordat die monopolie-positie van de ambachten net in vraag zal worden gesteld. Hielden de confectie-ambachten inderdaad zo stevig vast aan hun alleenrecht, of waren zij onderhevig aan aanpassingen en toegevingen?

Daarnaast zal dit onderzoek een belangrijk hiaat proberen op te lossen door een specifieke selectie te maken van bepaalde Brugse ambachten. Het is algemeen bekend dat Brugge een rijke textielnijverheid had, waardoor er meerdere studies zijn verschenen over de ambachtstakken die hiervoor instonden. Daarbij ligt het overwicht duidelijk op het productieproces om van de grondstof via de gesponnen draad tot het laken te komen. Er wordt bijvoorbeeld stilgestaan bij het spinners-, ververs- en weversambacht.¹⁹ De andere ambachtstakken die verder aan de slag gingen met het afgewerkte laken en andere stoffen of materialen voor kledingstukken, blijven tot op heden sterk onderbelicht. Dit onderzoek zal proberen in te spelen op deze tekortkoming in de wetenschappelijke literatuur door in te gaan op de ambachten van de *scheppers* of kleermakers en oudkleerkopers. Beide ambachtstakken stonden in voor de kledingproductie, maar enkel de kleermakers mochten nieuwe stoffen in hun kledij verwerken. De Brugse oudkleerkopers daarentegen waren uitsluitend toegestaan oude stoffen te gebruiken. Ten slotte zal ook het meer gespecialiseerde ambacht van de *culkstikkers* en *pourpointiers* worden meegenomen in het onderzoek. Hun primaire taak was het maken van wambuizen, borstrokken en (slinger-)mouwen, maar zij stonden eveneens in voor het stikken van matrassen.²⁰

¹⁸ Panhuysen, 'Maatwerk: kleermakers, naaisters, oudkleerkopers en de gilden (1500-1800)', p. 27-8.

¹⁹ Zie bijvoorbeeld: Deploige en Stabel, 'Textielondernemers en textielarbeiders in de middeleeuwse stad'; King, 'Het bedrijfsleven. Handel, nijverheid en bankwezen'; Vermaut, 'De textielnijverheid in Brugge en op het platteland in westelijk Vlaanderen voor 1800'.

²⁰ Gailliard, *De ambachten en neringen van Brugge*, vol. 2, p. 67-9; Stabel e.a., 'Production, Markets and Socio-economic Structures II: c. 1320 - c. 1500', p. 256.

Voor deze kwalitatieve analyse steunt het onderzoek op een belangrijke serie administratieve documentatie over ambachten die het Brugse archief bezit. Een eerste interessante bron die een inkijk geeft in het productieproces van de confectienijverheid, zijn de ambachtskeuren. Deze bron vermeldde de politieke rechten van het ambacht. Het ambacht stelde deze keuren zelf op en het initiatief om aanpassingen aan deze keuren door te voeren lag eveneens bij het ambacht zelf. Deze bronnen geven bijgevolg voornamelijk inzicht in hoe de ambachten zich in theorie organiseerden.²¹ Op basis van juridisch bronnenmateriaal, zoals vonnissen en processen, is het tevens mogelijk na te gaan wat de specifieke bevoegdheden van de afzonderlijke ambachten binnen de kledingsector waren. Het was immers niet ongevoerd dat het ene ambacht een taak uitvoerde, die eigenlijk het voorrecht van een ander ambacht was, waardoor het tot een (juridisch) conflict kwam. Ten slotte kunnen ook rekestes en sententieakten een beeld geven over de veranderende verwachtingen van de ambachten. Zo konden ambachten aanvragen indienen om aanpassingen of wetsvernieuwingen door te voeren, waardoor bijvoorbeeld na te gaan is met welke regels de ambachten het al dan niet eens waren.

Deze studie over de mate waarin de bevoegdheden van enkele confectieambachten op de overgang van de late middeleeuwen naar de vroegmoderne tijd veranderden, zal uit vier hoofdonderdelen bestaan. Allereerst zal een meer algemeen stuk over de situatie van Brugge op de overgang van de middeleeuwen naar de vroegmoderne tijd aan bod komen. De stad onderging immers in die periode een drastische verandering, doordat de voorheen zo bloeiende exportgerichte lakennijverheid achteruitging. Brugge wist zich echter als veerkrachtige stad aan te passen door zich steeds meer op luxenijverheden te focussen en door meer voor een lokale markt te produceren. Vervolgens gaat het onderzoek in op de rol en de positie van de Brugse confectieambachten door zowel naar de theorie als de praktijk te kijken. Het theoretische luik bekijkt de ambachtskeure van de kleermakers van naderbij, terwijl het deel over de praktijk de processen, vonnissen en rekestes zal toetsen aan die keure. Het stuk over de praktijk zal op zijn beurt in twee onderdelen worden opgesplitst, waarbij eerst de Lakenhalle en particulieren zullen worden behandeld, waarna uitvoerig zal worden stilgestaan bij de confectieambachten zelf. Het derde deel focust zich op Brugge en zijn marktfuncties, omdat de rijke handelsinfrastructuur van de stad eveneens een interessante inkijk geeft in de manier waarop de ambachten zich organiseerden. Om af te sluiten zullen de al dan niet veranderende modeverschijnselen van de late middeleeuwen en vroegmoderne periode worden belicht. Daarbij zal achtereenvolgens worden ingegaan op de diverse soorten kledingstukken, de gebruikte stoffen en wat de kleuren kunnen zeggen over de identiteit van de middeleeuwer.

B. Bespreking van de bronnen: ambachtskeure en processen

Om degelijke onderzoeksresultaten te verkrijgen, is het belangrijk stil te staan bij de mogelijkheden en beperkingen van het geselecteerde bronnenmateriaal. Een korte bespreking van het overgeleverde ambachtsarchief van Brugge uit de late middeleeuwen is dan ook aangewezen. Hoewel meer recente kritische onderzoeken over het Brugse middeleeuwse ambachtswezen nog beperkt zijn, bewaren de Brugse archieven toch opmerkelijk veel

²¹ Haemers, 'Ambachtslieden in de middeleeuwse stad', p. 216.

documenten over het corporatieve leven van de stad. Zeker in tegenstelling tot het overgeleverde bronnenmateriaal van andere grote steden van het graafschap Vlaanderen, zoals Ieper en Gent, is de bewaringstoestand voor Brugge uiterst gunstig.²² Het archief van de Brugse ambachten is tijdens het Franse regime verspreid geraakt over het Brugse stadsarchief en rijksarchief. Beide archiefinstellingen bewaren eenzelfde soort bronnencorpus dat relevant is voor het onderzoek naar de confectienijverheid tijdens de late middeleeuwen, waardoor ze hier gezamenlijk zullen worden besproken. Allebei splitsen ze hun ambachtsfonds op per corporatieve structuur.²³ Voor dit onderzoek zullen de delen over het ambacht van de kleermakers (of *scheppers*), de *culkstikkers* en *pourpointiers*, en de oudkleerkopers centraal staan. Daarnaast kan aanvullend het archiefdeel over de Brugse ambachten in het algemeen interessante informatie opleveren voor deze studie.

Een overzicht van de bronnen die aanwezig zijn in het Brugse stadsarchief, is integraal opgenomen in het online-platform *Probat West-Vlaanderen*.²⁴ Bovendien is het ambachtsarchief, dat in het Brugse stadsarchief wordt bewaard, via een zeer lijvige inventaris van Luc Janssens ontsloten. Enerzijds maakt Janssens een onderverdeling tussen de diverse ambachten. Anderzijds zijn de charters (SAB nr. 310), die door de Brugse ambachten werden opgesteld, apart vermeld. Op het volgende niveau bespreekt de inventaris per ambacht de bewaarde bronnen in chronologische volgorde. Deze inventaris is echter niet volledig afgewerkt, waardoor hij hiaten bevat of de bronbeschrijving niet volledig is weergegeven. Achteraan in de inventaris werd er bijvoorbeeld een sjabloon opgesteld voor de plaats- en namenindex, maar deze ontbreekt. Toch is het een handig en aangewezen werkinstrument als er onderzoek wordt gedaan naar het Brugse ambachtsverleden.²⁵

Voor het Brugse rijksarchief zijn twee inventarissen van cruciaal belang om inzicht te verkrijgen in het ambachtsarchief. Allereerst is er een beknopte inventaris over de Brugse ambachten in het algemeen van Carlos Van den Haute. Deze inventaris dateert echter al uit 1909, waardoor nieuw aangeworven stukken nog niet zijn geïnventariseerd of sommige bronnen een ander nummer hebben gekregen. Bovendien is er geen beschrijving van elke bron apart, maar worden meerdere nummers gegroepeerd onder de eerder vage omschrijvingen van 'oorkonden', 'processen' en 'resoluties'. Toch geeft de inventaris al een eerste indruk over de soorten stukken die in het Brugse rijksarchief over de ambachten terug te vinden zijn.²⁶ Daarnaast dient de uitgebreide inventaris *Oorkonden met Blauw Nummer* te worden geraadpleegd. De inventaris van Van den Haute verwijst namelijk telkens naar enkele charters per ambacht, maar geeft daarbij geen verdere beschrijving. In de aparte inventaris over de

²² Dumolyn, 'De Brugse ambachtsbesturen tijdens de late middeleeuwen', p. 309.

²³ Dumolyn, 'De Brugse ambachtsbesturen tijdens de late middeleeuwen', p. 309; Van den Haute, *Inventaire sommaire des Archives des corporations de la ville de Bruges conservées aux archives de L'État* (Brugge: Rijksarchief, 1909), p. 1-2.

²⁴ *Probat: Stadsarchief Brugge* (<https://probat.west-vlaanderen.be/zoeken/>).

²⁵ Janssens, *Archief van de Ambachten & Gilden bewaard in het Stadsarchief van Brugge* (Brugge: Stadsarchief, 2017).

²⁶ Van den Haute, *Inventaire sommaire des Archives des corporations de la ville de Bruges conservées aux archives de L'État* (Brugge: Rijksarchief, 1909).

charters, worden deze nummers verder uitgewerkt met een uitgebreide bronbeschrijving. Daardoor geeft dit laatste werkinstrument een beter inzicht in welke bronnen in aanmerking komen voor dit onderzoek.²⁷

De ambachtskeure van de kleermakers

Een eerste belangrijke bron voor dit onderzoek is de ambachtskeure en het akte- en resolutieboek van de kleermakers. Deze plechtige documenten werden door het ambacht zelf opgesteld en vermeldden de interne statuten, rechten en plichten van het ambacht. Vervolgens werd het document na goedkeuring officieel door de stedelijke schepenvank afgekondigd. Zo werden de juridische, fiscale en politieke bevoegdheden van het bestuur en de leden van de corporatieve organisatie erkend.²⁸ Het kleermakersambacht liet hiervan twee versies na, die allebei in het Brugse stadsarchief worden bewaard. De eerste versie beslaat de periode van 1441 tot en met 1708. Het keur-, akte- en resolutieboek bevat documenten die dateren van 1441 tot en met 1794, maar het manuscript zelf dateert hoogstwaarschijnlijk van latere datum dan het andere keurboek. Het handschrift is namelijk na 1441 te dateren, waardoor dit manuscript voor de vroegere documenten waarschijnlijk een afschrift is van de eerste versie van het keurboek. De twee bronnen zijn qua vorm quasi-identiek, aangezien ze beide een codexvorm aannemen van ongeveer hetzelfde formaat met als beschrijfstof perkament. Bovendien zijn ze allebei omsloten door een perkamenten band met een opschrift en hebben ze elk als sluiting twee koorden. Op de eerste versie is het opschrift *cueren van ambachte van cleermakers* bovenaan op de voorkant van de band vervaagd, waardoor deze nogmaals is herhaald in het midden van de band in een ander schrifttype. Op de tweede versie staat de vermelding over de volledige voorkant van de band gespreid: *ceur, acte, ende resolutie-boeck van den ambachte van de cleermaecker der stede van Brughe*.²⁹

Uit het opschrift blijkt al meteen dat de inhoud tussen beide codices slechts lichtelijk verschilt. Meer bepaald is het eerste deel van het keur-, akte- en resolutieboek een kopie van het originele keurboek. De tekst is bijna volledig overgenomen, mits kleine spellingsvarianten en soms kleine toevoegingen of weglatingen die weinig tot niets veranderen aan de inhoud van de tekst. Beide codices starten met de erkenning door Filips de Goede van de ambachtsregulering die zal volgen. De verscheidene titels die de vorst droeg, worden vernoemd en ook de datum van afkondiging, namelijk 5 november 1441, wordt vermeld. Vervolgens worden de diverse artikels na elkaar opgesomd, telkens beginnende met het artikelnummer en het woord *item*, gevolgd door de regulering zelf. Toch zijn er enkele verschillen tussen de twee versies op te merken, waardoor het belangrijk is beide versies te raadplegen voor dit onderzoek. Een meer stilistisch of vormelijk verschil is bijvoorbeeld dat het originele keurboek gebruik

²⁷ *Inventaris Oorkonden met Blauw Nummer* (Brugge: Rijksarchief).

²⁸ Haemers, 'Ambachtslieden in de middeleeuwse stad', p. 216.

²⁹ SAB, *Kleermakers*, ms. 333/1: *Cueren van den ambachte van de cleermaeckers*, 1441-1708; SAB, *Kleermakers*, ms. 333/2: *Ceur, acte ende resolutieboeck van den ambachte van de cleermaeckers der stede van Brughe*, 1441-1794.

maakt van foliëring terwijl het keur-, akte- en resolutieboek met paginering werkt.³⁰ Bovendien heeft het keur-, akte- en resolutieboek een inhoudstafel, waardoor specifiek naar een bepaald artikel kan worden gezocht. Het belangrijkste inhoudelijke verschil voor dit onderzoek is dat het keur-, akte- en resolutieboek vanaf pagina 69 ook uittreksels uit het ambachtsregister overneemt. Vooraf aan het uittreksel wordt gezegd waar de originele tekst terug te vinden was met een verwijzing naar de betreffende folia in het ambachtsregister en of het al dan niet werd ingekort. Doordat het originele ambachtsregister van de kleermakers niet is overgeleverd, is het keur-, akte- en resolutieboek nog het enige document dat deze relevante informatie voor deze studie bevat.³¹ Beide versies zijn dus uiterst belangrijk voor het onderzoek, aangezien ze -soms zeer uitvoerig- inzicht geven over de na te leven regels binnen het ambacht.

De twee andere ambachtstakken die deze studie zal bespreken, lieten geen ambachtskeure na. Toch beslaan enkele artikels in het keurboek van de kleermakers de bevoegdheden van de oudkleerkopers en de *culkstickers*. Daardoor kan de opgelegde regelgeving van de betreffende confectieambachten toch gedeeltelijk worden benaderd, hetzij in zeer beperkte mate en in relatie tot het kleermakersambacht.³² Ook bestaat er een uittreksel uit de ambachtskeuren van de *culkstickers* en kousenmakers, daterend van 31 augustus 1468. Maar deze is in zeer slechte staat overgeleverd en werd niet in een ander afschrift of in een uitgave teruggevonden. Zo is de inkt van het overgeleverde document enorm vervaagd, waardoor de bron moeilijk leesbaar is.³³ Door die minder uitgebreide kennis over de ambachtsregulering van de oudkleerkopers en *culkstickers* is geopteerd om in dit onderzoek telkens te vertrekken vanuit het ambacht van de kleermakers. Vervolgens zullen de andere twee corporatieve structuren binnen de confectienijverheid worden bestudeerd vanuit de relatie met het kleermakersambacht.

Diverse processen, vonnissen en rekestes

Een tweede soort bron waarop deze studie steunt, zijn procesdossiers, vonnissen en rekestes of vrijwillige rechtspraak. Aan de hand van deze bronnen is na te gaan in welke mate de ambachtsreguleringen daadwerkelijk tot uitvoering kwamen en waartegen werd gezondigd. Zij zijn los te vinden binnen het betreffende fonds van de ambachten, maar daarnaast zijn er een hele reeks juridische documenten opgenomen in het fonds van de charters van de ambachten in

³⁰ SAB, *Kleermakers*, ms. 333/1: *Cueren van den ambachte van de cleermaeckers*, 1441-1708; SAB, *Kleermakers*, ms. 333/2: *Ceur, acte ende resolutieboeck van den ambachte van de cleermaeckers der stede van Brugghe*, 1441-1794.

³¹ SAB, *Kleermakers*, ms. 333/2: *Ceur, acte ende resolutieboeck van den ambachte van de cleermaeckers der stede van Brugghe*, 1441-1794.

³² SAB, *Kleermakers*, ms. 333/1, f° 4r-v, 9r-v: *Cueren van den ambachte van de cleermaeckers*, 1441-1708; SAB, *Kleermakers*, ms. 333/2, p. 13-4, 18-20, 69-74: *Ceur, acte ende resolutieboeck van den ambachte van de cleermaeckers der stede van Brugghe*, 1441-1794.

³³ SAB, *Charters ambachten*, ms. 310/322: *Verschillende beslissingen inzake de toepassing van de keure van de culkstickers en kousenmakers*, 31 augustus 1468.

het stadsarchief (SAB nr. 310).³⁴ In het Brugse rijksarchief is er eveneens een beperkt aantal charters bewaard per corporatieve structuur. Bovendien vermeldt het fonds *Oorkonden met Blauw Nummer* nog een reeks relevante bronnen voor dit onderzoek.³⁵ Regesten op de charters betekenen voor deze studie dan ook een nuttig hulpmiddel; al zijn er slechts zeer weinig oorkonden in opgenomen daterend van de periode vóór 1500. Daarnaast kan de inventaris van het Brugse archief door Gilliodts-Van Severen dienen als een belangrijke aanvulling, aangezien deze inventaris tevens een uitgave is van een aantal Brugse charters. Ook zijn uitgave *Cartulaire de l'ancienne estaple de Bruges* bevat interessante informatie voor deze studie.³⁶

Het juridische bronnenmateriaal van de ambachten ging voornamelijk van de deken en eed van het betreffende ambacht uit. Dit was een jaarlijks wisselend bestuurscollege waarbij de leden een eed van getrouwheid aflegden bij de stadsmagistraat. De leden werden aangeduid als vindere en de voorzitter van het ambachtcollege kreeg de titel van deken.³⁷ Het commerciële en economische belang van het ambacht voor de stad bepaalde het aantal leden, met een maximum van zeven vindere. De kleermakers kunnen als een relatief belangrijk ambacht voor Brugge worden gezien, aangezien het ambacht vijf vindere telde. Ook het bestuurscollege van de oudkleerkopers bestond uit vijf vindere en de *culkstikkere* hadden vier vindere.³⁸ De vernieuwing van het ambachtcollege viel meestal samen met het stedelijke dienstjaar, waardoor de wetsvernieuwingen als een welkome aanvulling kunnen dienen bij het onderzoek. Daarin kunnen twee reeksen bestuurscolleges worden onderscheiden, namelijk de stadsmagistraten en de ambachtsbesturen, waar zowel de ambachten zelf als keuringscomités en verkoopshallen onder vielen. De overgeleverde wetsvernieuwingen geven vanaf 1363 tot 1795 de officiële registratie weer van de jaarlijks vernieuwde ambachtseven. Maar bij het gebruik van dit bronnenmateriaal dient ook rekening te worden gehouden met enkele lacunes tussen 1375 tot 1396 en 1444 tot 1467.³⁹

De deken en vindere waren verantwoordelijk om de keure te doen naleven bij de suppoosten van het ambacht en oefenden de controle uit op de ambachtelijke productie en het interne leven. Bovendien konden zij tuchtmaatregelen en huiszoekingen, of zogenaamde *cuerbesoucken*, (laten) uitvoeren. Daarnaast dienden ze het werk en de grondstoffen evenredig te verdelen onder de suppoosten, en moesten ze het monopolie van de taken van het ambacht

³⁴ SAB, *Kleermakers*, nr. 333; SAB, *Kulkstikkere en Pourpointiere*, nr. 337; SAB, *Oudkleerverkopere*, nr. 343; SAB, *Chartere Ambachten*, nr. 310: *Kleermakers, Kulkstikkere en Pourpointiere* en *Oudkleerverkopere*; zie: Janssens, *Archief van de Ambachten & Gilden bewaard in het Stadsarchief van Brugge*.

³⁵ RAB, *Ambachten*, inventarisnr. 83/2: *Sceppers, kleermakers (Tailleure) en Kultsteckere (Pourpointiere)*; zie: Van den Haute, *Inventaire sommaire des Archives des corporations*; RAB, *Oorkonden met Blauw Nummer*, inventarisnr. 120: *Ambachten stad Brugge: Kleermakers en Kussen- en spreimakers (courtepointiere en kleermakers)*; zie: *Inventaris Oorkonden met Blauw Nummer*.

³⁶ Gilliodts-Van Severen, *Inventaire des chartere*, 9 vols.; Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l'ancienne estaple de Bruges*, 2 vols.

³⁷ Vandewalle, *Brugse ambachten in documenten*, p. 13.

³⁸ Vandewalle, *Brugse ambachten in documenten*, p. 13; Gailliard, *De ambachten en neringene van Brugge*, vol. 2, p. 14-6.

³⁹ Vandewalle, *Brugse ambachten in documenten*, p. 14.

garanderen.⁴⁰ Het juridische bronnenmateriaal is daarvan dan ook de schriftelijke neerslag. Enerzijds zijn het interne leven en de conflicten tussen de suppoosten van eenzelfde ambacht na te gaan. Maar anderzijds komen er eveneens processen en vonnissen voort uit geschillen tussen diverse ambachten of tussen ambachten en particulieren. Voornamelijk de processen tussen de kleermakers en de oudkleerkopers vallen hierbij op. Hoewel Schouteet in zijn artikel over de oudkleerkopers van Brugge vermeldt dat er slechts zeer weinig bronnenmateriaal bekend is over dit Brugse ambacht, is er toch meer bruikbaar archiefmateriaal over bewaard. De oudkleerkopers zijn daarbij inderdaad niet zelf de archiefvormer, maar het levert toch een inzicht op in de werking van het ambacht via de andere confectieambachten.⁴¹

De vormelijke kenmerken van dit soort bronnenmateriaal is zeer uiteenlopend. Zo zal dit onderzoek onder andere gebruik maken van enkele processen die zijn gebundeld in een *cartularium*. De meeste afzonderlijke processtukken en vonnissen hebben perkament als beschrijfstof. Toch komen er op de overgang tussen de middeleeuwen en de vroegmoderne tijd een aantal procesdossiers voor die papier als beschrijfstof hebben. De kwaliteit van bewaring van het juridische bronnenmateriaal is bovendien zeer afhankelijk van stuk tot stuk. Zo zijn sommige delen tekst onleesbaar geworden door verwerking, vlekken of gaten in de beschrijfstof. Daarnaast valt de sterk wisselende grootte van de folia op. Toch is er een algemene tendens waar te nemen. Onder invloed van de toenemende verschriftelijking in de steeds complexer wordende maatschappij, is er een toename in het aantal documenten en in de formaatgrootte naar het einde van de middeleeuwen toe.⁴² Het is bijgevolg dan ook belangrijk die tendens in acht te nemen tijdens het onderzoek. Het kan bijvoorbeeld interessant zijn te kijken naar het aantal juridische documenten die voorkomen in een bepaalde periode. Maar het zou incorrect zijn daar eenzijdig uit te concluderen dat die toename het gevolg is van een opkomende burgermoraal in allerlei aspecten van het leven. Er was immers sprake van een groeiende bureaucratie, waardoor er meer productie van dergelijke documenten was. Daarnaast is het mogelijk dat oudere geschriften reeds verloren zijn gegaan, waardoor een overwicht aan bronnen uit de zestiende eeuw is ontstaan.

Inhoudelijk hebben dergelijke juridische bronnen steeds eenzelfde soort plechtige en formele opbouw. Vaak starten de processen met de woorden: *comparerende voor tcollege van scepenen der stede van Brugghe ter camere*. Vervolgens worden de eisers, of de zogenaamde *heesschers*, al dan niet bij naam vermeld. Zij zijn vaak de deken en vindere van het ambacht wiens rechten of monopolie zijn geschonden. Respectievelijk hierop volgend, wordt de *verweerere* kort voorgesteld, om daarna in te gaan op de eis van de zaak. Dit laatste is met andere woorden de begane fout die de verweerder in het proces zal trachten te ontkennen. Het is daarbij niet ongewoon dat in de eis wordt verwezen naar het keurboek en bijgevolg de

⁴⁰ Vandewalle, *Brugse ambachten in documenten*, p. 14.

⁴¹ Schouteet, 'Het ambacht van de oudkleerkopers te Brugge', p. 45-6.

⁴² SAB, *Kleermakers*, nr. 333; SAB, *Kulkstikkere en Pourpointiere*, nr. 337; SAB, *Oudkleerverkopere*, nr. 343; SAB, *Chartere Ambachten*, nr. 310: *Kleermakers, Kulkstikkere en Pourpointiere* en *Oudkleerverkopere*; RAB, *Ambachten*, inventarisnr. 83/2: *Sceppers, kleermakers (Tailleure)* en *Kultsteckere (Pourpointiere)*; RAB, *Oorkonden met Blauw Nummer*, inventarisnr. 120: *Ambachten stad Brugge: Kleermakers* en *Kussen- en spreimakers (courtepointere en kleermakers)*.

betreffende artikels letterlijk worden overgenomen samen met de uit te spreken strafmaatregel. Daarna komt het omvangrijkste deel van de bron aan bod. Daarin worden de eisers en verweerder aan het woord gelaten, eventueel aangevuld met getuigenverslagen, totdat de schepenbank tot een conclusie overgaat. Het processtuk wordt afgesloten met de datum van de uitspraak en de ondertekening van de voorzitter van de schepenbank.⁴³

Dergelijke bronnen zijn in de eerste plaats nuttig voor het onderzoek, omdat ze een uitgebreid inzicht geven over de bevoegdheden van de leden van een bepaald ambacht binnen de Brugse confectienijverheid van de late middeleeuwen en vroegmoderne tijd. Daarnaast bevatten de processen en vonnissen beschrijvingen van specifieke kledingstukken. Enerzijds kunnen die omschrijvingen details weergeven over de kleur en het soort materiaal dat werd gebruikt. Maar anderzijds wordt binnen eenzelfde proces meermaals hetzelfde herhaald, mits kleine nuances, en wordt er eerder plechtig woordgebruik gehanteerd. Ook naar informatie over de vorm van bepaalde kledingstukken blijft het vaak gissen bij de beschrijvingen, al kan de iconografie daarbij als aanvulling dienen. Bovendien is het na het oplossen van paleografische moeilijkheden, toch nog ingewikkeld te achterhalen wat er precies wordt bedoeld, doordat de processen gebruik maken van zeer specifieke terminologie van stoffen, kleuren en kledingstukken. *Het Middelnederlandsch Woordenboek* in de *Geïntegreerde Taalbank* levert daarbij al een eerste algemene verklaring op van sommige woorden.⁴⁴ Meer specifieke vertaal- en duidingswoordenboeken, zoals het *Idioticon* van De Bo en de Nederlandstalige woordenlijst in *La draperie médiévale en Flandre et en Artois* van De Poerck, zijn bijgevolg van cruciaal belang om de inhoud van de processtukken correct te interpreteren.⁴⁵ Bovendien bevat sommige secundaire literatuur eveneens meer specifieke terminologielijsten. Zo geven het artikel over het middeleeuwse kleurgebruik van Van Uytven en de monografie *Illuminating Fashion* een uitgebreide termverduidelijking.⁴⁶

Een laatste aspect waarvoor de juridische bronnen relevant zijn, is de informatie die de opgelegde straffen en boetes geven. Zo vertelt het iets over het belang dat een ambacht aan de begane fout hechtte en hoe zwaar die werd bevonden. Het deel ‘Muntgeschiedenis’ door Boone in *Hoe schrijf ik de geschiedenis van mijn gemeente* kan als leidraad dienen bij de interpretatie van de waarde van de boetes. Ook de volgende werkinstrumenten geven een beter inzicht in deze materie: *Oude maten, gewichten en muntstelsels in Vlaanderen, Brabant en Limburg* van Vandewalle, *Metrologisch Vademecum voor Vlaanderen* van Vandewalle en Mertens, en *Dokumenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen in Vlaanderen en Brabant* onder

⁴³ SAB, *Kleermakers*, nr. 333; SAB, *Kulkstikkens en Pourpointiers*, nr. 337; SAB, *Oudkleerverkopers*, nr. 343; SAB, *Charters Ambachten*, nr. 310: *Kleermakers, Kulkstikkens en Pourpointiers* en *Oudkleerverkopers*; RAB, *Ambachten*, inventarisnr. 83/2: *Sceppers, kleermakers (Tailleurs)* en *Kultsteckers (Pourpointiers)*; RAB, *Oorkonden met Blauw Nummer*, inventarisnr. 120: *Ambachten stad Brugge: Kleermakers* en *Kussen- en spreimakers (courtepointers en kleermakers)*.

⁴⁴ *Geïntegreerde Taalbank* (<https://gtb.ivdnt.org/>).

⁴⁵ De Bo, *Westvlaamsch idioticon*; De Poerck, *La draperie médiévale en Flandre et en Artois*.

⁴⁶ Van Uytven, “‘Pour vert me veul de noir vestir’”, p. 88, 97-100; Van Buren en Wieck, *Illuminating Fashion*, p. 291-320.

redactie van Verlinden en Scholliers.⁴⁷ Deze hulpinstrumenten in verband met prijzengeschiedenis en metrologie zijn eveneens relevant om de lengtematen, die aan bod komen in de processen, om te kunnen zetten. Op die manier is een betere analyse van de processen en vonnissen mogelijk en is het bronnencorpus beter te interpreteren.

Ten slotte maakt dit onderzoek gebruik van enkele uitgegeven bronnen. Allereerst zijn de reeds aangehaalde inventaris en de uitgave van het *cartularium* van de Brugse stapelplaatsen van Gilliodts-Van Severen een meerwaarde voor deze studie.⁴⁸ Vervolgens kan *Het kostuumboek van Lucas d'Heere* uitgegeven onder coördinatie van De Herdt helpen bij een betere visuele voorstelling van de kledingstukken uit de late middeleeuwen. Dit werk bestaat namelijk uit 98 aquarellen en korte beschrijvingen van diverse kledingsembles van verscheidene beroepsgroepen en standen uit de late middeleeuwen en de vroegmoderne tijd.⁴⁹ Daarnaast bevatten enkele monografieën over het Brugse ambachtsleven relevante uitgaven van de ambachtswetgevingen. Voornamelijk de bijlagen over het Brugse kleermakersambacht in *Duizend jaar mutualiteit bij de Vlaamsche gilden* door Huys en *Brugse ambachten in documenten* door Vandewalle zijn hierbij relevant.⁵⁰

⁴⁷ Boone, 'Muntgeschiedenis middeleeuwen', p. 149-65; Vandewalle. *Oude maten, gewichten en muntstelsels*; Vandewalle en Mertens, *Metrologisch Vademecum*; Scholliers, 'Lonen te Brugge en in het Brugse Vrije (XVe-XVIIe eeuw)', vol. 2, p. 87-160.

⁴⁸ Gilliodts-Van Severen, *Inventaire des chartes*, 9 vols.; Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l'ancienne estaple de Bruges*, 2 vols.

⁴⁹ De Herdt, ed., *Het kostuumboek van Lucas d'Heere*.

⁵⁰ Huys, ed., 'Bijlagen rakende Brugge', dl. II, p. 145-212; Vandewalle, ed., *Brugse ambachten in documenten*.

I. Het aanpassingsvermogen van de stad Brugge, de handelsmetropool van weleer

Alvorens dieper in te gaan op de rol van de Brugse confectieambachten, is het aangewezen eerst de economische positie van Brugge tijdens de late middeleeuwen te verduidelijken. De veranderende situatie op de overgang van de middeleeuwen naar de vroegmoderne tijd speelde namelijk een rol in de manier waarop de textielnijverheid, en de confectieambachten in het bijzonder, zich toen organiseerden. Tijdens de middeleeuwen was een stedelijk landschap bepalend voor economische bedrijvigheid, technologische vernieuwingen, culturele prestaties en sociale tegenstellingen. Dumolyn beschrijft een stad dan ook als volgt: een plaats waar een hogere bebouwings- en bevolkingsdichtheid was die specifieke socio-economische functies aanbood aan haar inwoners en het hinterland. Steden lagen bijgevolg vaak op kruispunten van land- en handelsroutes, die diverse bevolkingsgroepen aantrokken, zoals handwerklieden en handelaars. Zij zorgden voor de noodzakelijke goederen en diensten voor de bevolking.⁵¹ In deze context konden nijverheid en handel samen met elkaar tot ontwikkeling komen. Enerzijds stond de nijverheid in voor de realisatie van een grotere waarde van een product via vakkennis en goed uitgevoerde arbeid. Anderzijds zorgde de handel ervoor dat die producten werden overgebracht tot bij wie zij een waardevollere rol konden invullen. Steden namen met andere woorden een prominente plaats in bij het voorzien in faciliteiten voor het produceren, kopen en verkopen van levensmiddelen, zodat ze de mensen voorzagen van hun materiële behoeften.⁵²

Die factoren waren ook voor Brugge van cruciaal belang en de ligging van de stad speelde mee in het voordeel van zijn ontwikkeling. Brugge lag op de overgang tussen de zandgronden van Binnen-Vlaanderen enerzijds en de kustvlakte en polderstreek anderzijds, en werd gekenmerkt door slikken en schorren die met behulp van bedijking werden drooggelegd. De binnenstad was bepaald door drie oost-west lopende zandruggen die onmiddellijk aansloten bij de Zandstreek ten zuiden van de stad. De belangrijkste waterloop was de Reie die via het Minnewater de stad binnenliep en de stad kronkelend dwarste om ten noorden van de stad ter hoogte van het huidige Damme uit te monden in een getijdengeul. De Reie zorgde voor een constante aanvoer van zoetwater wat van cruciaal belang was voor de textielnijverheid en de daarmee verbonden exportgerichte handel. Ook andere ambachten genoten van de voordelen van de Reie, zoals de lederbewerkers, ververs, beenhouwers en vishandelaars.⁵³ Brugge kende bijgevolg al vroeg maritieme handelsactiviteiten op basis van overslaghavens in onder andere Damme en Sluis. De grote schepen konden immers de stad niet binnenvaren, waardoor de goederen werden overgezet op lichtere binnenvaartschepen die tot Brugge voeren.⁵⁴ Vooral de hogere sociale groepen, zoals de militaire en kerkelijke elites, zorgden voor een enorme vraagfactor op de marktfuncties die steden aanboden, waardoor de stad haar eigen (stedelijke) identiteit wist te ontwikkelen.⁵⁵

⁵¹ Dumolyn, 'De vele gezichten van de middeleeuwse burger in de Zuidelijke Nederlanden', p. 143, 149-50.

⁵² King, 'Het bedrijfsleven. Handel, nijverheid en bankwezen', p. 217.

⁵³ Ryckaert, 'Geografie en ontstaan', p. 59-60; Deneweth, *Goede muren maken goede burens*, p. 100-1.

⁵⁴ Ryckaert, 'Van grafelijke residentiestad tot middeleeuwse handelsmetropool', p. 63, 69; Puttevels, 'Kooplieden en geldhandelaars', p. 193.

⁵⁵ Dumolyn, 'De vele gezichten van de middeleeuwse burger in de Zuidelijke Nederlanden', p. 149.

Op het einde van de dertiende eeuw trad er een verval van de Champagnejaarmarkten op, waardoor een heroriëntering van de handelsstromen in West-Europa zich opdrong. Daarbij kwam de focus steeds meer op zeeroutes in de plaats van landroutes te liggen, wat Brugge ten goede kwam. Brugge kon zo immers een rijk aanbod van grondstoffen aanbieden, waardoor de stad uitgroeide tot een metropool waarover de idee van rijkdom, luxe, overvloed en zeldzaamheid bestond. De dominantie van de textielnijverheid waarop Brugge zich in de voorgaande periode op de kaart had gezet, maakte plaats voor meer diversificatie en een specialisatie in luxeproducten én confectie.⁵⁶ Dat is bijvoorbeeld duidelijk te zien in het aantal (nieuwe) Brugse inwoners die zich inschreven in een ambacht. Zo waren er in 1338 ongeveer 21% van de (nieuwe) Brugse inwoners actief in de kledingsector en steeg dit een eeuw later tot 26,4%. Terwijl de textielambachten voor het voorbereiden en bewerken van Vlaamse wollen lakens in diezelfde periode een extreme daling kenden van 43,6% naar 17,3%.⁵⁷

Die drastische instorting van de textielnijverheid voor de traditionele lakenindustriesteden als Ieper, Gent en Brugge startte op het einde van de dertiende eeuw en zou nooit volledig kunnen herstellen. Ze was voornamelijk te wijten aan een toenemende concurrentie op de internationale markt. Enerzijds kwamen kleinere Vlaamse lakensteden op, zoals in de Leiestreek en in meer landelijke streken in westelijk Vlaanderen. Maar anderzijds nam de concurrentie ook toe van buiten Vlaanderen, zoals van Engelse, Brabantse en Hollandse lakenondernemers.⁵⁸ Brugge was net als Gent, vóór de toenemende concurrentie, erg belangrijk voor de afwerkingsindustrie van de lakennijverheid. Vooral Brugge was daarbij gericht op de commerciële activiteit, maar toch was nog steeds ongeveer een kwart van de bevolking in het midden van de veertiende eeuw actief in de textielnijverheid. Ondanks de stedelijke interventies, stortte de productie van kwaliteitslakens aan het einde van de vijftiende eeuw bijna volledig in en die trend zette zich verder door in de zestiende eeuw. Zo waren er in Brugge aan het begin van de zestiende eeuw nog 250 weefgetouwen actief voor de traditionele productie van wollen lakens. Dit aantal zou echter blijven afnemen tot slechts een tachtigtal rond 1530 en in de tweede helft van de zestiende eeuw tot zelfs minder dan vijftig actieve weefgetouwen.⁵⁹

Tegenover de sterk afnemende aantallen ambachtslieden in de industriële en op exportgerichte lakennijverheid namen de aantallen in andere sectoren toe. Vooral de kledingindustrie en andere ambachten die in levensmiddelen voorzagen profiteerden van de situatie. De aanzet daartoe werd al ingezet in de eerste helft van de veertiende eeuw, maar tijdens de vijftiende eeuw zou de kledingsector op volle kracht toenemen. Dan werkte er immers meer dan een kwart van de Brugse inwoners als kleermaker, hoedenmaker, handschoenmaker, riemenmaker, beurzenmaker, schoenmaker of bontwerker.⁶⁰ Dat aantal van inwoners actief in de ambachten van producten voor basisbehoeften was eveneens minder onderhevig aan schommelingen en bleef dus relatief gelijk in de jaren nadien. Zij produceerden immers meer voor een lokale markt en konden op een stabielere inkomen rekenen, omdat ze minder

⁵⁶ Stabel e.a., 'Production, Markets and Socio-economic Structures II: c. 1320 - c. 1500', p. 197.

⁵⁷ Stabel e.a., 'Production, Markets and Socio-economic Structures II: c. 1320 - c. 1500', p. 242.

⁵⁸ Stabel, "'Dmeeste, oirboirlixste ende proffitelixste let ende neringhe'", p. 122-24.

⁵⁹ Vermaut, 'Structural transformation in a textile centre', p. 187-203.

⁶⁰ Stabel e.a., 'Production, Markets and Socio-economic Structures II: c. 1320 - c. 1500', p. 242-43.

onderhevig waren aan concurrentie van buiten de stad. Op die manier had de (internationale) handelselite zich gedeeltelijk kunnen herstellen door zich steeds meer te concentreren op regionale handelsnetwerken. Op het einde van de middeleeuwen en aan de start van de vroegmoderne periode organiseerde Brugge zich dus als een centrum voor afgewerkte producten met een focus op lokale en regionale consumenten. Maar Brugge nam tijdens de vijftiende eeuw ook opnieuw actiever deel aan de internationale handel. Zo ging de stad afgewerkte textielproducten, zoals jurken, hoeden en tassen, rechtstreeks verhandelen in Rome, al bleef de primaire verhandelingsregio toch voornamelijk de Lage Landen.⁶¹

Vanaf de tweede helft van de vijftiende eeuw moest Brugge zijn internationale allure als handelsmetropool in West-Europa steeds meer afgeven aan Antwerpen. De Brabantse jaarmarkten werden immers steeds belangrijker door de rechtstreekse toegang tot het Duitse hinterland en in tegenstelling tot Vlaanderen ging Brabant vrijer om met de beperkingen rondom de invoer van Engels laken.⁶² De Vlaamse Opstand (1483-1492) onder leiding van Maximiliaan van Oostenrijk had het tij van Brugge officieel doen keren en veranderde de positie van Brugge definitief. Tijdens de Opstand werden immers de overslaghavens van Damme en Sluis bezet, waardoor de grondstoffenaanvoer voor Brugge drastisch slonk en de bezetting bracht ook exportmoeilijkheden met zich mee.⁶³ Daarnaast verplichtte Maximiliaan van Oostenrijk in 1488 de buitenlandse naties, die zich voordien in Brugge hadden gevestigd, naar Antwerpen te verhuizen. Hoewel Brugge erin slaagde in de zomer van 1493 de buitenlandse naties terug te halen door hun handelsprivileges, belasting- en toltoegevingen en een gunstig woonklimaat aan te bieden, zagen de buitenlandse naties toch meer voordelen in Antwerpen.⁶⁴

Dat is onder andere ook te zien in de bevolkingsafname van Brugge in die periode. Na de enorme bevolkingsexplosie van de late dertiende eeuw, had de stad al vroeg een stabiel inwonersaantal van 40 000 à 50 000 inwoners. Tijdens de veertiende en vijftiende eeuw was dit aantal geconsolideerd met kleine schommelingen in crisisperiodes.⁶⁵ Maar waar Brugge tijdens de veertiende eeuw nog een minimale bevolkingsraming van 46 000 inwoners telde, kromp dit aantal tot een dieptepunt van slechts 30 000 inwoners rond 1500. Daarna zou er opnieuw een stagnatie in het bevolkingsaantal optreden tussen de 35 000 en 42 000 inwoners.⁶⁶ Toch bleef Brugge een aanzienlijk regionaal centrum met belangrijke marktfuncties en ambachten die producten van hoge kwaliteit produceerden. De stad veranderde met andere woorden van een metropool naar een middelgrote provinciestad uit de pre-industriële periode.⁶⁷

⁶¹ Stabel e.a., 'Production, Markets and Socio-economic Structures II: c. 1320 - c. 1500', p. 249.

⁶² Deneweth en Vandamme, 'Brugge in de zestiende eeuw', p. 10; Puttevils, 'Kooplieden en geldhandelaars', p. 201-4.

⁶³ Deneweth en Vandamme, 'Brugge in de zestiende eeuw', p. 10.

⁶⁴ Deneweth, 'Brugge zoekt en vindt alternatieven', p. 87.

⁶⁵ Dumolyn e.a., 'The Urban Landscape II: c. 1275 - c. 1500', p. 152.

⁶⁶ Stabel e.a., 'Production, Markets and Socio-economic Structures II: c. 1320 - c. 1500', p. 236; Deneweth en Vandamme, 'Brugge in de zestiende eeuw', p. 10.

⁶⁷ Vandamme e.a., 'Bruges in the Sixteenth Century: A "Return to Normalcy"', p. 446-48.

II. Rol en positie van de Brugse confectieambachten

A. In theorie: de ambachtskeure van de kleermakers

Hierboven werd de aandacht al gelegd op de veranderende handelstactiek van Brugge op het einde van de middeleeuwen, namelijk van een internationaal en op exportgerichte handel naar een meer lokaal en regionaal handelsnetwerk. Maar zonder de productie van handelsgoederen, zou die handel niet mogelijk zijn, ongeacht welke handelsmethode een stad hanteerde. Daardoor was de positie van de middeleeuwse ambachten van cruciaal belang voor die productie. Alvorens over te gaan op de analyse, is het belangrijk eerst enkele fundamentele begrippen voor deze studie, zoals ‘ambachten’ en ‘gilden’, te verduidelijken. De termen ‘ambacht’ en ‘gilde’ worden vaak door elkaar gebruikt, maar dit onderzoek zal het onderscheid als volgt hanteren. Enerzijds was een ambacht een professionele vakorganisatie van personen die dezelfde economische activiteit uitoefenden. Anderzijds omvatte de gilde de meer religieuze component, zoals een broederschap dat verbonden was aan het ambacht.⁶⁸ Een ambacht moet dus in de eerste plaats als een economische instelling worden beschouwd, met als fundamentele taak het regelen van de productie en de marktorganisatie, en de bescherming van de collectieve belangen van zijn leden. Maar ze hadden ook een culturele en maatschappelijke rol, doordat ze een groot deel van de stedelijke bevolking vertegenwoordigden.⁶⁹ Doordat dit onderzoek de sociaal-economische aspecten belicht, zal hier dus voornamelijk sprake zijn van de ‘ambachten’.

De vroegste verenigingen van arbeiders in de Zuidelijke Nederlanden dateren uit de twaalfde eeuw en bevonden zich onder andere in Atrecht, Valenciennes en Aire-sur-la-Lys. Deze eerste ‘ambachten’ hadden echter nog geen sterke organisatie, maar in de dertiende eeuw kregen ze steeds meer hun definitieve vorm als arbeidsgroeperingen met religieuze, caritatieve en culturele functies. Zo hadden de meeste ambachten een patroonheilige en konden de suppoosten in moeilijke tijden hulp vragen aan het ambacht.⁷⁰ Heel wat confectieambachten hadden de H. Nikolaas als hun patroonheilige; zo ook het Gentse kleermakersambacht. In Brugge was de H. Nikolaas bijvoorbeeld de patroonheilige van de oudkleerkopers en werd hij er al vóór 1481 in de Sint-Salvatorskerk vereerd.⁷¹ Volgens Gailliard zouden de *culkstikkens* de H. Nikolaas vereren in de kerk van de Paters Karmelieten. Maar dit kan niet bevestigd noch ontkracht worden, aangezien het voorlopig nog onduidelijk is op welke rekening Gailliard zich

⁶⁸ Haemers, ‘Ambachtslieden in de middeleeuwse stad’, p. 213-14; Dumolyn, ‘De Brugse ambachtsbesturen tijdens de late middeleeuwen’, p. 314; Trio, ‘Confraternities as Such, and as a Template for Guilds’, p. 23-4, 34-9.

⁶⁹ Haemers, ‘Ambachtslieden in de middeleeuwse stad’, p. 209-10; Dumolyn, ‘De Brugse ambachtsbesturen tijdens de late middeleeuwen’, p. 309.

⁷⁰ Haemers, ‘Ambachtslieden in de middeleeuwse stad’, p. 215; Trio, ‘Confraternities as Such, and as a Template for Guilds’, p. 34-7.

⁷¹ Schouteet, ‘Het ambacht van de oudkleerkopers te Brugge’, p. 54-5; Gailliard, *De ambachten en neringen van Brugge*, vol. 2, p. 144; Ter vergelijking: Ook in de Noordelijke Nederlanden vereerden de kleermakers de H. Nikolaas, maar de H. Maarten was er eveneens een populaire patroonheilige bij de confectieambachten, zie: Panhuysen, ‘Maatwerk: kleermakers, naaisters, oudkleerkopers en de gilden (1500-1800)’, p. 36-7.

daarvoor baseerde.⁷² Over de patroonheiligen van de Brugse kleermakers bestaat minder duidelijkheid. Mogelijk hadden zij eveneens de H. Nikolaas als patroonheilige, net als hun Gentse collega's. Volgens een geschil uit 1509 tussen de kleermakers en de kleermakersgezellen is echter bekend dat de kleermakersknappen een gilde ter ere van de H. Anna hadden en haar vereerden in de Sint-Jacobskerk. In het geschil wordt verwezen naar een overeenkomst tussen beide partijen van 4 juni 1408 over het kiezen van een bestuurscollege van de gezellen.⁷³ Volgens een chirograaf uit dat jaar blijkt dan ook dat de kleermakersknappen de toestemming kregen om een gilde ter ere van de H. Anna op te richten.⁷⁴

Tijdens de veertiende eeuw kregen de ambachtsbesturen steeds meer politieke inspraak en rechten van zelfbestuur. Die politieke rechten en plichten en de interne statuten werden vastgelegd in een ambachtskeure.⁷⁵ Voor het Brugse kleermakersambacht zijn daarvan twee versies bewaard gebleven met eveneens verwijzingen naar de ambachten van de *culkstickers* en de oudkleerkopers. De eerste artikels van de ambachtskeure van de kleermakers bevatten meer algemene aspecten die ook in andere keuren van andere ambachten terug te vinden zijn. Uit die artikels blijkt dat wie tot het kleermakersambacht wilde toetreden aan de volgende voorwaarden moest voldoen. Hij moest een bewijs kunnen voorleggen van goed gedrag van de plaats waar hij het ambacht als leerling had geleerd, het ambacht correct kunnen uitvoeren met de hand en poorter van Brugge zijn.⁷⁶ Dambruyne stelde in zijn onderzoek vast dat middeleeuwse corporatieve organisaties inderdaad veel belang hechtten aan bekwame handwerklieden om de goede naam van het ambacht te kunnen bewaren. Bijgevolg was het verplicht om bij een ervaren meester in de leer te gaan alvorens het vak zelfstandig te kunnen uitoefenen. Ook het poorterschap was een vaste waarde om tot een ambacht te kunnen toetreden in vele steden van de Zuidelijke en Noordelijke Nederlanden.⁷⁷

Bovendien moest een toekomstige suppoost van een ambacht meerdere financiële lasten inlossen. Volgens de Brugse kleermakerskeure diende een toekomstig lid van het ambacht, die het vak in Brugge had geleerd, 4 lb. Vl. gr. toetredingsgeld te betalen en van iemand die het ambacht elders had geleerd, werd 6 lb. Vl. gr. geëist. Verder betaalde hij de deken en de vinders 12 d. Vl. gr., de gilde eveneens 12 d. Vl. gr. en 2 d. Vl. gr. als een soort administratiekosten aan de klerk van het ambacht. Samengeteld moest een toekomstig lid van het Brugse kleermakersambacht dat het ambacht binnen de stad had geleerd dus 4 lb. 2 s. 2 d. Vl. gr. betalen. Vervolgens moest hij het ambacht volgens de regels uitvoeren en kon hij genieten van

⁷² Gailliard, *De ambachten en neringen van Brugge*, vol. 2, p. 67.

⁷³ SAB, *Charters Ambachten*, ms. 310/681: *Vonnis van een proces tussen de deken en eed van de kleermakers tegenover de gezellen van de kleermakers*, 1509; RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 60v-61v: *Vonnis van een proces tussen de deken en eed van de kleermakers tegenover de gezellen van de kleermakers, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1509.

⁷⁴ SAB, *Charters Ambachten*, ms. 310/642: *Chirograaf tussen deken en eed van de kleermakers tegenover de gezellen van de kleermakers*, 1408.

⁷⁵ Haemers, 'Ambachtlieden in de middeleeuwse stad', p. 216.

⁷⁶ SAB, *Kleermakers*, ms. 333/1, f° 1v: *Cueren van den ambachte van de cleermaeckers*, 1441-1708; SAB, *Kleermakers*, ms. 333/2, p. 2: *Ceur, acte ende resolutieboeck van den ambachte van de cleermaeckers der stede van Brughe*, 1441-1794.

⁷⁷ Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, p. 181-82, 184.

de voordelen die verbonden waren aan het ambacht.⁷⁸ Wanneer dit toetredingsgeld wordt vergeleken met een dagloon van een geschoolde arbeider, blijkt dat dit een relatief hoog bedrag was. Een geschoolde metselaar ontving namelijk gemiddeld 2 à 5 s. Vl. gr. per dag tijdens de vijftiende en de eerste helft van de zestiende eeuw.⁷⁹ Een toekomstige kleermaker moest met andere woorden ongeveer een maandloon van een geschoolde arbeider betalen om bevrijd te worden in het ambacht. Daaruit volgt dat de toekomstige Brugse kleermakers een zeker kapitaal moesten hebben bemachtigd om dit te kunnen betalen.

Het uitgebreide onderzoek van Dambruyne wees uit dat dit toetredingsgeld vóór 1540 inderdaad relatief hoog lag, maar eveneens erg kon verschillen tussen de diverse ambachten onderling. Zo moesten de Gentse kleermakers 60% meer betalen dan de Gentse *meerseniers* en sommige ambachten moesten naast hun intredegeld nog een zilveren schaal schenken of een banket organiseren. Er is geen sluitend antwoord waarom dergelijke bedragen zo ver uit elkaar lagen, maar mogelijk speelden de getalsterkte en de kapitaalkracht van de ambachten mee in de bepaling van het intredegeld.⁸⁰ Voor de periode 1500-1540 berekende Dambruyne dat een Gentse kleermaker tussen de 1920 en 2400 d. Vl. gr., ofwel ongeveer 10 lb. Vl. gr., moest betalen. Bij een vergelijking met het bedrag dat de vijftiende-eeuwse kleermakerskeure van Brugge bepaalde, blijkt dus dat het toetredingsgeld tot hetzelfde ambacht in Gent een eeuw later ongeveer dubbel zo hoog lag.⁸¹ Dekesel bestudeerde op zijn beurt de Brugse *peltiers* tijdens de vijftiende eeuw en bepaalde dat de oude grauwwerkers in die periode 3 lb. 2 s. 2 d. Vl. gr. als financiële last moesten inlossen bij het toetreden tot het ambacht. Dit bedrag sluit bijgevolg dicht aan bij het intredegeld dat de Brugse kleermakers in dezelfde periode moesten betalen.⁸² Bovendien was er voor kinderen van ambachtsmeesters een tegemoetkoming indien hun vader al de meesterstitel had bij hun geboorte. Zij mochten zich bevrijden in het ambacht voor het bedrag van 2 s. 2 d. Vl. gr. vanaf de leeftijd van vijftien jaar.⁸³

Deze algemene bepalingen in de keure van de kleermakers tonen veel overeenkomsten met het ambacht van de oudkleerkopers. Schouteet baseerde zich voor zijn artikel over de Brugse oudkleerkopers echter op een project-amplificatie van de oudkleerkoperskeure uit 1719. Hij onderstreept dan ook zelf dat de organisatie van het ambacht in de achttiende eeuw tegenover de veertiende of vijftiende eeuw kan verschillen. Toch kan de amplificatie interessante informatie opleveren, mits in het achterhoofd te houden dat er heel wat wijzigingen

⁷⁸ SAB, *Kleermakers*, ms. 333/1, f° 1v: *Cueren van den ambachte van de cleermaeckers*, 1441-1708; SAB, *Kleermakers*, ms. 333/2, p. 2: *Ceur, acte ende resolutieboeck van den ambachte van de cleermaeckers der stede van Brugghe*, 1441-1794.

⁷⁹ Scholliers, 'Lonen te Brugge en in het Brugse Vrije (XVe-XVIIe eeuw)', vol. 2, p. 87-90, 105-6.

⁸⁰ Dambruyne, 'Sociale mobiliteit en status in het zestiende-eeuwse Gentse ambachtswezen', p. 80-1; Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, p. 185-86.

⁸¹ Dambruyne, 'Sociale mobiliteit en status in het zestiende-eeuwse Gentse ambachtswezen', p. 80-1; Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, p. 184-85.

⁸² Dekesel, 'Hiërarchie en sociale mobiliteit in de Brugse bontindustrie', p. 69-71.

⁸³ SAB, *Kleermakers*, ms. 333/1, f° 2r: *Cueren van den ambachte van de cleermaeckers*, 1441-1708; SAB, *Kleermakers*, ms. 333/2, p. 3: *Ceur, acte ende resolutieboeck van den ambachte van de cleermaeckers der stede van Brugghe*, 1441-1794.

kunnen zijn doorgevoerd naargelang de omstandigheden.⁸⁴ Opvallend hierbij is bijvoorbeeld dat de amplificatie gelijkaardige voorwaarden vermeldt over de toetreding tot het ambacht van de oudkleerkopers zoals de vijftiende-eeuwse keure van het kleermakersambacht. Zo werd er in beide gevallen benadrukt dat het ambacht correct moest worden uitgevoerd, de suppoost poorter van de stad moest zijn en een certificaat van goed gedrag moest kunnen afleveren.⁸⁵

Bovendien spreekt de amplificatie nog steeds over dezelfde soorten vergoedingen bij het toetreden tot het ambacht. Hoewel de bedragen niet volledig overeenkomen, blijven ze toch in dezelfde grootteorde. Dat de bedragen tussen beide ambachten verschillend zijn, is echter niet zo vreemd, rekening houdend met de evoluerende tijd en positie van het desbetreffende ambacht doorheen de tijd.⁸⁶ Daarvan getuigt bijvoorbeeld ook een supplicatie van de kleermakersknappen gegeven in 1532. Het rekest vermeldt uitdrukkelijk het veranderende toetredingsgeld van de leerknechten om de arme leden van het ambacht tegemoet te komen. In de ambachtskeure staat namelijk dat de leerling-kleermakers 10 s. Vl. gr. dienden te betalen wanneer zij aan hun opleiding wilden starten. Toch blijkt uit de supplicatie van 1532 dat de leerlingen al gedurende enkele jaren slechts 2 s. Vl. gr. betaalden. Doordat het ambachtsbestuur merkte dat de inkomsten te laag waren om te voldoen aan hun taak om de armere leden van het ambacht te ondersteunen, dienden ze een verzoekschrift in bij het schepencollege. Daarin vroegen ze in 1532 om het bedrag te verhogen naar 5 s. Vl. gr., waarbij een derde expliciet naar de armen van het ambacht ging.⁸⁷

De volgende artikels van de kleermakerskeure gaan specifiek over de activiteiten die de kleermakers al dan niet mochten uitvoeren. Een eerste opmerkelijk aspect daaruit is dat de kleermaker of naaier geen *ghevizeirt werck* mocht maken zonder dit eerst aan de vindere van het ambacht voor te leggen.⁸⁸ Dit keureartikel bepaalde met andere woorden dat een kleermaker voor 40 s., ofwel 2 lb., beboet zou worden als hij een nieuw ontwerp maakte en verkocht zonder dit eerst te laten goedkeuren.⁸⁹ Daaruit volgt dat de kledingstukken gemaakt door de kleermakers en aanverwante ambachten een vastgelegd en bijgevolg hoogstwaarschijnlijk gelijkaardig uitzicht hadden. Toch is de keure geen getuige van de dagelijkse praktijk en de vraag dient dus te worden gesteld of het vaak voorkwam dat een kleermaker volledig nieuwe ontwerpen verzong. Uit eerder onderzoek over middeleeuwse kleding blijkt dat dit allerminst het

⁸⁴ Schouteet, 'Het ambacht van de oudkleerkopers te Brugge', p. 54.

⁸⁵ Schouteet, 'Het ambacht van de oudkleerkopers te Brugge', p. 60-1.

⁸⁶ Schouteet, 'Het ambacht van de oudkleerkopers te Brugge', p. 61-2.

⁸⁷ SAB, *Kleermakers*, ms. 333/1, f° 2r: *Cueren van den ambachte van de cleermaeckers*, 1441-1708; RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 110r-111r: *Supplicatie wat betreft de leerknechten, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1532. Ter aanvulling: De supplicatie vermeldt bovendien dat het bedrag om zich te bevrijden in het ambacht eveneens lager lag dan opgesteld in de keure. Wie in Brugge het ambacht had geleerd betaalde immers 2 lb. in de plaats van 4 lb., en wie het ambacht elders leerde, betaalde 3 lb. in de plaats van 6 lb. Of hier net als bij het toetredingsgeld van de leerknechten eveneens aanpassingen rond zijn doorgevoerd, is niet uit de supplicatie af te leiden.

⁸⁸ SAB, *Kleermakers*, ms. 333/1, f° 2v: *Cueren van den ambachte van de cleermaeckers*, 1441-1708; SAB, *Kleermakers*, ms. 333/2, p. 4: *Ceur, acte ende resolutieboeck van den ambachte van de cleermaeckers der stede van Brugghe*, 1441-1794.

⁸⁹ GTB: 'aviseren' in MNW: adviseren (ww.).

geval was. Er waren inderdaad evoluties waar te nemen, maar die kwamen subtieler en trager tot uiting dan de sneller wisselende trends van latere historische periodes.⁹⁰

Hoogstwaarschijnlijk gaat deze bepaling eerder over een kwaliteitscontrole dan over de creativiteit van sommige kleermakers. De vinders (samen met de deken) stonden immers in voor een kwaliteitsbehoud van de arbeid, de marktprocedures, de grondstoffen en de afgewerkte producten. Het ambacht streefde met andere woorden naar gelijke kansen voor elke suppoost. De klanten rekenden dan ook op die kwaliteit, waardoor iedere oneerlijke concurrentie werd geweerd om de goede naam van het ambacht te behouden.⁹¹ Bovendien zijn daar andere artikels in de keure getuige van. Zo bepaalde het vijfde artikel dat een kleermaker, die het laken of de stof van een klant *ontkeerd*, met een toenemende boete zou worden bestraft. Dat wil zeggen dat de kleermaker die het laken in een slechte toestand teruggaf aan de klant, of met andere woorden had verkwist, bij de eerste keer een boete van 6 lb. zou moeten betalen en vervolgens 10 lb. Indien dit daarna nogmaals zou voorvallen, zou de kleermaker bij het schepencollege worden voorgedragen om te oordelen over de vakkennis van de suppoost.⁹² Een ander voorbeeld van kwaliteitsbehoud van het ambacht is terug te vinden in de volgende bewoording: [...] *het ambocht souffissantelick doen can metter handt*. Deze uitdrukking komt meermaals voor in de keure en ook in processen en akten werd er verwezen naar het correct uitvoeren van de ambachtstaak.⁹³

Over het algemeen kan dus worden gezegd dat de ambachtskeuren van de confectieambachten relatief rigide waren en slechts weinig onderhevig aan veranderingen. In verouderde literatuur wordt bijgevolg al snel gezegd dat de ambachten een negatieve en remmende invloed hadden op de economie door die strenge reglementering. De belangrijkste reden daartoe was echter de handhaving van de goede kwaliteit van de afgewerkte producten. Zo wilden de ambachten hun goede naam niet verliezen en wilden ze kwaliteitsvol werk afleveren waarop de klanten konden rekenen. Toch betekent dit niet dat de werking en organisatie van de ambachten in de dagelijkse praktijk eveneens zo standvastig waren. De ambachtskeuren geven immers slechts een theoretische benadering van de organisatie van de confectieambachten. Een tweede aspect dat uit het bovenstaande opvalt is dat de ambachten binnen eenzelfde tak, in dit geval de kleding- en confectienijverheid, een gelijkaardige werking kenden. Bijgevolg is het interessant om hier

⁹⁰ Van Uytven, 'Van hetzelfde laken een pak', p. 144; Van Buren en Wieck, *Illuminating Fashion*, p. 1-3; Piponnier, 'Une révolution dans le costume masculin au XIVe siècle', p. 225.

⁹¹ Deploige en Stabel, 'Textielondernemers en textielarbeiders in de middeleeuwse stad', p. 275-76; Vandewalle, *Brugse ambachten in documenten*, p. 14; Stabel e.a., 'Production, Markets and Socio-economic Structures II: c. 1320 - c. 1500', p. 227-28.

⁹² SAB, *Kleermakers*, ms. 333/1, f° 2v: *Cueren van den ambachte van de cleermaeckers*, 1441-1708; SAB, *Kleermakers*, ms. 333/2, p. 4: *Ceur, acte ende resolutieboeck van den ambachte van de cleermaeckers der stede van Brugghe*, 1441-1794; GTB: 'ontkeren' in MNW: ontkeren (ww.).

⁹³ SAB, *Kleermakers*, ms. 333/1, f° 1v-2r: *Cueren van den ambachte van de cleermaeckers*, 1441-1708; SAB, *Kleermakers*, ms. 333/2, p. 2-3: *Ceur, acte ende resolutieboeck van den ambachte van de cleermaeckers der stede van Brugghe*, 1441-1794; SAB, *Charters Ambachten*, ms. 310/681: *Vonnis van een proces tussen de deken en eed van de kleermakers tegenover de gezellen van de kleermakers*, 1509; RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 120r-v: *Akte van proefstukken voor kleermakers, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1534.

verder op in te gaan in de volgende paragraaf, aangezien ambachten binnen eenzelfde arbeidstak bijna automatisch ook in conflict met elkaar traden.

B. In de praktijk: processen tegenover de Lakenhalle en particulieren

Wat met de 'lakenen balynck tlandts'?

De kleermakers waren volgens hun keure toegestaan alles te knippen wat met scharen te knippen was en alles te naaien wat met naalden te naaien was, behalve van *lakenen balynck tlandts*.⁹⁴ Dergelijke verboden stoffen voor het graafschap Vlaanderen tijdens de late middeleeuwen waren bijvoorbeeld Engelse lakens. Er is echter enige onduidelijkheid over sinds wanneer dit verbod inging. Volgens Brulez zou 1346-47 de *terminus ante quem* aangeven, omdat de Brugse stadsrekening van dit jaar voor het eerst een verbeurdverklaring van Engels laken vermeldt dat enkel met een landelijk verbod in verband kan worden gebracht. Na 1346-47 zou het verbod ononderbroken standhouden tot 1489, wanneer de Engelsen opnieuw waren toegestaan hun laken in het groot te verkopen in Brugge. Maar de vrijheid voor het Engelse laken was slechts van korte duur, want al in 1494 kwam er in de gehele Nederlanden een algemeen verbod op het Engelse laken. Ook wanneer dit verbod in 1496 en 1499 tijdelijk werd opgegeven voor de Nederlanden, bleef het verbod van kracht in het graafschap Vlaanderen tot 1501. In 1501 werd de Engelse lakenstapel immers op bevel van Filips de Schone in Brugge gevestigd, hoewel de Engelsen hun handel toen al steeds meer op Antwerpen richtten.⁹⁵

Engelse lakens waren echter niet de enige verboden stoffen in Vlaanderen. Zo bespraken de Vier Leden van Vlaanderen op 6 maart 1405 in Brugge om ook Schotse lakens uit Vlaanderen te weren.⁹⁶ Het is opnieuw niet duidelijk of het verbod effectief dan al werd doorgevoerd. Waarschijnlijk was dit niet onmiddellijk het geval of gold het verbod slechts voor korte tijd. Brugge vroeg immers in 1413 aan het Duitse Lüneburg om hun verbod voor de invoer van Schotse wol en lakens in te trekken, aangezien dit zeer nefast was voor de markt van Brugge. Daaruit blijkt met andere woorden dat Brugge nog steeds Schotse wol en lakens op hun markt verhandelde.⁹⁷ Omstreeks 1445 zou er wel een verbod van kracht geweest zijn, aangezien toen Schotse lakens in beslag werden genomen van een Hanzekoopman die de lakens in Sluis had uitgepakt om ze te laten drogen.⁹⁸ Het eeuwenlange verbod op de invoer van Engels laken en het kortstondigere verbod op Schots laken had als belangrijkste doel de eigen Vlaamse lakenproductie te beschermen. Op die manier kon de buitenlandse concurrentie immers op een

⁹⁴ SAB, *Kleermakers*, ms. 333/1, f° 5r-v: *Cueren van den ambachte van de cleermaeckers*, 1441-1708; SAB, *Kleermakers*, ms. 333/2, p. 7: *Ceur, acte ende resolutieboeck van den ambachte van de cleermaeckers der stede van Brugghe*, 1441-1794.

⁹⁵ Brulez, 'Engels laken in Vlaanderen in de 14e en 15e eeuw', p. 5-8.

⁹⁶ Prevenier, *Handelingen van de leden en van de staten van Vlaanderen*, p. 360-61, nr. 735.

⁹⁷ Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l'ancienne estaple de Bruges*, vol. 1, p. 496, nr. 597.

⁹⁸ Brulez, 'Engels laken in Vlaanderen in de 14e en 15e eeuw', p. 13.

efficiënte manier worden uitgeschakeld, al was dit met wisselend succes en bleven er uitzonderingen mogelijk op het verbod.⁹⁹

Een eerste uitzondering was dat de doorvoer van Engels laken, uitgevoerd door bijvoorbeeld Hanzekooplieden, niet verboden was. Ten laatste sinds 1358 waren Duitse handelaars toegelaten het laken over water via het Zwin door te voeren, en in 1360 breidde Lodewijk van Male dit privilege uit door eveneens de doorvoer over land te tolereren. Een dertigtal jaar later, in 1395, kregen Genuese kooplieden de toestemming om Engelse lakens door Sluis te voeren indien zij 2% van de verkoopwaarde van het laken afgaven.¹⁰⁰ Maar ook de keure van de kleermakers is getuige van de soms dubieuze houding tegenover de verhandeling van verboden stoffen in Brugge. De primaire taak van een kleermaker was uiteraard het vervaardigen van kledij, maar uit de keure blijkt dat de kleermakers daarnaast stoffen *an sich* mochten verkopen. Toch waren ze niet toegelaten alle soorten van stoffen of lakens te verkopen, want ze mochten enkel *lakenen die men niet vervullen en mach* te koop aanbieden.¹⁰¹ Het ging met andere woorden over wollen stoffen die niet de nodige dichtheid hadden verkregen en niet gezuiverd waren van vetdelen na het vervullen van de wol.¹⁰² Bovendien specificeerde de kleermakerskeure zelfs dat dit om *Yerssche mantels ende Yerssche mantellakenen, Schotsche ende andere ghelycke lakenen* ging. Belangrijker is echter de clausule die hierna komt: *evenverre dat die gheen ballijnghen slandts en zijn*. De ambachtskeure hield met andere woorden rekening met de mogelijkheid dat Ierse en Schotse lakens verboden stoffen konden zijn in de periode dat de keure van kracht was.¹⁰³

Uit enkele processen blijkt dat het verbod op Schotse lakens en de vele uitzonderingen op de algemene regel tot discussies leidden. In 1461 was het zelfs zo onduidelijk dat de kooplieden van Schotland bij het Brugse schepencollege klaagden dat de Brugse inwoners geen Schotse goederen meer durfden kopen bij hen. Ze vroegen het schepencollege dan ook om duidelijkheid te scheppen over de uitzonderingen die golden op de Schotse goederen. Daaruit bleek dat de inwoners geen beslag van goederen of boete moesten vrezen als zij *Schotse carseyen, mantellaken, ghewreven lakenen ende stockebreede lakenen* bij de Schotse kooplieden aankochten om door te verkopen.¹⁰⁴ Toch gebeurden er in de jaren nadien blijkbaar nog inbeslagnames van gevrijwaarde Schotse lakens. Zo kwam dat herhaaldelijk voor bij kleermakers die naast afgewerkte kledij eveneens stoffen verkochten, in 1465, 1475, 1519 en

⁹⁹ Stabel, “Dmeeste, oirboirlixste ende proffitelixste let ende neringhe”, p. 122, 138, 152; Vandamme e.a., ‘Bruges in the Sixteenth Century: A “Return to Normalcy”’, p. 461-62; Brulez, ‘Engels laken in Vlaanderen in de 14e en 15e eeuw’, p. 13.

¹⁰⁰ Brulez, ‘Engels laken in Vlaanderen in de 14e en 15e eeuw’, p. 9-10.

¹⁰¹ SAB, *Kleermakers*, ms. 333/1, f° 3v: *Cueren van den ambachte van de cleermaeckers*, 1441-1708; SAB, *Kleermakers*, ms. 333/2, p. 5: *Ceur, acte ende resolutieboeck van den ambachte van de cleermaeckers der stede van Brugghe*, 1441-1794.

¹⁰² GTB: ‘vollen^{III}’ in MNW: vollen (ww.); De Poerck, *La draperie médiévale en Flandre et en Artois*, vol. 3, p. 179, nr. 857.

¹⁰³ SAB, *Kleermakers*, ms. 333/1, f° 3v: *Cueren van den ambachte van de cleermaeckers*, 1441-1708; SAB, *Kleermakers*, ms. 333/2, p. 5: *Ceur, acte ende resolutieboeck van den ambachte van de cleermaeckers der stede van Brugghe*, 1441-1794.

¹⁰⁴ Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l’ancienne estaple de Bruges*, vol. 2, p. 108, nr. 1033.

1540. Telkens opnieuw beriepen de kleermakers zich op bovenstaande clause die vermeldde dat zij die specifieke categorie van Schotse lakens mochten aankopen om door te verkopen. Na lange processen werden de kleermakers keer op keer vrijgesproken en diende de Lakenhalle de in beslag genomen stoffen terug te geven.¹⁰⁵

Volgens een proces in beroep in de Grote Raad van Vlaanderen uit 1525 gold hetzelfde voor Engelse *stocbreede* lakens. Enkele kleermakers waren het immers niet eens met de uitspraak van de Brugse schepenbank. Zij zouden een boete moeten betalen van 50 lb., doordat de deken en vindere van de Lakenhalle meerdere Engelse lakens in hun huizen hadden gevonden. Het betrof echter lakens die slechts een enkele breedte hadden en dus niet onder de verboden lakens van tien, elf of twaalf vierendelen vielen. De Grote Raad volgde de kleermakers hierin en gaf hun de vrijspraak. Daarvoor verwezen de kleermakers naar een ordonnantie uit 1427, waarin stond dat het iedereen in Vlaanderen was toegestaan Engelse en Friese lakens van *inckele breedde* te kopen en verkopen. Het Brugse stadsbestuur zou voor zijn foute uitspraak worden veroordeeld tot een boete van 300 lb. door de Grote Raad.¹⁰⁶

De vraag dient dan ook te worden gesteld of de algemene (strengere) regels nog waarde hadden tegenover de vele uitzonderingen die er bestonden. Vooral het tweede proces tussen de kleermakers en de Lakenhalle uit 1475 illustreert dit goed. De deken en de vindere van de Lakenhalle hadden bij twaalf vrije kleermakers meerdere geverfde Schotse lakens en karsaaien van anderhalve el breed gevonden. Het ging hier om een totaal van 59 lakens die volgens de Lakenhalle verboden waren, waarvoor zij aanvankelijk 10 lb. per stuk eisten. Later in het proces werd de boete tot een vierde van 590 lb. gereduceerd, wat nog steeds een zeer groot bedrag bleef. Het Brugse schepencollege vond op het einde van het proces dat de Lakenhalle correct had gehandeld en de kleermakers werden veroordeeld tot de betaling van de boete. De kleermakers waren het echter niet eens met deze uitspraak, waardoor zij beroep aantekenden bij de Grote Raad van Vlaanderen, waar zij de vrijspraak kregen en dus toch werden vrijgesteld van de boete.¹⁰⁷

In theorie ging bovenstaande clause voor de toelating van een specifieke categorie van Schotse lakens over stoffen van kleine waarde. Karsaaien waren bijvoorbeeld grof gekeperde wollen stoffen, en ook stoffen die *men niet vervollen en mach*, waren van mindere waarde.¹⁰⁸ Bovendien ging het om zeer kleine afmetingen van de stoffen die werden toegelaten. Meer bepaald bedroeg 3,5 vierendelen van de Brugse el 61,25 centimeter.¹⁰⁹ Het Brugse stadsbestuur

¹⁰⁵ Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l'ancienne estaple de Bruges*, vol. 2, p. 133, nr. 1067; RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 141r-148r: *Proces tussen de kleermakers tegenover de Lakenhalle, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1475; RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 158r-161v: *Proces tussen de kleermakers tegenover de Lakenhalle, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1540.

¹⁰⁶ SAB, *Chartes Ambachten*, ms. 310/688: *Proces in beroep tussen de kleermakers tegenover de Lakenhalle*, 1525.

¹⁰⁷ RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 141r-148r: *Proces in beroep tussen de kleermakers tegenover de Lakenhalle, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1475.

¹⁰⁸ GTB: 'kersey' in MNW: karsaai (znw.).

¹⁰⁹ Omrekening op basis van: Vandenbroeke, *Hulpwetenschappen voor de studie van middeleeuwse en vroegmoderne bronnen. Partim metrologie*, p. 6; Thoen, 'Historische metrologie', p. 140-41; Vandewalle, *Oude maten, gewichten en muntstelsels*, p. 50.

zag met andere woorden weinig redenen ertoe om dergelijke goedkope stoffen te weren, omdat ze de eigen dure luxe-lakenproductie, waarop een strenge kwaliteitscontrole stond, niet beconcurrerden.¹¹⁰ In dit specifieke proces van 1475 ging het echter om een zeer grote hoeveelheid stoffen. Hoogstwaarschijnlijk zag het stadsbestuur daarin wel een mogelijke concurrentie, wat zich vertaalde in het zeer grote bedrag dat de Lakenhalle eiste voor de zogenaamde verboden stoffen. Het stadsbestuur veroordeelde de kleermakers met andere woorden waarschijnlijk vanuit economisch standpunt voor de stad en haar lakenproductie, hoewel dit eigenlijk onterecht was.

Hoewel Engelse en Schotse lakens dus in bepaalde periodes verboden waren, kwamen ze door het doorvoerrecht toch in de Vlaamse havens terecht. Kleermakers en kousenmakers hadden bijgevolg toch soms de mogelijkheid deze verboden stoffen te bemachtigen en daarvan kledingstukken te maken. Vooral confectieambachtslieden die actief waren in de doorvoerhaven Sluis, zagen daarin een opportuniteit, maar ook andere particuliere inwoners van Sluis durfden verboden stoffen te verkopen. Zo vond er in 1407 een proces plaats waarbij een kousenmaker afkomstig uit het Zeeuwse Middelburg terechtstond. Hij zou immers al gedurende enkele jaren hozen uit verboden Engelse stoffen maken om die door te verkopen aan Duitse handelaars. De veroordeling van de Brugse schepencollege was hierbij dan ook niet mild, want hij moest een enorme boete van 180 lb. betalen.¹¹¹ Amper een jaar later werd een inwoner van Sluis die in de doorvoerhandel in het Zwin werkte, veroordeeld tot een boete van 400 lb., omdat hij grote hoeveelheden Engelse wol in Brugge binnenbracht.¹¹² In 1431 zijn er eveneens bij een kleermaker uit Sluis zeven witte Engelse lakens ter waarde van 12 lb. per stuk gevonden. Tevergeefs probeerde de kleermaker de boete van 84 lb. nog te ontlopen door te vertellen dat een Duitse handelaar deze lakens tijdelijk had gestockeerd in zijn winkel. De lakens werden echter onverpakt in de winkel teruggevonden, waardoor het schepencollege oordeelde dat de verboden Engelse lakens onmogelijk voor doorvoer naar Duitsland waren bedoeld.¹¹³ Uit bovenstaande voorbeelden blijkt dus dat sommigen het toch aandurfd en om verboden stoffen te verkopen in Brugge en zijn doorvoerhavens. Het was een gigantisch risico, zoals blijkt uit de enorme bedragen van de opgelegde boetes. De vraag blijft echter hoeveel mensen zich effectief bezighielden met deze illegale handel, want de processen tonen enkel de casussen van de personen die werden betrappt.

Kledingproductie voor eigen gebruik

Het monopolie van het kleermakersambacht dient eveneens te worden bevraagd, aangezien uit diverse processen blijkt dat zij naargelang de situatie aanpassingen, toevoegingen en toegevingen deden aan hun keure. In verouderde literatuur werd deze flexibele houding tegenover de ambachtsvoorschriften vaak beschreven als een zwak punt in hun ondernemingsstelsel. Het monopolie van de productie en afwerking van bepaalde producten

¹¹⁰ Brulez, 'Engels laken in Vlaanderen in de 14e en 15e eeuw', p. 13, 25.

¹¹¹ Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l'ancienne estaple de Bruges*, vol. 1, p. 456, nr. 547.

¹¹² Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l'ancienne estaple de Bruges*, vol. 1, p. 463-64, nr. 559.

¹¹³ Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l'ancienne estaple de Bruges*, vol. 1, p. 574, nr. 705.

werd met andere woorden op illegale wijze omzeild. Toch is er nood aan een andere interpretatie van die keure-aanpassingen en -toegevingen, zoals Epstein en Prak, op basis van de uitspraken door Lis en Soly, aanhaalden. Die aanpassingen waren immers integraal onderdeel van hoe de ambachten ondernamen en hoe ze hun activiteiten konden uitbreiden (of inperken) naargelang de situatie die zich voordeed. Ambachtsondernemers durfden met andere woorden te investeren in innovaties in hun productie- en handelsprocessen wanneer zijzelf er winst uit konden halen. Deze interpretaties staan dan ook haaks op de gedateerde uitspraken dat ambachten enorm standvastig waren, waardoor ze de snel ontwikkelende economie afremden.¹¹⁴

De algemene taak die kleermakers mochten uitvoeren, zoals die vermeld staat in de kleermakerskeure, kon bovendien zeer breed worden opgevat. Daardoor was het bijgevolg noodzakelijk om die theoretische regel in de praktijk meer te specificeren. Zo staat in de keure dat wie niet bevrijd was in het ambacht van de kleermakers, niets mocht maken of doen wat het ambacht toebehoorde. Meer specifiek betekende dit dat wie geen toetredingsgeld had betaald, niets mocht verknippen wat met scharen te verknippen was en niets mocht naaien wat met naalden te naaien was.¹¹⁵ Maar nog steeds bleef die algemene regel dus erg breed, waardoor specificatie en eventuele toegevingen nodig waren, wat eveneens blijkt uit diverse processen. Allereerst is het belangrijk te weten dat de kleermakers niet de enigen waren die kledij konden en mochten maken, en aanboden, hoewel men bij een eerste interpretatie van deze zeer algemene regel dit zou kunnen stellen. Het is immers geweten dat heel wat huisvrouwen zelf wollen lakens of linnen als grondstof aankochten om die vervolgens zelf thuis tot kledij te verwerken. Bovendien mag het circuit van de tweedehandsverkoop bij oudkleerkopers, om bijvoorbeeld de kosten te drukken, niet worden onderschat.¹¹⁶ Een eerste specificatie van de zeer algemene regel betrof met andere woorden of de goederen al dan niet voor eigen gebruik waren of op de markt en handel gericht waren. Die verzwegen specificatie was dan ook logisch, aangezien een ambacht in de eerste plaats een economische instelling was.

Uit enkele processen blijkt bijgevolg dat ze die specificatie expliciet maakten. De bewoordingen *eyghen draghen en slyten* of *tzynen oirbore ende sletene* kwamen bij de gedagvaardden die niet bevrijd waren in het kleermakersambacht meermaals voor als argument

¹¹⁴ Epstein en Prak, 'Introduction: Guilds, Innovation, and the European Economy, 1400–1800', p. 12-3.

¹¹⁵ SAB, *Kleermakers*, ms. 333/1, f° 5r-v: *Cueren van den ambachte van de cleermaeckers*, 1441-1708; SAB, *Kleermakers*, ms. 333/2, p. 7: *Ceur, acte ende resolutieboeck van den ambachte van de cleermaeckers der stede van Brugghe*, 1441-1794.

¹¹⁶ Sorber, 'Van keukenmeiden en marktkramers', p. 46; Deceulaer, "'Prêt-à-porter'", gender en gezondheid', p. 99-100; Van Uytven, 'Van hetzelfde laken een pak', p. 140; Panhuysen, 'Maatwerk: kleermakers, naaisters, oudkleerkopers en de gilden (1500-1800)', p. 181-82; Vandeweerd, 'Van Voervynsteren tot Vleeshuys', p. 13-4, 18-9, 42-3.

om te worden vrijgesproken.¹¹⁷ Zo probeerde een leerling-lakensnijder tevergeefs de vrijspraak te verkrijgen met behulp van dit argument. Zijn meester zou hem immers de opdracht gegeven hebben om een *paar coussens* (hosen, beenlingen) te naaien die zijn meester voor zichzelf had gesneden. De deken en vindere van de kousenmakers hadden echter bezwarende omstandigheden om hem te veroordelen. Ze hadden de leerling namelijk al 3 tot 6 maanden bezig gezien met het naaien van hosen en de leerling deed deze activiteit bovendien openbaar in de winkel van de lakensnijder. De leerling-lakensnijder kon toch op een vermindering van de boete rekenen, waardoor hij uiteindelijk nog 3 lb. moest betalen.¹¹⁸ Een tweede voorbeeld is terug te vinden bij een proces uit 1522 tussen de deken en de vindere van de kleermakers en een *meersener*. De verkoper verklaarde dat zijn vrouw een nieuwe kaproen had gemaakt voor eigen gebruik, omdat haar oude kaproen versleten was. De *meersener* en zijn vrouw konden op meer geluk rekenen dan de leerling-lakensnijder, want zij kregen volledig uitstel tot het betalen van de boete. Ze kregen echter de waarschuwing dat ze de gehele boete zouden moeten betalen indien dit nogmaals zou voorvallen bovenop de nieuwe boete.¹¹⁹ Zeven jaar later was er een gelijkaardig voorval bij een andere *meerseniers*-vrouw. Ditmaal zou ze worden veroordeeld tot de betaling van de helft van de boete en kreeg ze uitstel voor de andere 3 lb., totdat ze opnieuw hetzelfde feit zou plegen.¹²⁰

Een ander voorkomend argument, waarna de Brugse schepenbank de vrijspraak gaf voor mensen die niet bevrijd waren in het ambacht van de kleermakers, was de financiële toestand van de gedagvaarde. Iemand die niet bevrijd was in het kleermakersambacht en zich toch bezighield met de verkoop van kledingstukken, zou normaal een boete van 6 lb. moeten betalen. Uit een proces van 1519 blijkt echter dat Jozyne van Eede die boete niet moest betalen, omdat het schepencollege haar als een arme vrouw omschreef. De vrouw die twintig vrouwenkaproenen te koop aanbood voor haar broodwinning, kreeg haar in beslag genomen kaproenen terug, maar werd verboden nog nieuwe te maken.¹²¹ Mogelijk zag het Brugse schepencollege weinig concurrentie met het kleermakersambacht in de actie van de vrouw,

¹¹⁷ SAB, *Charters ambachten*, ms. 310/308: *Proces tussen de deken van de kousenmakers tegenover Jan Mastaert, leerling-lakensnijder*, 1542; SAB, *Charters ambachten*, ms. 310/310: *Proces tussen de eed van de kousenscheppers tegenover Clays Waghers, oudkleerkoper*, 1554; RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 106v-108r: *Proces tussen de deken en de eed van de kleermakers tegenover Gillis de Maech, meersener*, in *cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1522; RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 109v-110r: *Proces tussen de deken en de eed van de kleermakers tegenover Jan Brich, meersener*, in *cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1529; RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 121r-v: *Proces tussen de deken en de eed van de kleermakers tegenover Tanneken, weduwe van Jacob Zaghers*, in *cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1538.

¹¹⁸ SAB, *Charters ambachten*, ms. 310/308: *Proces tussen de deken van de kousenmakers tegenover Jan Mastaert, leerling-lakensnijder*, 1542.

¹¹⁹ RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 106v-108r: *Proces tussen de deken en de eed van de kleermakers tegenover Gillis de Maech, meersener*, in *cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1522.

¹²⁰ RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 109v-110r: *Proces tussen de deken en de eed van de kleermakers tegenover Jan Brich, meersener*, in *cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1529.

¹²¹ RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 103v-104r: *Proces tussen de deken en eed van de kleermakers tegenover Jozyne van Eede*, in *cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1519.

waardoor ze de vrijspraak genoot. Maar daarnaast speelde het hoogstwaarschijnlijk mee dat de vrouw de boete niet zou kunnen betalen zonder nog verder in de armoede verzeild te raken.

Bovendien valt uit bovenstaande motieven op dat het voornamelijk vrouwen waren die werden vrijgesproken of vermindering van boete ontvingen. Zo kreeg ook Katelijne, de vrouw van een oudkleerkoper, uitstel van de boete, terwijl ze eigenlijk iets deed wat de kleermakerskeure haar verbood. Ze wilde immers diverse kaproenen, mouwen en *colletten* (kragen) van nieuwe stoffen verkopen in het kraam van haar man op de markt. Het was oudkleerkopers echter verboden om kledingstukken uit nieuwe stoffen te verkopen.¹²² Daarnaast vermeldde de *meersenieer* uit 1522, die in naam van zijn vrouw pleitte, dat zijn vrouw erg geschrokken was door het keurbezoek van de kleermakers: *zyn wyf in zulcken state ende bevrucht was dat se niet gaen en mochte*.¹²³ Ook dit was mogelijk een extra beweegreden om de beslissing van de schepenbank in de richting van de vrijspraak te sturen. Uit het gewoonterecht volgde namelijk de klassieke regel dat gehuwde vrouwen minder toerekeningsvatbaar werden geacht voor hun daden. Verder zat het in het waarden- en normensysteem ingebakken dat vrouwen minder streng zouden worden bestraft. Vrouwen werden dan ook minder vaak veroordeeld of kregen een lichtere straf voor gepleegde criminele feiten.¹²⁴ De verbondenheid tussen het uitvoeren van huishoudelijke taken en al dan niet bewust zich manifesteren in de markteconomie, zal eveneens hebben meegespeeld. Hoewel de vrouw geen toegang had tot de internationale markt, kon zij toch actief zijn op een meer lokaal niveau. Zeker vrouwen van confectieambachtslieden konden opdrachten uitvoeren die dicht aansloten bij hun huishoudelijke taken, waardoor zij een zekere vrijheid genoten daarin.¹²⁵

Uit bovenstaande gegevens blijkt dus dat het alleenrecht van de kleermakers om alles te verknippen wat met scharen te knippen was en alles te naaien wat met naalden te naaien was, niet altijd correspondeerde met de realiteit. Allereerst golden er heel wat uitzonderingen op de stoffen en lakens die zij al dan niet mochten verwerken in de kledij. Zo waren de Brugse kleermakers gedurende eeuwen niet toegelaten om Engelse lakens te gebruiken en ook Schotse lakens behoorden in bepaalde periodes tot de verboden stoffen. Bovendien hield de kleermakerskeure rekening met die veranderende situatie door in de keure de volgende clausule op te nemen: *evenverre dat die gheen ballijnghen slandts en zijn*. Toch blijkt uit meerdere processen dat deze verboden stoffen in omloop bleven en dat sommige inwoners het aandurfdën om zich met de illegale handel bezig te houden. Het Brugse stadsbestuur hief echter enorme boetes op dergelijke overtredingen, vooral om hun eigen economie te beschermen.

Die bescherming van de eigen markteconomie is eveneens verbonden aan de kledij die door particulieren werd gemaakt. Het was immers niet ongewoon dat een middeleeuwer zijn

¹²² RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 101v-102v: *Proces tussen de deken en eed van de kleermakers tegenover de vrouw van Symon Thiry, oudkleerkoper, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1522.

¹²³ RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 106v-108r: *Proces tussen de deken en de eed van de kleermakers tegenover Gillis de Maech, meersenieer, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1522.

¹²⁴ Deceulaer, “Prêt-à-porter”, gender en gezondheid’, p. 107-8.

¹²⁵ Vandeweerd, ‘Van Voervynsteren tot Vleeshuys’, p. 5-6, 27-8; Panhuysen, ‘Maatwerk: kleermakers, naaisters, oudkleerkopers en de gilden (1500-1800)’, p. 183-85.

eigen kledingstukken maakte of een beroep deed op de tweedehandshandel om de kosten te drukken. Een frequent aangehaald argument om de vrijspraak te krijgen van de Brugse schepbank, was dan ook de moeilijke financiële toestand van de verweerder. Daarnaast waren het voornamelijk (huis-)vrouwen die effectief geen boete moesten betalen, waarschijnlijk omdat de begane fout sterk aansloot bij hun huishoudelijke taken en volgens de Brugse schepbank weinig concurrentie voor de stadseconomie betekende. De positie van de diverse ambachten actief in dezelfde ambachtstak had een grotere weerslag op de stedelijke markteconomie. Maar ook daar golden er meerdere uitzonderingen, zoals in de volgende paragraaf aan bod zal komen.

C. In de praktijk: processen tussen de Brugse confectieambachten onderling

Grenzen binnen en tussen ambachten binnen eenzelfde tak waren relatief los georganiseerd. Er golden effectief regels die monopolies bepaalden voor bepaalde ambachten, maar toch was het mogelijk bevrijd te zijn in meer dan een ambacht. Naast actief te zijn in diverse ambachten binnen dezelfde ambachtstak, kon men gemakkelijk overgaan van het ene naar het andere ambacht. Soms kon men voordelen bekomen door niet de volledige opleiding te moeten volgen of niet het volledige lidgeld te moeten betalen. Dubbel lidmaatschap was bijgevolg alomtegenwoordig.¹²⁶ Dat is bijvoorbeeld te zien in een ordonnantie uit 1452 dat via een afschrift uit 1504 bewaard is gebleven. De ordonnantie bepaalde een overeenkomst tussen de deken en de vinders van de kleermakers en de deken en de vinders van de *culkstickers*. Die laatsten hadden immers vastgesteld dat er diverse vrije kleermakers eveneens bevrijd waren in het ambacht van de *culkstickers*, maar hiervoor niet in de kosten van het desbetreffende ambacht deelden. Het Brugse schepencollege vonniste bijgevolg dat de vrije kleermakers bevrijd mochten zijn in het ambacht van de *culkstickers*, maar enkel indien zij het *culkstickers*-ambacht hielpen mee onderhouden.¹²⁷ Een proces uit 1504, waarvoor het afschrift waarschijnlijk werd opgesteld, toonde bijvoorbeeld dat de kleermaker-*culkstickers* moesten meehelpen betalen met de blijde intrede van de vorst. De kleermakers die zich ook in het ambacht van de *culkstickers* wilden bevrijden, dachten dat het volstond om 6 gr. gildegeld en 4 gr. voor de maaltijd voor de H. Bloedprocessie te betalen.¹²⁸

Wie mag 'lederen culders' maken, de kleermakers of de corduwaniers?

Meerdere proceszaken tonen dan ook aan dat ambachten die een gelijkaardige taak uitvoerden, in conflict met elkaar gingen. Zo was er een proces tussen het ambacht van de *corduwaniers* of schoenmakers tegenover de kleermakers over het gebruik van leder in kledij. De zaak werd over iets meer dan een jaar gevoerd tussen 31 juli 1536 en 20 augustus 1537 en maakte gebruik

¹²⁶ Stabel e.a., 'Production, Markets and Socio-economic Structures II: c. 1320 - c. 1500', p. 246; Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, p. 253-55.

¹²⁷ RAB, *Oorkonden met blauw nummer*, ms. 8169: *Afschrift van een ordonnantie van het Brugse schepencollege naar aanleiding van een geschil tussen de culkstickers en de kleermakers-culkstikers uit 1452, 1504.*

¹²⁸ RAB, *Oorkonden met blauw nummer*, ms. 8857: *Proces tussen de culkstickers tegenover de kleermakers-culkstikers, 1504.*

van een zendbrief van de Gentse deken en vindere van het schoenmakersambacht. Het conflict ontstond doordat de kleermakers vonden dat zij in hun ondernemersactiviteit werden benadeeld, omdat de schoenmakers dagelijks *ledere culders of culderkins* maakten en verkochten. Meer bepaald werden in de winkels van vijf schoenmakers verscheidene soorten van lederen *culders* in beslag genomen, die de *corduwaniere* nu terugvorderden.¹²⁹ Beide partijen haalden diverse argumenten aan om te bewijzen dat zij gelijk hadden. Zo waren de kleermakers ervan overtuigd dat enkel hun ambacht bevoegd was in het correct maken en verkopen van kledij op maat. Dat motief werd echter weerlegd door de *corduwaniere*, omdat eveneens de *culdstickers* daarvoor bevoegd waren. Bovendien vervaardigden zij wambuizen: *de principaelsten cleederen die ghemaect zijn naer den lichame van den mensche*. Daarnaast waren volgens de *corduwaniere* ook de oudkleerkopers toegestaan kledij op maat aan te bieden, al moest die kledij uit oude stoffen gemaakt zijn. De *corduwaniere* (samen met de beurzenmakers) mochten eveneens zelf kledij fabriceren en aan de man brengen.¹³⁰

Daarop repliceerden de kleermakers dat de *corduwaniere* inderdaad kledij (op maat) mochten maken en verkopen, maar dit betroffen enkel kledingstukken van aan de knieën tot de voeten, zoals lederen schoenen en laarzen. Ook gaven de deken en vindere van de kleermakers toe dat collega-kleermakers soms met door hen versneden lederen *culders* naar schoenmakers gingen om ze daar te laten naaien. Daarentegen hadden zij nog nooit andere schoenmakers gezien die zelfgemaakte *culders* in hun eigen winkel lieten hangen.¹³¹ Uit de zendbrief van Gent blijkt echter dat de *corduwaniere* en beurzenmakers uit Gent wel toegelaten waren om lederen of zemen *culders* te maken en verkopen. Het belangrijkste argument uit de zendbrief was dat ambachten die gewoon waren leder te bewerken, betere instrumenten hadden om de lederen lappen te versnijden en aan elkaar te bevestigen. Zo beschikten zij over *scepmessen*, *naelgien*, *elsen* en *busteldraden* in tegenstelling tot de kleermakers die enkel scharen en naalden mochten hanteren.¹³² Respectievelijk waren dit stevige knipmessen, kledingspijkers, schoenmakerspriemen en stevige draden van varkenshaar.¹³³ Het Brugse schepencollege volgde dan ook zijn collega's uit Gent en sprak de *corduwaniere* (en beurzenmakers) vrij, waardoor

¹²⁹ SAB, *Ambachten: corduwaniere*, ms. 334/122: *Proces tussen de deken en eed van de kleermakers tegenover de deken van de corduwaniere*, 1536; RAB, *Oorkonden met blauw nummer*, ms. 8330: *Oproepbrief van de corduwaniere van Brugge aan collega-corduwaniere uit andere steden naar aanleiding van een geschil tussen de kleermakers en de corduwaniere*, 1536; RAB, *Oorkonden met blauw nummer*, ms. 8331: *Antwoord op de oproepbrief door de deken en de eed van de corduwaniere van Gent*, 1536; RAB, *Oorkonden met blauw nummer*, ms. 8332: *Vonnis van een proces tussen de deken en eed van de kleermakers tegenover de deken van de corduwaniere*, 1537; Ter verduidelijking: de term *culder* werd gebruikt om te verwijzen naar kledij in het algemeen, maar meer specifiek had het ook de betekenis van 'lederen harnessen die de borst en de rug bedekte' (ter vergelijking: *kolder*), zie De Bo, *Westvlaamsch idioticon*, p. 587.

¹³⁰ RAB, *Oorkonden met blauw nummer*, ms. 8332: *Vonnis van een proces tussen de deken en eed van de kleermakers tegenover de deken van de corduwaniere*, 1537.

¹³¹ RAB, *Oorkonden met blauw nummer*, ms. 8332: *Vonnis van een proces tussen de deken en eed van de kleermakers tegenover de deken van de corduwaniere*, 1537.

¹³² RAB, *Oorkonden met blauw nummer*, ms. 8331: *Antwoord op de oproepbrief door de deken en de eed van de corduwaniere van Gent*, 1536.

¹³³ Zie respectievelijk volgens voorkomen in de tekst: De Poerck, *La draperie médiévale en Flandre et en Artois*, vol. 3, p. 127, nr. 596, p. 93, nr. 420; GTB: 'elsene' in MNW: els (znw.); De Bo, *Westvlaamsch idioticon*, p. 201.

zowel de kleermakers als de *corduwaniers* lederen *culders* mochten maken en verkopen.¹³⁴ Hoogstwaarschijnlijk vonniste het schepencollege op die manier in navolging van zijn Gentse collega's, omdat beide partijen competent waren om kwaliteitsvolle *culders* naar de wens van de klanten te maken. Bovendien zag het schepencollege in dat het schoenmakersambacht dit deed zonder het kleermakersambacht te benadelen of door een van de ambachten een slechte naam te geven door kwaliteitsverlies van de geleverde goederen.

De inperking van het monopolie van de culkstickers om wambuizen te maken

Een tweede ambacht waartegenover de kleermakers geregeld procedeerden, was het ambacht van de *culkstickers*. Dit ambacht stond in voor het maken van alle soorten van borstrokken, (slinger-)mouwen en wambuizen. Daarnaast maakten ze matrassen en lakens, maar dit takenpakket zal hier verder buiten beschouwing worden gelaten.¹³⁵ Het bronnencorpus bevat voornamelijk discussies over wie van de twee ambachten het best bevoegd was om wambuizen of *pourpoints* te maken en verhandelen. Volgens een uittreksel van 1468 uit de keure van de *culkstickers* hadden zij het privilege om dit kledingstuk in grote hoeveelheid en onbepakt te vervaardigen en te verkopen.¹³⁶ Toch is er een evolutie te zien waarbij ook kleermakers steeds vaker dit kledingstuk mochten fabriceren en aan de man brengen. Volgens de vijftiende-eeuwse kleermakerskeure mocht een kleermaker in de eerste plaats wambuizen maken als het voor zichzelf was.¹³⁷ Een volgende uitzondering voor het produceren van wambuizen door de kleermakers, ging van kracht op 4 januari 1471. Uit de keure blijkt namelijk dat ze een uitzondering kregen als het hun expliciet werd gevraagd door een klant. De klant moest daarbij zelf de nodige stoffen tot bij de kleermaker brengen en het wambuis op maat laten maken. Daarnaast mocht het onafgewerkte of afgewerkte wambuis te allen tijde niet zichtbaar in de winkel liggen.¹³⁸ Andere klanten zouden zo immers kunnen denken dat de kleermakers eveneens bevoegd waren om wambuizen prêt-à-porter te maken, wat voor oneerlijke concurrentie met de *culkstickers* zou zorgen.

Toch blijkt uit enkele processen uit 1539, 1540 en 1541 dat de kleermakers vooral moeite hadden met het naleven van dit laatste aspect. De kleermakers werden bijgevolg geregeld door de *culkstickers* gedagvaard, waarna het Brugse schepencollege hen veroordeelde. De boete daarvoor bedroeg 20 s., ofwel 1 lb., per wambuis die de deken en vindere van de

¹³⁴ RAB, *Oorkonden met blauw nummer*, ms. 8332: *Vonnis van een proces tussen de deken en eed van de kleermakers tegenover de deken van de corduwaniers*, 1537.

¹³⁵ Gailliard, *De ambachten en neringen van Brugge*, vol. 2, p. 67-9; Stabel e.a., 'Production, Markets and Socio-economic Structures II: c. 1320 - c. 1500', p. 256; GTB: 'culctsticker' in MNW: kulktensticker (z.n.).

¹³⁶ SAB, *Chartes ambachten*, ms. 310/322: *Verskillende beslissingen inzake de toepassing van de keure van de culkstickers en kousenscheppers*, 1468.

¹³⁷ SAB, *Kleermakers*, ms. 333/1, f° 4v-5r: *Cueren van den ambachte van de cleermaeckers*, 1441-1708; SAB, *Kleermakers*, ms. 333/2, p. 6-7: *Ceur, acte ende resolutieboeck van den ambachte van de cleermaeckers der stede van Brugghe*, 1441-1794.

¹³⁸ SAB, *Kleermakers*, ms. 333/1, f° 9v-10r: *Cueren van den ambachte van de cleermaeckers*, 1441-1708; SAB, *Kleermakers*, ms. 333/2, p. 13-4: *Ceur, acte ende resolutieboeck van den ambachte van de cleermaeckers der stede van Brugghe*, 1441-1794.

culkstikkers tentoongesteld in de winkel terugvonden. Voor sommige kleermakers liep het bedrag op die manier op tot 4 lb., of bijna een maandloon van een geschoolde metselaar.¹³⁹ Toch toont ook een vroeger proces uit 1516 aan dat de Brugse schepenbank vond dat de *culkstikkers* soms onterecht de kleermakers wilden laten veroordelen. Drie kleermakers werden namelijk in dat jaar voor de schepenbank gedagvaard, omdat zij volgens de *culkstikkers* diverse wambuizen in hun winkel zouden hebben tentoongesteld. De kleermakers beweerden echter allen dat die wambuizen van geleverde stoffen waren en dus op maat van de klant waren gemaakt. Het schepencollege geloofde dat de kleermakers de wambuizen niet hadden tentoongesteld in hun winkel, waardoor ze de vrijspraak kregen.¹⁴⁰

Uit bovenstaande processen valt op dat de uitspraak van het schepencollege vaak berustte op welke partij zij eerder geloofde, zonder dat er echt bewijs werd geleverd. De processen draaiden immers altijd uit tot een woord-tegen-woord-zaak, waardoor het schepencollege het proces bijna volgens toeval beslechtte. Zo verklaarden de *culkstikkers* enerzijds dat ze de wambuizen in de winkels van de kleermakers al vanop de straat konden zien hangen, waaruit zij veronderstelden dat de kleermakers ze te koop aanboden. Anderzijds zeiden de kleermakers dat ze de stoffen geleverd hadden gekregen van een klant of dat ze geen andere plaats vonden om de wambuizen op te hangen, maar dat het zeker niet hun bedoeling was om ze tentoon te stellen in hun winkel.¹⁴¹ Hoogstwaarschijnlijk is het om die reden, en om de vele gelijkaardige geschillen tussen dezelfde twee partijen te doen dalen, dat op 25 augustus 1542 een nieuwe regel in voege werd gebracht. Vanaf toen kregen de kleermakers immers volledige vrijheid in het vervaardigen van wambuizen, indien ze werden gemaakt uit zijdeachtige stoffen, zoals damast, satijn, fluweel, *cameloot*, *caffa* of *tafta* (cf. infra: IV. B. *Welke stoffen?*).¹⁴²

Illustratief voor deze evolutie inzake wie het best bevoegd was om een wambuis te maken, is een akte uit 1533 in verband met de meesterproef van de kleermakers. Daarin stond namelijk vermeld dat een van de twee proefstukken een wambuis van drieënhalve el breed moest zijn. Daaruit kan worden verondersteld dat ook kleermakers op regelmatige basis wambuizen dienden te maken en dat de productie van wambuizen tot een van hun kerntaken behoorde. In

¹³⁹ RAB, *Oorkonden met blauw nummer*, ms. 8342: *Proces tussen de deken en eed van de culkstikkers en Adriaan van den Hoye, kleermaker*, 1539; RAB, *Oorkonden met blauw nummer*, ms. 8343: *Proces tussen deken en eed van de culkstikkers en Jan van Praet, kleermaker*, 1540; RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 187/56: *Proces tussen de deken en eed van de culkstikkers tegenover Gillis van Schoondonck, kleermaker*, 1541.

¹⁴⁰ RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 187/53: *(Kopie van een) proces tussen de deken en eed van de culkstikkers tegenover de deken en eed van de kleermakers*, 1516.

¹⁴¹ RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 187/53: *(Kopie van een) proces tussen de deken en eed van de culkstikkers tegenover de deken en eed van de kleermakers*, 1516; RAB, *Oorkonden met blauw nummer*, ms. 8342: *Proces tussen de deken van de culkstikkers tegenover Adriaan van den Hoye, kleermaker*, 1539; RAB, *Oorkonden met blauw nummer*, ms. 8343: *Proces tussen de deken en eed van de culkstikkers tegenover Jan van Praet, kleermaker*, 1540; RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 187/56: *Proces tussen de deken en eed van de culkstikkers tegenover Gillis van Schoondonck, kleermaker*, 1541.

¹⁴² RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 131v-132v: *Overeenkomstakte tussen de culkstikkers en de kleermakers wat betreft het tentoonstellen van wambuizen, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1542; RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 380: *Uittreksel uit de overeenkomstakte tussen de culkstikkers en de kleermakers wat betreft het tentoonstellen van wambuizen*, 1542.

de akte stond echter wel expliciet de volgende bewoording: *naer een mans lichame*. Dat bevestigt dan weer dat kleermakers in die periode de wambuizen enkel op maat en dus op vraag van de klant mochten maken.¹⁴³ Het is bijgevolg aannemelijk te concluderen dat wambuizen tijdens de late middeleeuwen en het begin van de vroegmoderne tijd een van de meest frequent gedragen kledingstukken waren voor mannen. Bovendien betrof het waarschijnlijk kledingstukken die het vaakst op maat werden gemaakt.¹⁴⁴

Discussies over het gebruik van nieuwe stoffen door de oudkleerkopers

Een gelijkaardige relatie van de kleermakers tegenover de *culkstikkers* is terug te vinden bij de oudkleerkopers, al zijn er tussen deze twee partijen nog meer discussies bewaard gebleven. Meer bepaald vonden er op het einde van de middeleeuwen en het begin van de vroegmoderne tijd ten minste twaalf processen plaats tussen de kleermakers en de oudkleerkopers. Ze gingen allemaal over het gebruik van nieuwe lakens en stoffen in kledij.¹⁴⁵ De kleermakerskeure was dan ook aanvankelijk ambigu over wat de oudkleerkopers was toegestaan. Zo legde de keure vast dat de oudkleerkopers volgens alle manieren oude *wercken* mochten verknippen en vernaaien voor zichzelf en om door te verkopen. Daartegenover was hen echter niet toegestaan nieuwe of oude *wercken* te verknippen voor loon. De kleermakers daarentegen waren niet bevoegd om oude kledingstukken aan te kopen om die te versnijden en als nieuwe kledij aan de man te brengen. De erg algemene bewoording van *wercken* zorgde waarschijnlijk al in de late middeleeuwen voor onduidelijkheid of dit over de stoffen of over de kledingstukken zelf

¹⁴³ RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 120r-v: *Akte van proefstukken voor kleermakers*, 1534.

¹⁴⁴ Van Buren en Wieck, *Illuminating Fashion*, p. 2, 14-5, 303, 314; Van Uytven, 'Bij Bouts thuis', p. 155.

¹⁴⁵ SAB, *Charters ambachten*, ms. 310/673: *Proces tussen de deken en eed van de kleermakers tegenover Jan de Cnoddere, oudkleerkoper*, 1496; RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 101v-102v: *Proces tussen de deken en eed van de kleermakers tegenover de vrouw van Symon Thiry, oudkleerkoper, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1522; RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 108r-109r: *Proces tussen de deken en eed van de kleermakers tegenover Wouter van den Houte, oudkleerkoper, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1528; RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 105v-106v: *Proces tussen de deken en eed van de kleermakers tegenover de weduwe van Pieter van den Vivere, oudkleerkoper, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1528; RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 105r-105v: *Proces tussen de deken en eed van de kleermakers tegenover Jacob de la Dessoulz, oudkleerkoper, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1531; RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 113v-114r: *Proces tussen de deken en eed van de kleermakers tegenover Bernaert van Nieuwenhove, oudkleerkoper, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1534; RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 116r-117v: *Proces tussen de deken en eed van de kleermakers tegenover Jacob van Stercxsele, oudkleerkoper, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1535; SAB, ms. 310/701 en 310/702: *Vonnis van een proces tussen de deken en eed van de kleermakers en aanverwante ambachten tegenover de oudkleerkopers*, 1539; RAB, *Oorkonden met blauw nummer*, ms. 8363: *Proces tussen de deken en eed van de culkstikkers tegenover Cornelis van Scaubeke, oudkleerkoper*, 1545; SAB, *Charters ambachten*, ms. 310/705: *Proces tussen de deken van de kousenmakers tegenover Goolkin Scoebeke, oudkleerkoopster*, 1550; SAB, *Charters ambachten*, ms. 310/310: *Proces tussen de deken van de kousenmakers tegenover Clays Waghers, oudkleerkoper*, 1554.

ging. Bijgevolg werden beide artikels in de keure geamplificeerd in 1510 met de bepaling dat de oudkleerkopers bovendien geen kledingstukken mochten snijden van nieuwe stoffen.¹⁴⁶

Uit het bronnencorpus is het echter moeilijk af te leiden of de initiële keure inderdaad op meerdere manieren werd geïnterpreteerd, aangezien er slechts een proces dateert van vóór de toevoeging in 1510. Meer bepaald werd een oudkleerkoper in 1496 veroordeeld tot een boete van 6 lb. voor het verkopen van twee mannen-*journeyen* met mouwen (wapenrokken) uit nieuwe Ierse lakens. Toch toont de volgende zin aan welk argument hoogstwaarschijnlijk de doorslag gaf tot de veroordeling van de oudkleerkoper door het Brugse schepencollege in dit specifieke proces: *de zelve rox noyt fautsoen te voren en hadden*.¹⁴⁷ In deze zin is ‘fatsoen hebben’ dan te begrijpen als ‘de specifieke gedaante, vorm of het model hebben’.¹⁴⁸ De kleermakers gebruikten dus in hun argumentatie om de oudkleerkoper te laten veroordelen dat de wapenrokken voordien nog niet de vorm van wapenrokken hadden. De oudkleerkoper was met andere woorden van niets begonnen, waardoor het schepencollege oordeelde dat de *journeyen* volledig uit nieuwe stoffen waren gemaakt en de oudkleerkoper schuldig was.

Toch blijkt dat na de toevoeging van 1510 de kleermakers nog geregeld procedeerden tegen oudkleerkopers als het over het gebruik van nieuwe stoffen ging. Deceulaer noemt beide partijen dan ook de belangrijkste groepen binnen de kledingsector, waardoor ze in zeer veel steden tijdens het ancien régime tegenover elkaar stonden. In diverse steden probeerden de oudkleerkopers eveneens betrokken te zijn bij de productie en verkoop van nieuwe kleding. Hoewel dit in Brugge expliciet verboden was sinds 1510, konden, volgens Deceulaer, oudkleerkopers in Gent het volledige ancien régime de vrijheid genieten om kledingstukken gemaakt uit nieuwe stoffen te verhandelen. Vaak lieten de Gentse oudkleerkopers de kledij echter door de kleermakers produceren, waarna zij die opkochten om door te verkopen.¹⁴⁹ Toch scheidt Deceulaer een te eenzijdig beeld van hoe de Brugse kleermakers en het Brugse schepencollege omgingen met de positie van de oudkleerkopers, want in Brugge golden eveneens uitzonderingen op het algemene verbod.

Allereerst konden vrouwen van oudkleerkopers sneller de vrijspraak genieten indien zij kledij van nieuwe stoffen verkochten, zoals hierboven al is uiteengezet.¹⁵⁰ Maar daarnaast tonen enkele processen tussen de kleermakers en de oudkleerkopers nog toegevingen op het algemene verbod. Zo beargumenteerde een aantal oudkleerkopers dat ze de kledingstukken van nieuwe stoffen hadden gefabriceerd om buiten de stad te verhandelen, wat blijkbare werd toegestaan.

¹⁴⁶ SAB, *Kleermakers*, ms. 333/1, f° 3v-4r: *Cueren van den ambachte van de cleermaeckers*, 1441-1708; SAB, *Kleermakers*, ms. 333/2, p. 5-6: *Ceur, acte ende resolutieboeck van den ambachte van de cleermaeckers der stede van Brugghe*, 1441-1794.

¹⁴⁷ SAB, *Charters ambachten*, ms. 310/673: *Proces tussen de deken en eed van de kleermakers tegenover Jan de Cnoddere, oudkleerkoper*, 1496; RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 102v-103r: *Proces tussen de deken en eed van de kleermakers tegenover Jan de Cnoddere, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1496; Ter verduidelijking: een *journeye* was een wapenrok die boven de wapenrusting werd gedragen, zie: GTB: ‘journeye’ in MNW: *jernei* (znw.).

¹⁴⁸ GTB: ‘fatsoen^{II}’ in MNW: *fatsoen* (znw.); De Bo, *Westvlaamsch idioticon*, p. 317.

¹⁴⁹ Deceulaer, “‘Prêt-à-porter’”, *gender en gezondheid*, p. 99-101.

¹⁵⁰ RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 101v-102v: *Proces tussen de deken en eed van de kleermakers tegenover de vrouw van Symon Thiry, oudkleerkoper, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1522.

Zo probeerde een oudkleerkoopster in 1528 te ontkomen aan haar boete voor de verkoop van twee gekleurde rokken uit nieuwe lakens. Ze ontkende niet dat ze beide rokken zelf had gemaakt uit nieuwe stof, maar vermeldde daarbij dat ze de rokken op de markt in Gent wilde verkopen en niet in Brugge. Maar de deken en vindere van het kleermakersambacht, en de stedehouder konden bevestigen dat ze met dezelfde rokken op de Brugse Vrijdagmarkt was gezien, waardoor ze toch tweemaal een boete van 6 lb. moest betalen.¹⁵¹ Doordat de oudkleerkoopster echter de locatie waarvoor ze de rokken had gemaakt expliciet vermeldde, blijkt het argument dus toch een mogelijke rechtvaardiging om als oudkleerkoper kledingstukken uit nieuwe stoffen te maken en verkopen.

Dat de verkooplocatie een rol speelde bij de beoordeling over schuld of onschuld, bevestigt een proces uit 1531. De Brugse oudkleerkoper Jacob de la Dessoulz werd toen namelijk door de kleermakers gedagvaard omdat hij in zijn huis zes kledingstukken zou hebben vervaardigd uit nieuwe stoffen om ze te verkopen. Ook hij bevestigde de feiten, maar stipte eveneens aan dat hij de kledingstukken enkel buiten Brugge wilde verkopen, wat volgens hem de oudkleerkoopers niet verboden was. Het schepencollege volgde hem in zijn argumentatie, want hij zou slechts de boete van een kledingstuk moeten betalen in de plaats van de zes stukken waarover de kleermakers het hadden.¹⁵² Hoogstwaarschijnlijk speelde het in het voordeel van Jacob de la Dessoulz dat het keurbezoek bij hem thuis was uitgevoerd en niet op zijn kraam op de markt. Daardoor kon immers niemand bevestigen of ontcrachten dat hij de kledingstukken toch binnen Brugge te koop zou aanbieden.

De toevoeging uit 1510 bleek echter niet voldoende te zijn om de vele gegronde processen van de kleermakers tegenover de oudkleerkoopers, die onterecht nieuwe stoffen gebruikten of nieuwe kledingstukken maakten, te doen dalen. Begin 1539 mondde die diverse processen tegen de oudkleerkoopers bijgevolg uit tot een uitgebreid geschil. In dit proces stonden enerzijds de kleermakers en aanverwante ambachten, zoals de lakensnijders, kousenmakers, *culkstickers*, *bocraanwerkers* (wevers en ververs van stoffen uit linnen en geitenhaar), borduurwerkers, lamwerkers en oudgrauwwerkers, tegenover de oudkleerkoopers anderzijds.¹⁵³ Waarschijnlijk volgde er naar aanleiding van dit uitgebreide geschil op het einde van datzelfde jaar een sententieakte op de regels uit de kleermakerskeure en de amplificatie van 1510. Daarbij werd het verbod voor de oudkleerkoopers om kledij van nieuwe stoffen te verkopen binnen en buiten de Brugse markten *de jure* opgeheven.¹⁵⁴ De akte van 1539 bevatte echter veel voorwaarden waaraan de oudkleerkoopers moesten voldoen, waardoor er in de praktijk toch geen volledige afschaffing van het verbod was. Zo moest de oudkleerkoper ten eerste de nieuwe stoffen zelf aankopen bij een erkende koopman van stoffen binnen de stad Brugge. Daarnaast

¹⁵¹ RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 105v-106v: *Proces tussen de deken en eed van de kleermakers tegenover de weduwe van Pieter van den Vivere, oudkleerkoper, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1528.

¹⁵² RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 105r-105v: *Proces tussen de deken en eed van de kleermakers tegenover Jacob de la Dessoulz, oudkleerkoper, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1531.

¹⁵³ SAB, ms. 310/701 en 310/702: *Vonnis van een proces tussen de deken en eed van de kleermakers en aanverwante ambachten tegenover de oudkleerkoopers*, 1539; GTB: 'bocraen' in MNW: bokraal/n (znw.).

¹⁵⁴ RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 124v-129v: *Sententieakte tussen de kleermakers en de oudkleerkoopers, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1539.

moesten de kledingstukken door een erkende kleermaker in Brugge geknipt en genaaid zijn. Bovendien zou het bestuur van de kleermakers te allen tijde keurbezoek mogen uitvoeren op de huizen, winkels en marktkramen van de oudkleerkopers om na te gaan of de oudkleerkopers zelfgemaakte nieuwe kledij in bezit hadden. Ten slotte bleef het verbod expliciet van kracht voor de verkoop van wambuizen en hozen uit nieuwe stoffen.¹⁵⁵

De sententieakte van 1539 erkende dan ook dat de toekomstige processen mogelijk woord-tegen-woord-zaken zouden worden. Volgens diezelfde akte werd bijgevolg een verzoekschrift ingediend met de vraag om de kledingstukken die in opdracht van de oudkleerkopers door de kleermakers werden gemaakt, te laten zegelen op het ambachtshuis van de kleermakers. Maar de sententieakte bepaalde daarentegen dat dit voorstel niet tot uitvoering zou komen en dat de beide partijen zich moesten schikken zoals ze in voorgaande processen hadden gedaan.¹⁵⁶ Het voorstel om de kledingstukken te laten zegelen, lijkt naar hedendaagse normen een goede oplossing geweest te zijn. Toch dient hierbij rekening te worden gehouden met het feit dat de deken en vinders van het kleermakersambacht daardoor bijna permanent aanwezig zouden moeten zijn in het ambachtshuis. De bestuursfunctie van deken en vinders was bovendien erg tijdrovend, maar bracht financieel slechts weinig op. Volgens Dambruyne kreeg de deken op jaarbasis ongeveer een à drie maandlonen van een metselaarsgezel uitbetaald, terwijl een vinder nog minder verdiende met slechts vier tot twintig daglonen van een metselaarsgezel. Daarnaast konden zij wel aanspraak maken op een deel van de geïnde boetes en een deel van het inschrijvingsgeld van de nieuwe suppoosten. Het jaarloon van de deken en vinders was met andere woorden eerder van symbolische waarde, waardoor zij graag actief bleven in hun eigen winkel of marktkraam.¹⁵⁷ Tegenover hun grote bevoegdheid bleef het te verdienen bedrag voor hun functie als deken of vinder dus relatief laag. Mogelijk waren zij bijgevolg niet bereid om nog een extra deel van hun tijd te spenderen in het ambachtshuis om de kledingstukken in opdracht van de oudkleerkopers te zegelen tegen dat lage bedrag.

Uit een proces van 1540 blijkt dat de bovenstaande sententieakte toch nog niet volledig op punt stond, waardoor dit proces als uitbreiding op de sententieakte van 1539 ging gelden. In 1540 zagen de deken en vinders van de kleermakers immers tijdens een keurbezoek in de winkel van de oudkleerkoper Gillis van Zandycke een leer knecht en zijn echtgenote twee vrouwenkeurzen van nieuwe stoffen naaien. Het eerste keurs dat de jongeman naaide, was enkel langs buiten uit nieuw laken gemaakt. Maar het andere keurs dat de vrouw van Gillis naaide, bestond zowel langs buiten uit nieuwe stof, alsook de voering was uit nieuw lijnwaad gemaakt. De deken en vinders onderstreepten bijgevolg in dit proces dat de oudkleerkopers zelf geen kledingstukken uit nieuwe stoffen mochten naaien, zoals in de sententieakte van 1539 werd vastgelegd. Daarnaast vonden de kleermakers dat het voeren van kledij met nieuwe stoffen verboden moest worden voor oudkleerkopers, aangezien zij dit als concurrentie voor hun eigen

¹⁵⁵ RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 125r-v: *Fragment uit de sententieakte tussen de kleermakers en de oudkleerkopers, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1539.

¹⁵⁶ RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 125v-126v: *Fragment uit de sententieakte tussen de kleermakers en de oudkleerkopers, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1539.

¹⁵⁷ Allossery, *Het gildeleven in vroeger eeuwen*, p. 79-80; Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, p. 265-68; Dekesel, 'Hiërarchie en sociale mobiliteit in de Brugse bontindustrie', p. 75-6.

ambacht zagen. Het Brugse schepencollege volgde hen daarin, waardoor sindsdien de oudkleerkopers die hun kledingstukken met nieuwe stoffen zouden voeren, een boete van 25 carolusgulden, of omgerekend 4 lb. 3 s. 4 d., zouden moeten betalen.¹⁵⁸

Na de invoering van de sententieakte en de aanvulling van 1540 daalde het aantal processen, want tussen de jaren 1539 en 1555 bleven er slechts drie processen bewaard over inbreuken op deze sententie. Zo had in 1545 een oudkleerkoper drie wambuizen van nieuwe stoffen verkocht in zijn winkel en marktkraam, wat hem in de sententieakte expliciet verboden was. Hij werd dan ook terecht door de deken en vinders van de *culkstikkens* gedagvaard en zou een boete van 50 lb. moeten betalen. Het Brugse schepencollege minderde de boete echter tot het nog steeds hoge bedrag van 20 lb.¹⁵⁹ Ten slotte bleef nog na de sententieakte van 1539 en de aanvulling van 1540 de plaats en het moment waarop de kledingstukken van nieuwe stoffen werden aangeboden door oudkleerkopers van cruciaal belang. Daarvan getuigen bijvoorbeeld een proces uit 1550 tussen de deken van de kousenmakers en de oudkleerkoopster Goolkin Scoebeke en een proces van vier jaar later tussen dezelfde deken en de oudkleerkoper Clays Waghers. In beide processen kaartten de oudkleerkopers immers aan dat zij op de openbare marktdagen wel zelfgemaakte kledij mochten tentoonstellen. Meer bepaald was het hen toegelaten om op sommige vrijdagnamiddagen en zaterdagvoormiddagen met hun kledingstukken op de Vrijdagmarkt te staan. Hoewel Goolkin al vóór de middag van een openbare vrijdagmarkt stond met twintig tot vijventwintig paar vrouwenhozen, kreeg ze toch deze keer de vrijspraak. Vier jaar later had Clays Waghers minder geluk, omdat hij volgens de kousenmakers zijn hozen uit nieuwe stoffen op de verkeerde manier had tentoongesteld op de markt. Oudkleerkopers mochten hun hozen immers enkel in hun marktkraam tentoonstellen indien die per paar in lijnwaad werden gewikkeld. Clays had zijn hozen echter omgekeerd opgehangen aan latten, wat hem verboden was.¹⁶⁰

De processen tussen de kleermakers en aanverwante ambachten tonen aan dat de positie van de diverse ambachten actief binnen eenzelfde tak tot discussies konden leiden. Hoewel de kleermakers ervan overtuigd waren dat zij het monopolie bezaten om kledij op maat te maken, hadden ook de *corduwaniers*, beurzenmakers, *culkstikkens* en oudkleerkopers een bepaalde vrijheid daarin. Zo kregen de *corduwaniers* en beurzenmakers van het Brugse schepencollege de toestemming om naast lederen schoenen en laarzen eveneens lederen *culders* te maken en verkopen. In navolging van een vonnis uit Gent over een gelijkaardige materie konden de

¹⁵⁸ RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 136r-138r: *Aanvulling op de sententieakte van 1539 naar aanleiding van een proces tussen de deken en eed van de kleermakers tegenover Gillis van Zandycke, oudkleerkoper, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1540; Omrekening op basis van: Vandenbroeke, *Hulpwetenschappen voor de studie van middeleeuwse en vroegmoderne bronnen. Partim prijzengeschiedenis*, p. 2-4; Boone, 'Muntgeschiedenis middeleeuwen', p. 155, 161; Vandewalle, *Oude maten, gewichten en muntstelsels*, p. 66.

¹⁵⁹ RAB, *Oorkonden met blauw nummer*, ms. 8363: *Proces tussen de deken en eed van de culkstikkens tegenover Cornelis van Scaubeke, oudkleerkoper*, 1545.

¹⁶⁰ SAB, *Charters ambachten*, ms. 310/705: *Proces tussen de deken van de kousenmakers tegenover Goolkin Scoebeke, oudkleerkoper*, 1550; SAB, *Charters ambachten*, ms. 310/310: *Proces tussen de deken van de kousenmakers tegenover Clays Waghers, oudkleerkoper*, 1554.

Brugse collega's dus zonder problemen lederen bovenkleding aan de man brengen. De primaire reden daarvoor was hoogstwaarschijnlijk de gespecialiseerde instrumenten die de *corduwaniers* tegenover de kleermakers hanteerden. De kwaliteit van de kledingstukken stond met andere woorden hoog aangeschreven en het stadsbestuur oordeelde in het voordeel van de klant die bepaalde verwachtingen bij de gefabriceerde goederen had.

De *culkstickers* dachten op hun beurt het alleenrecht te hebben op het vervaardigen van wambuizen. Volgens een uittreksel uit hun keure van 1468, was dit ook effectief het geval; al mochten de kleermakers toen al wambuizen voor zichzelf maken. In de decennia nadien kwam stelselmatig verandering in dit monopolie van de *culkstickers*. Sinds 4 januari 1471 waren de kleermakers toegestaan wambuizen op vraag van de klant te produceren, zonder dat deze wambuizen zichtbaar in de winkel werden gestikt of opgehangen. Vooral met deze laatste regulering hadden de kleermakers het moeilijk, waardoor de Brugse schepenbank in 1542 hoogstwaarschijnlijk oordeelde dat de kleermakers toch alle soorten wambuizen uit zijdestoffen prêt-à-porter mochten aanbieden. Opnieuw primeerde de kwaliteit van de geleverde arbeid op de monopolie-positie van een bepaald ambacht. Aangezien de kleermakers net zoals de *culkstickers* kwaliteitsvolle wambuizen voor de klanten konden voorzien, kregen ook zij hier de vrijheid voor.

Een gelijkaardige evolutie is te zien bij het gebruik van nieuwe stoffen door de oudkleerkopers. De vijftiende-eeuwse kleermakerskeure bepaalde dat de oudkleerkopers geen nieuwe *wercken* voor loon mochten verknippen. Aanvankelijk was het hen met andere woorden enerzijds verboden om nieuwe kledingstukken te maken en verkopen, en anderzijds nieuwe stoffen te verwerken in oude kledingstukken. Toch golden er op deze algemene regel heel wat uitzonderingen. Zo waren de Brugse oudkleerkopers toch toegestaan kledingstukken uit nieuwe stoffen te maken, als deze stukken buiten de stad Brugge zouden worden verhandeld. In 1539 en 1540 kregen de oudkleerkopers bovendien nog meer vrijheid in de verkoop van kledingstukken uit nieuwe stoffen via een sententieakte. Daaruit bleek dat de oudkleerkopers dergelijke goederen mochten aan de man brengen, indien ze door een Brugse kleermaker waren gemaakt van stoffen die in Brugge bij een erkende koopman waren aangekocht. Uit deze bepaling volgt met andere woorden dat het Brugse schepencollege de eigen markteconomie wilde stimuleren door enkel een beroep te doen op werkkrachten uit Brugge.

Uit bovenstaande argumenten is dus te concluderen dat de ambachten zich naargelang de situatie aanpasten. De theoretische keure was bijgevolg aan te vullen met toevoegingen en toegevingen in de praktijk. In tegenstelling tot de gedateerde interpretaties dat het monopolie op illegale wijze werd omzeild, is het beter te zeggen dat die aanpassingen een onderdeel vormden van de laat-middeleeuwse en vroegmoderne economie. Theoretisch leken de ambachten rigide en stevig vast te houden aan hun regels, al liet de ambachtskeure voldoende vrijheid tot interpretatie van die reguleringen in de praktijk. Ambachtsondernemers durfden met de hulp van het stadsbestuur hun productie- en handelsprocessen te vernieuwen naar de snel veranderende markteconomie, zo lang dit niet ten koste ging van de kwaliteit van de geleverde producten.

III. Brugge en zijn marktfuncties

A. Focus op de eigen markteconomie

Ambachtslieden en handelselites hadden er alle baat bij om een gunstig investeringsklimaat uit te bouwen. Zoals uit de laatste voorbeelden van het vorige hoofdstuk blijkt, baseerden zij zich op het systeem van de vrije markteconomie. Deze markteconomie werd gereguleerd door bevoorrechte instanties, zoals de vorst, het stadsbestuur en de ambachten zelf. Het vorige hoofdstuk toonde eveneens aan dat de ambachten voornamelijk instonden voor de garantie op de kwaliteit van hun goederen. Er werd losser omgegaan met regels uit de ambachtskeure wanneer iemand anders dezelfde taken correct kon uitvoeren zonder kwaliteitsverlies en zonder dat de klanten bijgevolg werden benadeeld. Het belangrijkste voor de productie van kwaliteitsvolle goederen was de bewaring van stabiliteit, zowel op militair, politiek, juridisch, fiscaal als monetair vlak. Vooral het stadsbestuur had de taak om een aangewezen infrastructuur in te richten. In de eerste fase van de uitbouw van Brugge als handelsmetropool in de twaalfde en dertiende eeuw zette de stad Brugge voornamelijk in op de bedijking, het uitbaggeren van de waterwegen en de aanleg van havens.¹⁶¹ Meteen daarop aansluitend was ook de uitbouw van de diverse markten en hallen van cruciaal belang voor een gunstig economisch klimaat.¹⁶²

Handelsinfrastructuur: markten en hallen (cf. kaart in bijlage)

Sinds Brugge zich vanaf de veertiende en zeker in de vijftiende eeuw steeds minder op de internationale handel focuste en meer voor een lokale en regionale markt produceerde, was die goede infrastructuur des te crucialer.¹⁶³ De belangrijkste handelsgebouwen lagen rondom de Grote Markt, zoals de (Oude) Halle en het Belfort aan de zuidzijde. Beide stedelijke instellingen werden aanvankelijk gebouwd om de productie van lakens te inspecteren en dienden ook als stapel- en verkoopplaats van die lakens. Niet veel later werden steeds meer andere goederen te koop aangeboden op het binnenplein. Daarnaast duidde het belfort het officiële ritme van het dagelijks leven aan. Zo had het belfort de *werc clocke* of *dach clocke* om het begin en het einde van de werkdag aan te geven.¹⁶⁴ De kleermakerskeure verwijst eveneens naar deze specifieke klokken, wanneer er wordt ingegaan op de officiële verlofdagen voor de ambachtslieden. Zo mocht niemand werken op christelijke feestdagen, zoals Kerstmis, Aswoensdag, Pasen, Pinksteren, Onze-Lieve-Vrouwhemelvaart, Allerheiligen en -zielen, en *alle zondaghe van dies maels dat de dach clocke geluidt zal zijn*.¹⁶⁵ Naast de (Oude) Halle had het Brugse stadsbestuur op het einde van de dertiende eeuw bovendien een nieuwe grotere Halle laten bouwen om de toenmalige toenemende internationale handel in luxelakens te kunnen bijhouden. De

¹⁶¹ Ryckaert, 'Van grafelijke residentiestad tot middeleeuwse handelsmetropool', p. 63.

¹⁶² Stabel e.a., 'Production, Markets and Socio-economic Structures II: c. 1320 - c. 1500', p. 227.

¹⁶³ Stabel e.a., 'Production, Markets and Socio-economic Structures II: c. 1320 - c. 1500', p. 249.

¹⁶⁴ Dumolyn e.a., 'The Urban Landscape II: c. 1275 - c. 1500', p. 161-62, 164.

¹⁶⁵ SAB, *Kleermakers*, ms. 333/1, f° 3r: *Cueren van den ambachte van de cleermaeckers*, 1441-1708; SAB, *Kleermakers*, ms. 333/2, p. 4: *Ceur, acte ende resolutieboek van den ambachte van de cleermaeckers der stede van Brugghe*, 1441-1794.

zogenaamde Waterhalle bevond zich aan de oostzijde van de Grote Markt en overspande de Kraanrei. Tijdens de veertiende eeuw groeide het complex verder uit met een bijgebouwtje aan de kant van de markt, waar diverse handelskraampjes in de bogen waren gestationeerd.¹⁶⁶

Voor de nog resterende internationale handel in Brugge, rekende de stad op doorvoerhavens als Damme en Sluis. Toch hield Brugge stevig vast aan zijn monopolie op het stapelrecht, zoals blijkt uit diverse processen met de inwoners van Sluis. De goederen die met andere woorden in Sluis of Damme aankwamen, moesten alvorens ze in een van die twee steden konden worden verhandeld, eerst naar de Brugse Lakenhalle worden gebracht. Daar werd in naam van de stad een kwaliteitscontrole doorgevoerd en vervolgens kon een deel van de goederen terug naar Damme en Sluis worden gestuurd om er te verkopen. In 1400 herhaalde het Brugse stadsbestuur dan ook een uitdrukkelijk verbod voor een stapel van Ierse en Schotse lakens en mantellakens in Sluis.¹⁶⁷ Toch werd er regelmatig gezondigd tegen dit Brugse stapelrecht. Zo verkocht Boudewijn Vilaine, een kousenmaker uit Doornik, in 1404 diverse hozen in Sluis vooraleer die in Brugge waren gecontroleerd.¹⁶⁸ Amper twee jaar later werden er opnieuw drie kousenmakers uit Sluis veroordeeld tot de betaling van een boete van 36 lb., omdat ze onmiddellijk sloopshozen van de ingevoerde stoffen hadden gemaakt.¹⁶⁹ Ook in 1417 werden er hozen gemaakt van aangevoerde stoffen, alvorens ze de Lakenhalle in Brugge hadden gepasseerd; en in 1465 viel hetzelfde voor, maar ditmaal met habijten in de plaats van hozen.¹⁷⁰

Naast kledingstukken vonden er in Sluis ook onmiddellijke, maar foutieve, verkopen van de stoffen zelf plaats. Zo werden diverse lakensnijders in het Brugse Vrije veroordeeld, omdat ze in hun huis lakens die ze rechtstreeks in Sluis hadden aangekocht, in grote hoeveelheid versneden en verhandelden.¹⁷¹ Ook een zoon van een overleden kousenmaker werd in Sluis aangehouden met 48 stukken grove Engelse lakens, waarop normaal een boete van 12 s. per stuk stond. Hij kreeg echter de vrijspraak, omdat de schepenbank hem als een arme man beschreef en omdat de verkochte lakens slechts van mindere waarde waren.¹⁷² Verder werd in 1409 ook nog 36 pond wol onmiddellijk doorgevoerd naar Oudenburg, waarvoor een boete van 40 lb. moest worden betaald. In 1417 was er een gelijkaardig voorval met de rechtstreekse bulkverkoop van balen wol door Lampsin Van den Hendt.¹⁷³ In 1453 was er opnieuw enige mildheid voor twee arme lakensnijders uit Cadzand en Lissewege, aangezien de eigenlijke boete van 25 lb. tot 8 lb. werd verminderd.¹⁷⁴ Ten slotte moest ook in 1482 een Mechelse handelaar die vijf zakken wol van Sluis naar Antwerpen had overgebracht, zonder langs de

¹⁶⁶ Ryckaert, 'Van grafelijke residentiestad tot middeleeuwse handelsmetropool', p. 74-5; Dumolyn e.a., 'The Urban Landscape II: c. 1275 - c. 1500', p. 164-65.

¹⁶⁷ Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l'ancienne estaple de Bruges*, vol. 1, p. 410, nr. 488.

¹⁶⁸ Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l'ancienne estaple de Bruges*, vol. 1, p. 436, nr. 522.

¹⁶⁹ Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l'ancienne estaple de Bruges*, vol. 1, p. 446, nr. 536.

¹⁷⁰ Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l'ancienne estaple de Bruges*, vol. 1, p. 523, nr. 624, vol. 2, p. 132, nr. 1065.

¹⁷¹ Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l'ancienne estaple de Bruges*, vol. 1, p. 412-13, nr. 491.

¹⁷² Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l'ancienne estaple de Bruges*, vol. 1, p. 443, nr. 532.

¹⁷³ Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l'ancienne estaple de Bruges*, vol. 1, p. 469, nr. 567, p. 526, nr. 629.

¹⁷⁴ Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l'ancienne estaple de Bruges*, vol. 2, p. 12-3, nr. 925.

kwaliteitscontrole in Brugge te passeren, een boete van 6 lb. betalen.¹⁷⁵ Het stapelrecht was bovendien niet enkel van toepassing op lakens en stoffen, maar evenzeer gold er onder andere op huiden, vachten en leder een strenge kwaliteitscontrole. Zo blijken drie *corduwaniers*, afkomstig uit Antwerpen, in Sluis tweeëntwintig dikke huiden te hebben aangekocht, zonder de kwaliteitscontrole in Brugge te hebben ondergaan. Ook in 1454 moest een man voor de schepenbank van Brugge voorkomen, omdat hij vachten, wollen stoffen en draden had aangekocht en verkocht zonder het stapelrecht na te leven.¹⁷⁶

De bereikbaarheid via de zee bleef dus van belang voor de nog resterende internationale handel van Brugge, maar het directe hinterland profiteerde eveneens van de lokale en regionale markteconomie. Vooral de grote pleinen in Brugge deden dienst als centrale plaats waar de handelsactiviteiten doorgingen, zoals de Grote Markt, de Vrijdagmarkt en de Braamberg. Volgens Schouteet verleende graaf Boudewijn III (958-961) aan Brugge het recht om markt te houden. De markt op de Grote Markt vond wekelijks plaats op zaterdag en verhandelde uiteenlopende goederen, waaronder ook kledij. De Vrijdagmarkt bevond zich aan de westkant van 't Zand en zoals de naam al doet vermoeden, werd er op vrijdag markt gehouden. De Braamberg was de buurt rondom het huidige Koningin Astridpark en de Vismarkt.¹⁷⁷ Rondom dit laatste gebied en het huidige Jan Van Eyckplein bevonden zich heel wat plaatsen die te maken hadden met de vervaardiging van lakens en kledij. Hierbij dient te worden opgemerkt dat het Jan Van Eyckplein ten tijde van de middeleeuwen nog geen plein was, aangezien de Reie hier nog doorliep en er zich dus uitsluitend een relatief brede brug, de Sint-Jansbrug, bevond die dit gebied overspande.¹⁷⁸

Tijdens de dertiende eeuw was het dan ook niet ongewoon dat er clusters van ambachten in de stad waren. Toch verspreidden voornamelijk ambachtsslieden van levensmiddelen zich al snel over de hele stad om aan nabijgelegen concurrentie te kunnen ontsnappen.¹⁷⁹ Diverse straatnamen doen nog herinneren aan deze vroegere activiteiten en de desbetreffende lakennijverheids- en confectieambachten die zich hier groepeerden. De activiteiten die plaatsvonden in de Cordoaniersstraat, Grauwwerkersstraat, Naaldenstraat, Verversdijk en Wollestraat zijn eenvoudig af te leiden uit de straatnamen. Maar ook de Kelkstraat, die tijdens de Franse periode verkeerdelijk van Kulkstraat naar *Rue du Calice* werd vertaald, verwijst naar het vroegere ambacht van de *culkstickers*. Daarnaast zijn er de Korte en Lange Raamstraat die aan de rand van het historische centrum van de stad liggen. Zij waren de locatie waar tijdens de middeleeuwen velden met raamwerken stonden waarop de Vlaamse lakens te drogen werden gelegd. Ten slotte refereert de Meestraat aan de meekrapplant die werd gebruikt als rode verfkleurstof voor de lakens.¹⁸⁰

¹⁷⁵ Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l'ancienne estaple de Bruges*, vol. 2, p. 238, nr. 1207.

¹⁷⁶ Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l'ancienne estaple de Bruges*, vol. 1, p. 436, nr. 522, vol. 2, p. 30, nr. 948.

¹⁷⁷ Respectievelijk volgens Grote Markt, Vrijdagmarkt en Braamberg(straat), zie: Schouteet, *De straatnamen van Brugge*, p. 140, 228, 35.

¹⁷⁸ Schouteet, *De straatnamen van Brugge*, p. 93.

¹⁷⁹ Dumolyn e.a., 'The Urban Landscape II: c. 1275 - c. 1500', p. 171.

¹⁸⁰ Respectievelijk volgens voorkomen in de tekst: Schouteet, *De straatnamen van Brugge*, p. 42, 74, 148, 222, 237, 107, 126, 142.

De bronnen verwijzen eveneens naar deze marktplaatsen en nabijgelegen straten. Allereerst getuigen de bronnen van de *Vrindachmarct*, of Vrijdagmarkt, waar oudkleerkopers hun goederen te koop aanboden. Zij waren telkens toegelaten om er markt te houden, maar werden gedagvaard omdat ze met nieuwe stoffen kledij hadden gemaakt.¹⁸¹ De Vrijdagmarkt was dan ook de plaats waar oudkleerkopers hun waren verkochten. Ook in Gent bevonden de kramen van de Gentse oudkleerkopers zich op de Vrijdagmarkt.¹⁸² In een proces uit 1552 tussen de oudkleerkopers en de oudgrauwwerkers wordt bovendien verwezen naar een chirograaf van 1422 tussen beide partijen. Daaruit blijkt dat de Brugse oudkleerkopers *proprietarissen*, ofwel (mede-)eigenaars, waren van de Vrijdagmarkt en bijgevolg de cijnsinkomsten voor het onderhoud van de markt beheerden.¹⁸³ Daarnaast konden de Brugse oudkleerkopers hun goederen tentoonstellen in hun eigen winkels. Enerzijds legden zij op de Vrijdagmarkt hun kledingstukken verspreid op de grond of in een kraam. Anderzijds werd de kledij in hun winkels opgehangen aan stangen, zogenaamde *peertsen*.¹⁸⁴ Het proces tussen oudkleerkoper Clays Waghers en de deken van de kousenmakers bevestigt dit eveneens. Zoals hierboven al gezien, werd Clays immers gedagvaard omdat hij de hozen opgehangen had in zijn kraam op de Vrijdagmarkt in de plaats van ze apart te verpakken in lijnwaad.¹⁸⁵

Bovendien hadden oudkleerkopers ten tijde van de project-amplificatie van 1719 slechts de keuze tussen een van beide verkoopplaatsen. Het was hen met andere woorden niet toegestaan een winkel te houden en op de markt te staan. Of dit ten tijde van de late middeleeuwen eveneens het geval was, blijft momenteel onbekend door het weinige rechtstreekse bronnenmateriaal dat is overgeleverd over de Brugse oudkleerkopers. Daarnaast waren er volgens dezelfde amplificatie naast de oudkleerkopers eveneens *uuytdragegen*. Zij stonden ook op de Vrijdagmarkt met onder andere oude kleren, maar zij mochten deze niet tentoon spreiden, zoals de oudkleerkopers. Ze moesten de kledingstukken op hun arm dragen en ermee op een vastgelegde plaats staan.¹⁸⁶ Het is echter niet duidelijk of ze er al aanwezig waren tijdens de late middeleeuwen en de vroegmoderne periode, aangezien er in het hier geselecteerde bronnencorpus geen verwijzingen naar *uuytdragegen* voorkwamen. Het concept van *uuytdragegen* of *utedragers* en *utedraechsters* bestond al in de middeleeuwen. Deze personen stonden in voor de opkoop en verkoop van roerende goederen, zoals kledij en

¹⁸¹ RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 105v-106v: *Proces tussen de deken en eed van de kleermakers tegenover de weduwe van Pieter van den Vivere, oudkleerkoper, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1528; SAB, *Charters ambachten*, ms. 310/705: *Proces tussen de deken van de kousenmakers tegenover Goolkin Scoebeke, oudkleerkoper*, 1550; SAB, *Charters ambachten*, ms. 310/273: *Proces tussen de deken en eed van de oudkleerkopers tegenover de oudgrauwwerkers*, 1552; SAB, *Charters ambachten*, ms. 310/310: *Proces tussen de eed van de kousenscheppers tegenover Clays Waghers, oudkleerkoper*, 1554.

¹⁸² Deceulaer, “‘Prêt-à-porter’”, gender en gezondheid’, p. 101.

¹⁸³ SAB, *Charters ambachten*, ms. 310/273: *Proces tussen de deken en eed van de oudkleerkopers tegenover de oudgrauwwerkers*, 1552; GTB: ‘proprieteit’ in MNW: proprieteit (znw.).

¹⁸⁴ Schouteet, ‘Het ambacht van de oudkleerkopers te Brugge’, p. 52.

¹⁸⁵ SAB, *Charters ambachten*, ms. 310/310: *Proces tussen de deken van de kousenmakers tegenover Clays Waghers, oudkleerkoper*, 1554.

¹⁸⁶ Schouteet, ‘Het ambacht van de oudkleerkopers te Brugge’, p. 52, 63.

meubels.¹⁸⁷ Of zij tijdens de late middeleeuwen en de vroegmoderne tijd aan dezelfde voorwaarden moesten voldoen zoals in de project-amplificatie vermeld staat, kan op basis van het bronnencorpus niet worden bevestigd of ontkracht.

Naast de Vrijdagmarkt zijn er diverse referenties aan de Grote Markt en de vrije Bruggemarkten in het algemeen.¹⁸⁸ Voor de confectieambachten werd bijvoorbeeld het uitdrukkelijke onderscheid gemaakt tussen de markten binnen en buiten de stad. De plaats waarvoor zij hun kledingstukken maakten, had immers een invloed op de voorwaarden waaraan ze moesten voldoen. Zoals in het vorige hoofdstuk al aan bod kwam, mochten de oudkleerkopers voor de vrije Bruggemarkten geen kledingstukken van nieuwe stoffen maken, maar werd hen dat wel toegezegd voor markten buiten de stad, zoals de markt van Gent.¹⁸⁹ De sententieakte van 1539 en het voorafgaande proces tussen de kleermakers en aanverwante ambachten tegenover de oudkleerkopers legden bovendien expliciet enkele marktvoorwaarden vast over kledij van nieuwe stoffen. Allereerst werden de oudkleerkopers toegestaan om dergelijke kledingstukken zowel binnen als buiten de twee vrije Bruggemarkten, dat wil zeggen de Vrijdagmarkt en de Grote Markt, te verkopen. Maar daarnaast moesten de nieuwe stoffen worden aangekocht binnen de vrije Bruggemarkten.¹⁹⁰ Daaruit blijkt dus dat de stad Brugge voldoende vrijheid gaf aan de eigen Brugse ambachtslieden om hun goederen te verkopen, maar tegelijk beschermden ze hun eigen Vlaamse lakennijverheid en markteconomie.

Naast de officiële Lakenhalle waar nieuwe stoffen werden verkocht, konden de oudkleerkopers hun oude stoffen terugvinden *ten stocke in de wouckere*. Dit waren verkoopzalen of leenbanken waar onder andere oude kledij van de hand werd gedaan.¹⁹¹ Zo beweerde oudkleerkoper Wouter van den Houte dat hij daar een mannenkerel had gekocht om door te verkopen. Hij gebruikte dit argument, omdat de deken en vindere van de kleermakers hem hadden gedagvaard, aangezien zij dachten dat de oudkleerkoper dit lange overkleed zelf had gemaakt van nieuwe stoffen. Om de feiten verder te controleren vroeg de Brugse schepenbank om de stockhouder Gregoris van den Leene op te roepen, zodat hij al dan niet kon

¹⁸⁷ GTB: ‘utedrager’ in MNW: uitdrager (znw.); GTB: ‘utedraechster’ in MNW: uitdraagster (znw.).

¹⁸⁸ RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 105r-105v: *Proces tussen de deken en eed van de kleermakers tegenover Jacob de la Dessoulz, oudkleerkoper, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1531; RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 116r-117v: *Proces tussen de deken en eed van de kleermakers tegenover Jacob van Stercxsele, oudkleerkoper, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1535; SAB, ms. 310/701 en 310/702: *Vonnis van een proces tussen de deken en eed van de kleermakers en aanverwante ambachten tegenover de oudkleerkopers*, 1539; RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 124v-129v: *Sententieakte tussen de kleermakers en de oudkleerkopers, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1539.

¹⁸⁹ RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 105v-106v: *Proces tussen de deken en eed van de kleermakers tegenover de weduwe van Pieter van den Vivere, oudkleerkoper, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1528.

¹⁹⁰ SAB, ms. 310/701 en 310/702: *Vonnis van een proces tussen de deken en eed van de kleermakers en aanverwante ambachten tegenover de oudkleerkopers*, 1539; RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 124v-129v: *Sententieakte tussen de kleermakers en de oudkleerkopers, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1539.

¹⁹¹ GTB: ‘woeker^l’ in MNW: woeker (znw.); GTB: ‘woekerbanc’ in MNW: woekerbank (znw.); Schouteet, ‘Het ambacht van de oudkleerkopers te Brugge’, p. 52.

bevestigen of Wouter van den Houte was langsgelopen bij de leenbank.¹⁹² Hoe het proces verder is gelopen, is niet bekend, aangezien het vonnis van dit proces niet bewaard is. Wel valt hieruit te concluderen dat de grens tussen oude en nieuwe stoffen heel miniem moet zijn geweest. De getuigenis van de deken en vindere van de kleermakers volstond voor de schepenbank immers niet om uitsluitel te geven in deze zaak. Het oordeel op het zicht door het bestuur van de kleermakers over de stoffen waaruit de kerel was gemaakt, was met andere woorden niet sluitend voor een uitspraak.

Handelsinfrastructuur: woningen en winkels van kleermakers (cf. kaart in bijlage)

Een procesdossier vermeldt bovendien enkele straatnamen die iets kunnen zeggen over de verspreiding van waar kleermakers woonachtig waren en er eventueel een winkel hadden. Het dossier bestaat uit twee ongedateerde processtukken en een stuk met de expliciete datering van 1585, elk in een ander handschrift. Het stuk uit 1585 bevat echter eveneens heel wat informatie uit eerdere periodes, waardoor het ook voor dit onderzoek interessant kan zijn. Het dossier werd initieel opgesteld in het kader van een proces tussen de deken en vindere van de kleermakers tegenover de deken en vindere van de oudkleerkopers, maar de stukken bevatten voornamelijk getuigenverslagen van en over kleermakers. De processtukken bevatten bijgevolg gegevens over de leeftijd, partner of woonplaats van de getuigen. Een eerste getuigenis die een woonplaats vermeldt, gaat over een vrouw die de bijnaam Doove Noore had. Zij zou volgens sommigen in de *Eekhoutestrate* wonen en als vrije kleermaakster werken, wat de deken en vindere van het kleermakersambacht wilden verifiëren. Guillaume Weyts trad hier op als getuige en bevestigde expliciet dat zij *faillen*, kaproenen, mouwen, *colletten* en *clocken* maakte als vrije kleermaakster. De negenenvertigjarige Guillaume kon dit bevestigen, aangezien hij in dezelfde straat woonde en zelf vrije kleermaker en poorter van de stad was.¹⁹³

De Eekhoutstraat ligt op dezelfde as als de Wollestraat en de Garenmarkt en kruist de Braambergstraat. Ze ligt met andere woorden in de buurt van de vroegere Braamberg: een drukbezochte plaats voor diverse productiecentra en handelsactiviteiten, met in het bijzonder diverse ambachten die instonden voor de vervaardiging van lakens en kledij.¹⁹⁴ Volgens Deneweth hadden er zich tijdens de late middeleeuwen in de Eekhoutstraat voornamelijk huidenvetters en leerbewerkers gevestigd. Maar door de crisis in deze sector tijdens de late vijftiende eeuw was de concentratie aan huidenvetters en leerbewerkers er enorm gedaald. De vrijgekomen huizen zorgden bijgevolg voor ruimte voor nieuwe inwoners, die dikwijls nog een sterke verbinding vertoonden met de kledingnijverheid door de nabijheid van de Braamberg.¹⁹⁵ Bovendien staft het getuigenverslag van Guillaume, hetzij in beperkte mate, dat er rondom de

¹⁹² RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 108r-109r: *Proces tussen de deken en eed van de kleermakers tegenover Wouter van den Houte, oudkleerkoper, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1528; GTB: ‘kerel’ in MNW: kerel (znw.).

¹⁹³ SAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 333/16: *Proces tussen de deken en eed van de kleermakers tegenover de deken en eed van de oudkleerkopers*, 1585.

¹⁹⁴ Schouteet, *De straatnamen van Brugge*, p. 52.

¹⁹⁵ Deneweth, *Goede muren maken goede burenen*, p. 168-70.

huidige Vismarkt en het Koningin Astridpark een soort cluster van diverse confectieambachtslieden was. De Eekhoutstraat is en was geen erg lange straat, maar toch woonden er op deze relatief korte afstand al twee kleermakersfamilies.

Een tweede straatnaam die iets prijsgeeft over de verspreiding van de lokale handelskwartieren, is de Wulfhagestraat. Deze straat lag iets verder weg van de Braamberg, maar kruiste een belangrijke toegangsweg: de (huidige) Noordzandstraat. Deze straat lag op haar beurt in het verlengde van de Zandstraat en zou al ten tijde van de Romeinen een oude handelsweg of heirbaan zijn geweest. Ze vormde immers de scheiding tussen het poldergebied en de zandstreek, en verbond Oudenburg over Brugge met Aardenburg. De Wulfhagestraat zelf was hoogstwaarschijnlijk eveneens een drukke toegangsweg, aangezien ze de Zandstraat kruiste en er bijgevolg veel volk langs deze straat passeerde.¹⁹⁶ In de getuigenverklaring staat dat de moeder van de zessenvijftigjarige Maaiken De Vriese er een winkel met *clocken*, mouwen, kaproenen, *faillen*, *colletten* en keurzen had. Volgens Maaiken had haar vader het statuut van vrije kleermaker verworven, zodat haar moeder haar winkel zou kunnen blijven uitbaten. Bovendien zou ook Maaiken zelf vrij geworden zijn in het ambacht, aangezien haar vader al vóór haar geboorte vrije kleermaker was. Bijgevolg kon ze de winkel van haar moeder na haar overlijden verderzetten. Dat kon ze bewijzen doordat ze haar bruiloftsfeest op het ambachtshuis van de kleermakers had laten doorgaan. De deken en vindere van de kleermakers wilden het bovenstaande nagaan, waardoor ze de echtgenoot van Maaiken, beenhouwer François Van Bussevelde, opriepen. Hij bevestigde de verklaring van zijn echtgenote, waardoor kan worden geconcludeerd dat Maaiken de winkel in de Wulfhagestraat correct had overgenomen van haar moeder.¹⁹⁷

De locatie van de kledingwinkel van de familie De Vriese was bovendien waarschijnlijk niet lukraak gekozen. Dumolyn kaart in zijn studie immers aan dat de meeste ‘winkelstraten’ zich langs toegangswegen bevonden. Dergelijke winkelstraten waren dan ook straten waar meerdere ambachtslieden hun kraampjes of winkeltjes vestigden om meer klanten aan te trekken. Tijdens de twaalfde en dertiende eeuw waren de controle en inrichting van deze winkels en straten nog gemeenschappelijke aangelegenheden, maar in de loop van de eeuwen werden dit steeds meer particuliere instellingen. Zo stelden diverse grote herbergen hun voorkamers open als winkel voor ambachtslieden. Vanaf de late vijftiende eeuw keerde het tij opnieuw, en kwamen er weer meer gemeenschappelijke initiatieven met een overwicht aan werkplaatsen van kleinhandelaren in luxegoederen.¹⁹⁸ Daarnaast zal misschien ook het beroep van de echtgenoot van Maaiken hebben meegespeeld om de winkel van haar moeder verder open te houden op diezelfde locatie in de Wulfhagestraat. Als beenhouwer woonde

¹⁹⁶ Respectievelijk volgens voorkomen in de tekst: Schouteet, *De straatnamen van Brugge*, p. 239, 237.

¹⁹⁷ SAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 333/16: *Proces tussen de deken en eed van de kleermakers tegenover de deken en eed van de oudkleerkopers*, 1585; Ter verduidelijking: Volgens de getuigenis was Maaiken De Vriese 56 jaar in 1585, wanneer de verificatie door de deken en vindere van de kleermakers plaatsvond. Ze werd met andere woorden geboren in het jaar 1528 of 1529. In een ander processtuk van dit dossier wordt vermeld dat haar vader, Joos De Vriese, in 1527 als suppoost in het kleermakersambacht werd opgenomen. De argumentatie van Maaiken De Vriese dat haar vader al vóór haar geboorte vrije kleermaker was, kan dus worden bevestigd.

¹⁹⁸ Dumolyn e.a., ‘The Urban Landscape II: c. 1275 - c. 1500’, p. 170.

François Van Bussevelde met zijn gezin misschien in de aanpalende Beenhouwersstraat. Deze straat was immers een wijk waar verscheidene beenhouwersfamilies woonden en het ambacht van de beenhouwers had er enkele eigendommen in bezit. Omgekeerd is het ook mogelijk dat Maaiken als kind door de plaats van de winkel van haar moeder in contact kon komen met haar latere beenhouwersechtgenoot.¹⁹⁹ Bovendien voelden ambachtsmeesters zich enorm verbonden met hun zaak. Ambachtslieden zagen het namelijk niet graag gebeuren dat hun winkel in handen van iemand anders terechtkwam of stopte. De beroepsmobiliteit tussen de generaties was dan ook minimaal tijdens de late middeleeuwen en waarschijnlijk wilde Maaiken de winkel van haar moeder bijgevolg uit trots niet stopzetten.²⁰⁰

Ten slotte bevatten enkele processen verwijzingen naar waterlopen en bruggen die eveneens de concentratie van textiel- en confectieambachten bevestigden. Allereerst bepaalde het Brugse schepencollege via een Hallegebod op 4 november 1525 de plaats waar ververs van wol en katoen hun stoffen konden wassen. Daarvoor mochten ze het deel van de Reie tussen de *Wynckelbrugge* en de *Speyporte* gebruiken.²⁰¹ Dit was een relatief lang stuk van de Reie die overeenkomt met een klein deel van de huidige Augustijnenrei, en de volledige Gouden Handrei en Langerei. De *Wynckelbrugge* heet immers tegenwoordig de Augustijnenbrug en de *Speyporte* komt ongeveer overeen met de huidige Dampoort in het noordoosten van de stad of lag iets verder ter hoogte van het huidige Koolkerke.²⁰² In dit deel van de Reie bevond zich dan ook in het kwartier waar werklieden uit de textielindustrie actief waren. De arbeidersklasse woonde en werkte immers voornamelijk in de uitdijende randen van de stad en soms net buiten de oorspronkelijke stadsmuren. Het stadsbestuur zag tijdens de late dertiende eeuw in dat de zwarte markt met taksvrije goederen in dit deel van Brugge steeds meer toenam. Daardoor had het stadsbestuur in 1275 de opdracht gegeven om een tweede stadsomwalling te bouwen en dit deel van meerdere bruggen over de Reie te voorzien om dit gebied met de oude stadskern te verbinden. De voltooiing van de tweede stadsomwalling kwam er in 1297, maar de textielambachten bleven voornamelijk aan de noordelijke en noordoostelijke buitenranden van de stad liggen.²⁰³

Een tweede voorbeeld van een dergelijke concentratie van ambachten op basis van bruggen en waterlopen, is terug te vinden in een vonnis uit 1551 tussen een vertegenwoordiger van de deken van de *culkstickers* tegenover Colin Demondt. Colin zou immers lijnwaad en garens hebben geverfd en te drogen hebben gehangen aan de *Stocvischbrugge* en voor zijn huis, hoewel hij niet bevrijd was in het ambacht van de *culkstickers*. Het tweeënzeventigste artikel van de keure van de *culkstickers* verbood hem dit op de boete van 10 lb. te doen. Als verdediging vermeldde Colin dat hij binnen een maand vrij zou worden in het desbetreffende

¹⁹⁹ Schouteet, *De straatnamen van Brugge*, p. 23; Ter verduidelijking: Tijdens de middeleeuwen en de vroegmoderne tijd hielden de beenhouwers nog geen winkel in hun eigen huis, maar trokken zij voor hun verkoopactiviteit naar de Vleeshalle op het huidige Simon Stevinplein.

²⁰⁰ Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, p. 247-48.

²⁰¹ Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l'ancienne estaple de Bruges*, vol. 2, p. 583, nr. 1547.

²⁰² De Smet, 'Het waterwegennet ten Noord-Oosten van Brugge in de XIIIe eeuw', p. 84-6.

²⁰³ Dumolyn e.a., 'The Urban Landscape II: c. 1275 - c. 1500', p. 155, 157; Ryckaert, 'Van grafelijke residentiestad tot middeleeuwse handelsmetropool', p. 71, 74.

ambacht, waardoor hij vond dat hij de boete niet zou moeten betalen. De schepenbank van Brugge zocht een middenweg tussen beide eisen en bepaalde vervolgens dat Colin vrijgesteld zou worden van de boete als hij binnen de twee weken zich bevrijd had in het ambacht.²⁰⁴ De *Stocvischbrugge* of Stokvisbrug is tegenwoordig beter bekend onder de naam Sint-Annabrug en verbindt de straat die parallel loopt aan de Sint-Annarei met de Verversdijk. Bovendien bevond het deel van de Reie die de Stokvisbrug overbrugde zich het dichtste bij de Kelkstraat, waar vermoedelijk een concentratie van *culkstickers* actief was.²⁰⁵ Het lijkt dus aangewezen dat ook Colin in die buurt woonde of in een ambachtsatelier werkte dicht bij deze wijk en brug.

Op het eerste gezicht lijkt het vreemd dat *culkstickers* zich eveneens bezighielden met het verven van stoffen. Doordat hun keure niet bewaard is gebleven, is het dan ook moeilijk om informatie over hun bevoegdheden te vinden, maar een proces uit 1518 toont aan dat *culkstickers* wel degelijk stoffen mochten verven. Het proces vermeldde namelijk expliciet het tweeënzestigste artikel van de niet-overgeleverde keure van de *culkstickers*, waarin deze bevoegdheid werd besproken. Zo was het mensen die niet bevrijd waren in het ambacht verboden om *cupen, kethelen of potten te stellene om eenegherande lynwaet, ghaerne of zyde te vaerwene ofte ooc wullen lakene te bleckene*. Nicolas le Haynnouyer, die zich bezighield met het borduren en maken van *cappen* (monniks- of nonnenmantelkappen) *ende cazuulen* (kazuifels), had ook zelf de religieuze habijten geverfd. Dat laatste was hem verboden, aangezien hij geen vrije *culkstikker* was. Hij werd echter vrijgesteld van de boete, omdat hij niet op de hoogte was van deze regel, doordat hij niet verbonden was aan het ambacht.²⁰⁶ Uit dit proces blijkt dus dat naast het maken van matrassen en gewatteerde kledij, ook het verven van stoffen onder andere door *culkstickers* werd uitgevoerd. Het is bijgevolg niet verwonderlijk dat Colin Demondt in het proces van 1551 zich met deze taak bezighield, aangezien hij binnenkort bevrijd zou zijn in het ambacht van de *culkstickers*. Op die manier spreekt de locatie van de Kelkstraat voor zich. Zo lagen de ateliers van de *culkstickers* immers in de buurt van de Verversdijk, doordat zij een gelijkaardige taak mochten uitvoeren als de lakenververs.

Het geselecteerde bronnencorpus geeft dus iets prijs over de locaties waar de confectieambachten actief waren. De processen tonen ook aan dat de uitbouw van een goede marktinfrastructuur door het stadsbestuur uiterst belangrijk was voor een bloeiende stedelijke markteconomie. Zonder de vele markten, zoals de Grote Markt, de Vrijdagmarkt en de Braamberg, zouden de kleermakers, *culkstickers* en oudkleerkopers hun kledingstukken amper tot bij de klant kunnen brengen. Naast de kraampjes op de markt hadden de confectieambachten eveneens de mogelijkheid om hun goederen via hun eigen ambachtswinkels te verkopen. Door de informatie die bepaalde getuigenverslagen bevatten, is het bovendien mogelijk om de concentratie van hun winkels en woningen na te gaan. Daaruit blijkt dat de wijk rondom de

²⁰⁴ SAB, *Charters ambachten*, ms. 310/323: *Vonnis van een proces tussen Jan de Bruecq, vertegenwoordiger van de deken van de culkstickers tegenover Colin Demondt*, 1551.

²⁰⁵ Schouteet, *De straatnamen van Brugge*, p. 189, 222.

²⁰⁶ RAB, *Oorkonden met blauw nummer*, ms. 8884: *Proces tussen de deken en eed van de culkstickers tegenover Nicolas le Haynnouyer*, 1518; GTB: ‘cappe’ in MNW: kap (znw.); GTB: ‘casele’ in MNW: kazuifel (znw.).

Braamberg een populaire plaats was voor diverse confectieambachten, maar ze vestigden zich ook langs drukke toegangswegen om betere afzetmogelijkheden te verwerven.

B. Wijze waarop goederen mochten worden verkocht

Onderscheid tussen de ambachten op basis van de tentoonstellingswijze (cf. bijlage miniaturen)

Naast de locaties waar goederen werden geproduceerd en verkocht, zegt ook de manier waarop die producten tentoon mochten worden gesteld iets over de Brugse markteconomie. Het proces uit 1554 tussen de deken van de kousenmakers en oudkleerkoper Clays Waghers toonde al aan dat de kousenmakers streng optraden tegenover mensen die niet bevrijd waren in hun ambacht en hozen op de foutieve manier uitstalden. Clays Waghers werd immers aanvankelijk gedagvaard, omdat hij zelfgemaakte hozen van nieuwe stoffen zou hebben verkocht. Dit kon hij ontcrachten, maar hij bleef wel schuldig aan het verkeerdelijk tentoonstellen van de hozen. Hij had immers vier paar hozen omgekeerd aan latten opgehangen, zoals de vrije kousenmakers dat gecostummeerd waren. De kousenmakers hadden dus hoogstwaarschijnlijk het alleenrecht om hun hozen op latten aan de man te brengen. Een oudkleerkoper, die niet bevrijd was in het kousenmakersambacht, had dit recht niet en mocht enkel zijn goederen neerliggend en opgeplooid tentoonstellen. Bovendien moesten die hozen per paar worden ingewikkeld in lijnwaad.²⁰⁷ Mogelijk speelde de zichtbaarheid van de kledingstukken een rol bij de manier waarop de tentoonstelregels zich baseerden. De *coussens* van de kousenmakers die op latten hingen, sprongen immers sneller in het oog, dan de opgeplooid en in lijnwaad gewikkelde *coussens* van de oudkleerkopers. Daarnaast maakte de vastgelegde verkoopwijze deel uit van een soort code die de inwoners van Brugge kenden. Zij legden immers de onmiddellijke link tussen het hangen op latten en het feit dat die verkoper bevrijd was in het kousenmakersambacht. Enerzijds rekenden ze er dus op dat ze er nieuwe en kwaliteitsvolle kledij konden kopen, in de plaats van tweedehandsstukken bij de oudkleerkopers. Anderzijds wisten ze dat de prijs van de opgeplooid hozen bij de oudkleerkopers lager zou liggen, net omdat ze niet door een erkende kousenmaker waren gemaakt.

Ook kleermakers die niet bevrijd waren in het ambacht van de *culkstikkens* moesten aan bepaalde voorwaarden voldoen, wanneer zij wambuizen wilden verkopen. Volgens het vierenvijftigste artikel van de keure van de *culkstikkens* was het iedereen die niet bevrijd was in hun ambacht immers verboden wambuizen tentoon te stellen *in wynclen up taflen, peerdsen noch anderssins*.²⁰⁸ Deze bewoording zegt iets over het interieur van de middeleeuwse winkel van confectieproducten. Daarbij was het dus de gewoonte om bepaalde kledingstukken neergelegd tentoon te stellen, terwijl andere werden opgehangen. Meer specifiek kan *taflen* verwijzen naar de *snijderstafel* of *-bank* van de kleermakers: de plaats waar de kleermaker zijn stoffen verknipte. Hier is het echter niet duidelijk of er wordt gerefereerd aan die werkbank of

²⁰⁷ SAB, *Charters ambachten*, ms. 310/310: *Proces tussen de deken van de kousenmakers tegenover Clays Waghers, oudkleerkoper*, 1554.

²⁰⁸ SAB, *Charters ambachten*, ms. 310/322: *Verschillende beslissingen inzake de toepassing van de keure van de culkstikkens en kousenmakers*, 31 augustus 1468.

dat de winkel daarnaast nog andere tafels of banken had om kledingstukken op te leggen om te verkopen.²⁰⁹ Het lijkt echter aangewezen dat de kleermaker de afgewerkte kledingstukken niet op zijn werkbank liet liggen, maar ze uitstalde op een andere plaats op banken of rekken. De *peerdse* of *pertse* daarentegen was een staak of stang waar onder andere kledingstukken aan konden worden opgehangen. Het kon met andere woorden een verticaal opstaande kapstok of een horizontaal hangende roede uit hout zijn.²¹⁰ Via diverse miniaturen in het handschrift *Tacuinum Sanitatis*, origineel van de hand van Ibn Butlan en in het Arabisch verschenen, is de inrichting van kledingwinkels visueel voorgesteld. Daarop staat vaak een grote tafel afgebeeld waarop de werktuigen van de kleermaker liggen, zoals een meetstok, schaar en stoffen. Achter deze werkbank zijn rekken of *peerdsen* te zien.²¹¹ Deze miniatuurvoorstellingen stemmen bijgevolg overeen met de beschrijvingen uit het keureuitreksel van de *culkstikkens* en de voor dit onderzoek geselecteerde processtukken.

Ook het openbaar in de winkel naaien van wambuizen, was de kleermakers niet toegelaten volgens de keure van de *culkstikkens*.²¹² Deze laatste clausule is eveneens in de kleermakerskeure opgenomen, hetzij in een andere bewoording. In het achttiende artikel van deze keure staat dit als volgt: [...] *zonder die up ramen of up latten te sticken ende sonder eenich coopwerck van wambaisen te makene*.²¹³ Dit artikel ligt in lijn met de eerder besproken evolutie waarbij kleermakers de wambuizen enkel op maat van de klant mochten maken, voordat in 1542 werd beslist dat kleermakers met volledige vrijheid wambuizen uit zijdeachtige stoffen mochten maken.²¹⁴ Als *coopwerck* of *up de coop* wil immers zeggen dat de kleermakers van bepaalde kledingstukken een voorraad aanlegden, maar dit was dus verboden voor wambuizen.²¹⁵ Het artikel zegt bovendien iets over de productiewijze van de wambuizen. *Ramen* en *latten* werden immers bijna uitsluitend gebruikt om te verwijzen naar het opspannen van lakens en stoffen. Hoogstwaarschijnlijk werden de stoffen voor wambuizen met andere woorden eerst opgespannen om ze vervolgens vorm te geven (en te borduren).²¹⁶

²⁰⁹ GTB: ‘tafele’ in MNW: tafel (znw.).

²¹⁰ GTB: ‘perche’ in MNW: *pertse* (znw.); De Poerck, *La draperie médiévale en Flandre et en Artois*, vol. 3, p. 105-6, nr. 493; De Bo, *Westvlaamsch idioticon*, p. 847-48.

²¹¹ BNF, *Département des Manuscrits*, ms. NAL 1673, f° 94r-95r: *Tacuinum Sanitatis*, ca. 1390-1400; BNF, *Département des Manuscrits*, ms. Latin 9333, f° 103r-104r: *Tacuinum Sanitatis*, ca. 1500; Online geraadpleegd via: *Gallica, Bibliothèque Nationale de France*.

²¹² SAB, *Charters ambachten*, ms. 310/322: *Verschillende beslissingen inzake de toepassing van de keure van de culkstikkens en kousenmakers*, 31 augustus 1468.

²¹³ SAB, *Kleermakers*, ms. 333/1, f° 4v-5r: *Cueren van den ambachte van de cleermaeckers*, 1441-1708; SAB, *Kleermakers*, ms. 333/2, p. 6-7: *Ceur, acte ende resolutieboeck van den ambachte van de cleermaeckers der stede van Brugge*, 1441-1794.

²¹⁴ RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 131v-132v: *Overeenkomstake tussen de culkstikkens en de kleermakers wat betreft het tentoonstellen van wambuizen, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1542; RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 380: *Uittreksel uit de overeenkomstake tussen de culkstikkens en de kleermakers wat betreft het tentoonstellen van wambuizen*, 1542.

²¹⁵ Deceulaer, “‘Prêt-à-porter’”, *gender en gezondheid*, p. 102.

²¹⁶ GTB: ‘ramen¹’ in MNW: ramen (ww.); De Poerck, *La draperie médiévale en Flandre et en Artois*, vol. 3, p. 113, nr. 530; GTB: ‘latte’ in MNW: lat (znw.).

Daarnaast valt hieruit af te leiden dat de kleermakers enkel waren toegelaten dergelijke kledingstukken elders te maken, zoals thuis of ergens in een achterkamer van de winkel. Het was hen immers expliciet verboden *vulmaecte ofte onvulmaecte* wambuizen zichtbaar in hun winkel te hebben liggen, maar het was hen dus wel toegestaan wambuizen te maken. Meer specifiek bevatten processen van de *culkstickers* tegenover de kleermakers de volgende formulering: [...] *wambaisen ofte jacken openbaerlick (van der middele) van der strate zaghen*. Met deze zin probeerden de *culkstickers* bij de Brugse schepenen aan te tonen dat de kleermakers de wambuizen foutief tentoonstelden. Toch blijft de vraag of dit niet eerder een gestandaardiseerde uitspraak was, want elke aanklacht van de deken en vindere van de *culkstickers* tegenover de kleermakers bevatte dit argument.²¹⁷ Een proces uit 1541 kan dit gedeeltelijk ontcrachten, aangezien de kleermakers hierbij als verdediging opwerpen dat de zogenaamd foutief opgehangen wambuizen op 11 à 12 voet, ofwel ongeveer 3,02 à 3,29 meter, diep in hun winkel hingen. Daardoor vonden de kleermakers dus dat zij geen *tooch* hielden van de wambuizen en ze niet als *coopwerck* aanboden.²¹⁸ De diepte van 3 meter lijkt naar huidige afmetingen eerder beperkt voor een winkel, maar de meeste ambachtswinkels hadden tijdens de middeleeuwen en vroegmoderne tijd ongeveer die afmetingen. Zo bedroeg de gemiddelde perceelgrootte van een kleine middeleeuwse woning (met eventuele tuin) in de binnenstad tussen de 25 en 80 vierkante meter.²¹⁹ Bovendien werd vaak enkel de voorkamer van de woning als toegankelijke winkel voor potentiële klanten gebruikt, terwijl de achterkamers als opslagruimte of leefruimte dienst deden.²²⁰ Misschien bedoelden de kleermakers met deze uitspraak dan ook dat de wambuizen helemaal achteraan in de winkel hingen en niet voor de ramen waren uitgesteld om expliciet te koop aan te bieden. Helaas voor de kleermakers mocht deze verdediging niet baten, want de *culkstickers* konden getuigen voorbrengen die bevestigden dat de wambuizen vanop de straat te zien waren.²²¹

De zichtbaarheid van de wambuizen in de winkels van de kleermakers was net zoals bij de *coussens* van de oudkleerkopers een primair argument om iemand te dagvaarden. Dat dit belangrijk was, blijkt bijvoorbeeld uit een proces uit 1540 tussen de deken en vindere van de *culkstickers* tegenover kleermaker Jan van Praet. De kleermaker zou volgens de *culkstickers* vier wambuizen openlijk in zijn winkel aan een stang of in een rek hebben gehangen, waardoor

²¹⁷ RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 187/53: (*Kopie van een*) *proces tussen de deken en eed van de culkstickers tegenover de deken en eed van de kleermakers*, 1516; RAB, *Oorkonden met blauw nummer*, ms. 8343: *Proces tussen deken en eed van de culkstickers en Jan van Praet, kleermaker*, 1540; RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 187/56: *Proces tussen de deken en eed van de culkstickers tegenover Gillis van Schoondonck, kleermaker*, 1541.

²¹⁸ RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 187/56: *Proces tussen de deken en eed van de culkstickers tegenover Gillis van Schoondonck, kleermaker*, 1541; Omrekening op basis van: Vandenbroeke, *Hulpwetenschappen voor de studie van middeleeuwse en vroegmoderne bronnen. Partim metrologie*, p. 6; Thoen, 'Historische metrologie', p. 140-41; Vandewalle, *Oude maten, gewichten en muntstelsels*, p. 50.

²¹⁹ Deneweth, *Goede muren maken goede burenen*, p. 121-22.

²²⁰ Dumolyn e.a., 'The Urban Landscape II: c. 1275 - c. 1500', p. 170; Deneweth, 'Brugge zoekt en vindt alternatieven', p. 90; Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, p. 73-4.

²²¹ RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 187/56: *Proces tussen de deken en eed van de culkstickers tegenover Gillis van Schoondonck, kleermaker*, 1541.

hij viermaal 20 s. zou moeten betalen. Jan had de keuze om de boete onmiddellijk te betalen, maar hij weigerde waardoor de zaak op de Brugse schepenbank zou voorkomen. De *culkstikkers* bleven vasthouden aan hun eis, maar de kleermaker verdedigde zichzelf bij geschrifte dat de wambuizen in opdracht van een klant waren gemaakt. Daardoor was het volgens hem toegestaan de voltooide en onvoltooide wambuizen *tot dat men daeromme zendt ofte compt [...] up stavelrije, bordex ofte wyncle* te hebben liggen.²²² Hij vond met andere woorden dat die kledingstukken aan een stang mochten hangen, of buiten de winkel op een plank voor het raam of in de winkel mochten liggen, totdat de klant erom kwam.²²³

De *culkstikkers* daarentegen meenden dat dit te allen tijde niet kon, omdat zij oordeelden dat wanneer de kledingstukken buiten de winkel, of beneden op rekken of aan de vensters van de winkel lagen, de kleermakers de wambuizen als *coopwerck* tentoonstelden. Als verdediging opperde Jan van Praet daartegenover dat slechts twee wambuizen volledig nieuw waren en dat de andere twee duidelijk uit oude lijfjes bestonden, waarvan hij enkel de mouwen had vervangen. Bovendien hingen de twee nieuwe wambuizen op een stang onder andere kledingstukken, waardoor de wambuizen zelf niet zichtbaar waren. Toch zou Jan uiteindelijk worden beboet voor alle vier de wambuizen, omdat de *culkstikkers* getuigen hadden, die konden bevestigen dat de vier wambuizen nog voor het betreden van de winkel te zien waren.²²⁴ Het is dus opvallend dat de kleermaker zelf aanhaalde dat de twee nieuwe wambuizen niet zichtbaar waren en dat hij de twee andere wambuizen van klanten had gekregen om te herstellen. Hij veronderstelde met andere woorden waarschijnlijk dat hij de *culkstikkers* niet beconcurrerde, omdat hij vond dat het duidelijk was voor de andere klanten dat het om wambuizen op bestelling of om opknapwerk ging.

Dat Jan van Praet geen vrijspraak heeft gekregen voor de twee wambuizen waarvan hij enkel de mouwen herstelde, lijkt eerder vreemd. Het herstellen van kledij was immers een vrije onderneming voor iedereen die ouder was dan zessendertig jaar en poorter van Brugge was. De enige vastgelegde beperking waaraan de *cleederboeters*, zoals deze groep van winkeliers werden genoemd, onderhevig waren, was dat ze geen leerlingen of knapen in dienst mochten hebben. Deze bepaling is bovendien opgenomen in de kleermakerskeure, aangezien de deken en vindere van dit ambacht bevoegd waren tot de controle op de winkelkramen van de *cleederboeters*.²²⁵ Dat de kleermakers optraden tegen winkeliers die oude kledij herstelden, blijkt uit een proces uit 1511 tegen Michiel Janssone. Hij werd namelijk veroordeeld tot een boete van 3 lb. en de sluiting van zijn winkel, omdat hij nog maar drieëndertig jaar was en bovendien al een waarschuwing had gekregen van het bestuur van de kleermakers. De winkelier klaagde echter dat dit zestiende en zeventiende artikel van de kleermakerskeure al vele jaren

²²² RAB, *Oorkonden met blauw nummer*, ms. 8343: *Proces tussen deken en eed van de culkstikkers en Jan van Praet, kleermaker*, 1540.

²²³ Zie respectievelijk: ‘stavel’ en ‘bordesch’ in De Bo, *Westvlaamsch idioticon*, p. 1089, 169.

²²⁴ RAB, *Oorkonden met blauw nummer*, ms. 8343: *Proces tussen deken en eed van de culkstikkers en Jan van Praet, kleermaker*, 1540.

²²⁵ SAB, *Kleermakers*, ms. 333/1, f° 4v: *Cueren van den ambachte van de cleermaeckers*, 1441-1708; SAB, *Kleermakers*, ms. 333/2, p. 6: *Ceur, acte ende resolutieboeck van den ambachte van de cleermaeckers der stede van Brughe*, 1441-1794.

niet onderhouden was geweest en dat er nog veel andere winkeliers jonger dan hijzelf winkel hielden. Dit onrechtvaardigheidsgevoel maakte echter weinig indruk op het Brugse schepencollege, waardoor Michiel wel degelijk zijn winkel moest sluiten totdat hij zessendertig jaar werd. Of hij de boete van 3 lb. moest betalen, is niet geweten, aangezien dit nog in beraad werd genomen.²²⁶

Uit bovenstaande voorbeelden blijkt dat ambachtslieden stevig vasthielden aan de regels die iets vertelden over de manieren waarop de confectieambachten iets mochten aanbieden aan de klanten. In het vorige hoofdstuk daarentegen gaf het Brugse schepencollege meer vrijheid voor de productiewijze zelf van de kledingstukken. Zo toonden processen met de *corduwaniers* aan dat ook zij kledij uit leder mochten maken. Bovendien kregen de kleermakers zelf steeds meer vrijheid voor het maken van wambuizen ten koste van het monopolie van de *culkstickers*. Ten slotte mochten de oudkleerkopers vanaf 1539 kledij uit nieuwe stoffen verkopen, hoewel hen dat voordien verboden was. In tegenstelling tot de regels over de vervaardiging van kledingstukken bleven de regels over de manier waarop iets werd te koop aangeboden wel standhouden naar het einde van de middeleeuwen toe.

Zo werd er een duidelijk onderscheid gemaakt tussen de tentoonstellingswijze van *coussens* door oudkleerkopers en erkende kousenmakers, waarbij de zichtbaarheid van de goederen een belangrijke rol speelde. Ook bij de manier waarop wambuizen al dan niet waarneembaar in de winkels van kleermakers mochten liggen, was de zichtbaarheid een bepalende factor voor schuld of onschuld. De middeleeuwse maatschappij was dan ook gebaseerd op het naleven van bepaalde codes, die door alle leden van de gemeenschap te lezen waren. Een potentiële klant zag bijvoorbeeld aan de hand van de tentoonstellingswijze van de kledingstukken aan wat hij zich qua prijs en kwaliteit kon verwachten. Mogelijk hielden de schepenbank en de ambachtslieden bijgevolg steviger vast aan regels die iets over de verkoopwijze vertelden, dan aan de productieprocessen zelf, zolang die kwalitatieve producten opleverden. Die reglementen over de manier waarop iets mocht worden verkocht, golden met andere woorden als een soort transparantie naar de potentiële klanten toe.

Rol van de geleverde stoffen

De stoffen die confectieambachten mochten gebruiken, zijn eveneens streng onderhevig aan bepaalde voorwaarden die een invloed hadden op de Brugse markteconomie. Hierboven werd al uitgebreid ingegaan op lakens en stoffen die verboden waren, zoals Engelse en Schotse lakens van hogere kwaliteit. Maar daarnaast werd ook een onderscheid gemaakt tussen stoffen die de confectieambachten zelf aankochten en stoffen die zij van hun klanten geleverd kregen. Volgens het artikel van Schouteet over de Brugse oudkleerkopers mochten kleermakers uitsluitend kledingstukken op bestelling maken en bijgevolg enkel stoffen verwerken die zij van klanten hadden ontvangen.²²⁷ Dit lijkt eerder onwaarschijnlijk voor de middeleeuwse en

²²⁶ RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 104r-105r: *Proces tussen de deken en eed van de kleermakers tegenover Michiel Janssone, cleederboeter, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1511.

²²⁷ Schouteet, 'Het ambacht van de oudkleerkopers te Brugge', p. 51.

vroegmoderne periode, aangezien de vijftiende-eeuwse keure hier geen enkele melding van maakt. Uiteraard bevat de kleermakerskeure bij de aanvulling van 1471 over het maken van wambuizen in opdracht van een klant nog een clause in verband met welke stoffen de kleermakers daarvoor mochten gebruiken. Deze stoffen moesten namelijk in die periode nog worden geleverd door de klanten, wat dan ook expliciet vermeld staat: *van zulcker stoffe als de lieden hemlieden bringhen zullen ende delivrerren*. Maar voor andere kledingstukken gold deze bepaling volgens de keure van 1441 (nog) niet.²²⁸

Mogelijk kan er verwarring ontstaan bij de interpretatie van het tiende artikel van de kleermakerskeure, omdat dit artikel bepaalde dat de kleermakers niet toegestaan waren om nieuwe kleren te maken uit nieuwe stoffen *omme voort te vercoopene uuyteghesteken van Vriesschen lakene [...]*. Bij een eerste lezing van dit artikel zou kunnen worden gesteld dat kleermakers inderdaad enkel nieuwe kledij van geleverde of Friese stoffen mochten vervaardigen. Maar de formulering *omme voort te vercoopene*, ofwel om door te verkopen, is hier van cruciaal belang.²²⁹ Meer bepaald verwees dit tiende artikel naar een veel voorkomende praktijk tijdens de middeleeuwen en de vroegmoderne tijd, namelijk het systeem van onderaanneming. Brugse kleermakers waren met andere woorden verboden nieuwe kledij te fabriceren om in een winkel of marktkraam van een collega-kleermaker of -oudkleerkoper tentoon te stellen en te verhandelen. Hun Gentse tegenhangers daarentegen hadden wel de toelating gekregen om kledij te maken en van de hand te laten doen door anderen, waardoor de stad een sterk onderaannemingsschap uitstraalde. Zo hadden heel wat rijke oudkleerkopers er een armere kleermaker in dienst aan wie zij de stoffen leverden om kledij te produceren, waarna de oudkleerkoper de kledij aan de man bracht. Dit systeem had zijn voor- en nadelen voor de kleermakers, aangezien zij enerzijds konden rekenen op een direct en vast inkomen, maar anderzijds konden zij ook slachtoffer worden van uitbuiting door de rijke oudkleerkopers.²³⁰ Brugge wilde duidelijk deze praktijk vermijden, waar het tiende artikel in de kleermakerskeure getuige van is. Maar er is dus geen bewijs dat Brugse kleermakers zelf geen stock aanlegden en enkel op bestelling werkten tijdens de late middeleeuwen en de vroegmoderne tijd, zoals Schouteet beweerde.

²²⁸ SAB, *Kleermakers*, ms. 333/1, f° 4v-5r, 9v-10r: *Cueren van den ambachte van de cleermaeckers*, 1441-1708; SAB, *Kleermakers*, ms. 333/2, p. 6-7, 13-14: *Ceur, acte ende resolutieboek van den ambachte van de cleermaeckers der stede van Brugghe*, 1441-1794.

²²⁹ SAB, *Kleermakers*, ms. 333/1, f° 3r-v: *Cueren van den ambachte van de cleermaeckers*, 1441-1708; SAB, *Kleermakers*, ms. 333/2, p. 5: *Ceur, acte ende resolutieboek van den ambachte van de cleermaeckers der stede van Brugghe*, 1441-1794.

²³⁰ Deceulaer, “‘Prêt-à-porter’”, *gender en gezondheid*, p. 99-100.

IV. Veranderende regels, veranderende kledingmode?

In dit laatste hoofdstuk wordt ingegaan op de begrippen ‘mode’ en ‘kostuum’, die op meerdere manieren kunnen worden geïnterpreteerd. Allereerst wordt de term ‘mode’ in een zeer brede context gebruikt om te verwijzen naar uiteenlopende zaken die in een bepaalde periode in een specifieke samenleving of onder een groep mensen populair zijn of door velen aantrekkelijk worden gevonden. In de meer engere betekenis betreft het enkel de kleding of de kledingstijl van een bepaalde groep in een specifieke periode. Die laatste betekenis sluit aan bij de discipline van de kostuumgeschiedenis. Een ‘kostuum’ heeft daarbij dan de betekenis van ‘een kledijvorm die bij een bepaalde groep, klasse, gelegenheid of periode uit de geschiedenis hoort’. Bij ‘mode’ wordt vaak spontaan gedacht aan de snel wisselende modetrends. In de middeleeuwen echter kwamen die snel wisselende trends minder voor en bleven zeer lang dezelfde kledijvormen, stoffen en kleuren standhouden. De meer neutrale termen als middeleeuwse ‘kleding’ of ‘klederdracht’ kunnen hierbij als een oplossing dienen. Toch waren er veranderingen in de middeleeuwse klederdracht doorheen de tijd, al kwamen die subtieler, trager en bij een meer onzichtbare groep voor dan in latere historische periodes. Zeker op het einde van de middeleeuwen en op de overgang naar de vroegmoderne tijd vallen enkele trendwijzigingen op, waardoor ook de term ‘mode’ in de enge betekenis kan worden gebruikt in dit onderzoek.²³¹

Dit deel zal dieper ingaan op deze problematiek door te kijken of het geselecteerde bronnencorpus eveneens refereert aan dergelijke wisselende trends op het einde van de middeleeuwen. De processen, kleermakerskeure en akten zijn eerder beperkt in de verwijzingen naar specifieke kledingstukken, maar ze leveren toch interessante informatie op over bepaalde evoluties, die aan de wetenschappelijke literatuur kunnen worden getoetst. Allereerst is het belangrijk om de correcte terminologie van de verscheidene kledijsoorten te verduidelijken. Een specifiek kledingstuk vertelde immers iets over de sociale structuren in die periode, zoals de differentiatie op basis van het geslacht van de drager, de sociale status van een persoon en de leeftijd. Een tweede aspect dat een rol speelde in de manier waarop middeleeuwers zich profileerden, was via de soorten stoffen die ze in hun kledij verwerkten. Bovendien waren de gebruikte stofsoorten in kleding afhankelijk van wat voor handen was en wat hogere instanties toelieten. Dat maakt dus iets duidelijk over de economische situatie van Brugge op dat moment en over zijn aanpassingsvermogen. Ten slotte was de identiteitsvorming van de middeleeuwer op basis van zijn klederdracht afhankelijk van het kleurgebruik. Het laatste deel van dit hoofdstuk zal bijgevolg ingaan op de mogelijke betekenissen die aan de kleuren werden gegeven en de veranderende trends in het gebruik van specifieke kleuren in bepaalde periodes.

A. Welke kledingstukken?

De bronnen die door de Brugse confectieambachten werden opgesteld en die in dit onderzoek aan bod zijn gekomen, zijn uiteraard ook getuige van die kleine verschuivingen in de middeleeuwse klederdracht. Allereerst bevatten de keure en de processen heel wat termen van kledingstukken die interessant zijn om van naderbij te bekijken. Hierboven kwamen een aantal

²³¹ Van Buren en Wieck, *Illuminating Fashion*, p. 1-3.

casussen voor die na 1550 werden opgesteld, maar voor het kwantitatieve onderzoek dat hierna volgt zijn enkel de processen strikt tussen 1400 en 1555 meegenomen. De eerste onderstaande tabel toont de verdeling aan tussen de diverse kledingstukken die in de processen voorkomen. De aantallen steunen uitsluitend op de aantallen die de aanklacht van de zogenaamde *heesschers* vernoemden. De tabel houdt dus geen rekening met de eventueel wisselende aantallen van aangeklaagde kledingstukken doorheen het proces. Ook wanneer meerdere processtukken dezelfde zaak behandelen, wordt slechts eenmalig het aantal kledingstukken opgenomen in de tabel. Daarbij dient vervolgens rekening te worden gehouden met meerdere processen die de beschrijving *diversche* ... bevatten. Daarom is er gekozen om in de tabel het teken '>' te gebruiken wanneer processen spreken over *diversche* ..., waardoor het aantal in de tabel met andere woorden slechts een ondergrens van het aantal van het desbetreffende kledingstuk betekent. Vervolgens zijn enkele kledingstukken samengenomen, omdat de processen zelf geen onderscheid maakten tussen die kledijsoorten en de termen door elkaar werden gebruikt in hetzelfde proces, of doordat ze steeds samen voorkwamen in de processen. De woorden in het vet bij deze groepen van kledingstukken, zijn de termen die het vaakst werden teruggevonden. Indien van toepassing staat tussen haakjes het aantal keer dat de minder voorkomende term werd gebruikt in de processen.

Tabel I: Verdeling van de soorten kledingstukken

Kledingstuk	Aantal
Lederen <i>culder(kin)</i>	>5
Wambuis	>21
Kap en kazuifel	5
Kaproen/mouwen/ <i>colletten</i>	>27
<i>Faille</i>	1
Rok en <i>jerne</i>	5 (2)
Kerel	2
<i>Coussens</i> (per paar)	>45
Niet gespecificeerd: <i>cleederen/habijten</i> en keurzen	8 (2)

Bron: Processen tussen kleermakers en aanverwante ambachten 1400-1555 (eigen transcripties op basis van bronnen in SAB en RAB).

Vooraf het overzicht aan wambuizen met meer dan 21 vermeldingen; kaproenen, mouwen en *colletten* die meer dan 27 keer in de processen teruggevonden zijn; en *coussens* die meer dan 45 keer voorkomen, valt hierbij op. In de eerste plaats lijkt het er dan ook op dat dergelijke kledingstukken het meest werden verkocht door confectieambachten en bijgevolg hoogstwaarschijnlijk tot de standaardgarderobe behoorden van de late middeleeuwen. Zoals hierboven al aangekaart, bevestigen de literatuur en het bronnenonderzoek dat wambuizen inderdaad een zeer frequent gedragen kledingstuk voor mannen waren tijdens de late middeleeuwen en dat ze deel uitmaakten van de kledinggroep die het vaakst op maat werd

gemaakt.²³² Toch verbergt het kwantitatieve onderzoek iets opmerkelijks bij de twee andere kledinggroepen. Het grote overwicht van de kaproenen, mouwen en *colletten*, en de *coussens* is namelijk ook mede te verklaren doordat een proces een uitschieter bevat van 20 kaproenen en een ander proces het over een hoeveelheid van 25 paar *coussens* heeft.²³³ Wanneer die grote aantallen zouden worden weggenomen uit de tabel, zouden beide kledingsoorten in dezelfde lijn komen te liggen als de andere kledingstukken. Daartegenover zeggen die twee processen wel iets over de concentratie waarin kaproenen en hozen werden gemaakt.

Eenvoudige kledingstukken: kaproenen, mouwen, colletten en failen

Bij kaproenen ligt de primaire verklaring bij het gegeven dat dit kledingstuk vaak van overschotten van stoffen werd gemaakt. Een kaproen was immers een eenvoudig hoofddekseel dat zowel mannen als vrouwen droegen. Sommige kaproenen bedekten enkel het hoofd terwijl andere eveneens de schouders konden bedekken.²³⁴ Tijdens de late middeleeuwen bestond een volledig ensemble tussen de 3 à 6 kledingstukken, waarbij de man en vrouw van eenvoudige komaf gemiddeld 4 stukken droegen op een gewone dag. Bij de vrouw bestond dit ensemble uit een onder- en bovenkleed, een kaproen en een mantel voor buitenshuis. Bij de man werd het onder- en bovenkleed vervangen door een paar hozen en een wambuis. Doordat een enkel ensemble al gemakkelijk kon oplopen tot ongeveer 40 daglonen van een geschoolde arbeider, beperkte de middeleeuwse garderobe zich vaak tot 2 à 3 ensembles per persoon, die konden worden aangevuld met extra hemden of kerels en kaproenen. Tijdens de late middeleeuwen gaven middeleeuwers bijgevolg ongeveer 8 à 16% van hun leefbudget uit aan kledij. De goede kwaliteit en duurzaamheid van de stoffen maakte het zinvol om kledij meermaals te herstellen, hergebruiken en langer te dragen, waardoor de kledingkosten konden worden gedrukt. Net doordat kledij en voornamelijk de stoffen zo duur waren, besloten middeleeuwers elk stukje stof te gebruiken, door er bijvoorbeeld kaproenen van te maken.²³⁵

Voorals vrouwen hielden zich bezig met het vervaardigen van dergelijke eenvoudige kledingstukken, aangezien dit gezien kon worden als een van de huishoudelijke taken van huisvrouwen en -dochters. Volgens Vandeweerdts waren vrouwen in de Leuvense ambachten dan ook voornamelijk actief in het kleermakersambacht. Hoewel het middeleeuwse en vroegmoderne ambachtmilieu voornamelijk een mannenaangelegenheid was, konden vrouwen eveneens bepaalde taken binnen het ambachtsleven uitvoeren, al waren dit vooral voorbereidende of eenvoudigere opdrachten.²³⁶ Een proces tussen een weduwe van een

²³² RAB, *Oorkonden met blauw nummer*, ms. 8332: *Vonnis van een proces tussen de deken en eed van de kleermakers tegenover de deken van de corduwaniërs*, 1537; Van Buren en Wieck, *Illuminating Fashion*, p. 2, 14-5, 303, 314; Van Uytven, 'Bij Bouts thuis', p. 155.

²³³ RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 103v-104r: *Proces tussen de deken en eed van de kleermakers tegenover Jozyne van Eede*, in *cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1519; SAB, *Chartes ambachten*, ms. 310/705: *Proces tussen de deken van de kousenmakers tegenover Goolkin Scoebeke, oudkleerkoper*, 1550.

²³⁴ Van Buren en Wieck, *Illuminating Fashion*, p. 298; GTB: 'caproen^{II}' in MNW: kaproen (znw.).

²³⁵ Van Uytven, 'Van hetzelfde laken een pak', p. 139; Sturtewagen, 'All Together Respectably Dressed', p. 68.

²³⁶ Vandeweerdts, 'Van Voervynsteren tot Vleeshuys', p. 33-6; Panhuysen, 'Maatwerk: kleermakers, naaisters, oudkleerkopers en de gilden (1500-1800)', p. 205-9.

oudkleerkoper en het kleermakersambacht bevestigd bovendien deze relatie tussen het maken van kaproenen en huisvrouwen. Het proces uit 1538 zou later als akte gaan dienen en werd bijgevolg opgenomen in het *cartularium* van de kleermakers. Tanneken maakte als weduwe van een oudkleerkoper diverse *faillen*, *capproenen*, *scoortecleedderen*, *mauwen ende colletten* uit nieuwe stoffen. Aangezien zij niet bevrijd was in het kleermakersambacht, mocht zij geen nieuwe stoffen verwerken in haar kledij, maar zij vroeg om dit toch te mogen doen voor bovenstaande kledingstukken indien zij daartoe het toetredingsgeld betaalde. Zij beweerde eveneens dat in vroegere tijden jonge meisjes (*maechden*), gehuwde vrouwen en weduwen dit waren toegelaten. En hoewel de kleermakers het tegendeel probeerden te bewijzen, kreeg Tanneken hier toch de toestemming voor. Daarnaast werd een clausule toegevoegd dat ze enkel haar eigen dochter de naaitechnieken voor *faillen*, kaproenen, schorten, mouwen en kragen mocht aanleren, zolang zij bij haar inwoonde.²³⁷ Dat laatste bewijst bovendien dat dergelijke kledingstukken voornamelijk in een huishoudelijke sfeer door vrouwen werden gemaakt. Zo werd bijvoorbeeld onder andere ook een schort als een dagelijks attribuut voor (land-)arbeiders en huisvrouwen gezien.²³⁸

Naast kaproenen behoorden *colletten* en *faillen* eveneens tot deze categorie van eenvoudige kledingstukken, voornamelijk door huisvrouwen gemaakt. Zo zou in bovenstaande tabel de kledingsoort *faille* eigenlijk ook in de rubriek van ‘kaproen/mouwen/*colletten*’ kunnen worden opgenomen. Toch is ervoor gekozen om *faillen* in een aparte categorie te plaatsen, omdat *faillen* in tegenstelling tot kaproenen, mouwen en *collet*-kragen toch als een volwaardig kledingstuk kunnen worden gezien, in de plaats van als een accessoire. De term *faille* verwees in de eerste plaats soms naar een sluier voor vrouwen, maar vanaf de vijftiende eeuw werd *faille* steeds vaker gebruikt voor een semi-cirkelvormige manteljurk die over het hoofd werd gedragen en ter hoogte van de ellebogen werd opgetrokken. Vrouwen droegen deze manteljurk bovenop hun onder- en bovenkleed en het reikte tot op de grond, waardoor de kledij eronder niet te zien was. De *faille* had vaak een zwarte kleur en symboliseerde de deugdelijkheid en kuisheid van de vrouw, net doordat het lichaam van de vrouw volledig bedekt was.²³⁹ Mouwen, schorten en vooral *colletten* daarentegen waren kledingaccessoires die samen met andere kledingstukken werden gedragen. De middeleeuwer kon bijvoorbeeld meerdere paren mouwen laten maken bij een borststuk om meer variatie te creëren in hun garderobe.²⁴⁰ *Colletten* maakten voornamelijk een opmars vanaf 1460-1465, wanneer de kaproen -specifiek voor vrouwen- aan populariteit verloor. De vrouwenjurken hadden in die periode nog steeds een relatief diepe halsuitsnijding, waardoor er naar een oplossing werd gezocht via kragen. De *colletten* zorgden immers voor comfort en warmte, maar eveneens voor een zeker fatsoen, aangezien de hals en schouders nu bedekt waren met vierkante of ronde, platte kragen.²⁴¹

²³⁷ RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 121r-v: *Proces tussen de deken en de eed van de kleermakers tegenover Tanneken, weduwe van Jacob Zaghers, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1538.

²³⁸ Mane, ‘Emergence du vêtement de travail à travers l’iconographie médiévale’, p. 93, 98.

²³⁹ Sturtewagen, ‘All Together Respectably Dressed’, p. 60, 174; GTB: ‘falie¹’ in MNW: falie (znw.).

²⁴⁰ Van Uytven, ‘Bij Bouts thuis’, p. 156.

²⁴¹ Sturtewagen, ‘All Together Respectably Dressed’, p. 89.

De standaardgarderobe van de man: coussens en wambuizen

De concentratie aan *coussens*, ofwel hozen, is samen te verklaren met het hoge aantal aan wambuizen. Tijdens de late middeleeuwen veranderde het uitzicht van de mannenkledij aanzienlijk. Tot ongeveer 1340 droegen mannen immers langere tunieken, zogenaamde *jacketten* of *houppelandes*, die golvend het lichaam van de mannen drapeerden. Dergelijke *houppelandes* rustten op de schouders en waren vaak eenvoudig en weinig getailleerde kledingstukken, die uit twee aan elkaar genaaide lappen stof in een T-vorm bestonden. Na twee eeuwen van lange tunieken, verkortten de mannenkledingstukken na 1340 drastisch, waardoor het onderscheid tussen mannen- en vrouwenkledij opnieuw duidelijker naar voren kwam.²⁴² Daaruit volgde dat het *doublet*-ensemble bij mannen vanaf het midden van de veertiende eeuw steeds couranter werd. Het *doublet* bestond uit een wambuis, *pourpoint* of tabbaard als bovenstuk en uit een paar *coussens* of een paar *baersen* (knie-hozen) samen met *boxen* (gevoerd bovenbeenstuk) als onderstuk. Het bovenstuk kwam tot de knieholte en was zeer nauwsluitend met een steeds meer toenemende taille. Daarnaast werden de mouwen nu bevestigd aan een afgerond armgat, waardoor onder andere *culkstickers* steeds meer konden experimenteren met slinger mouwen die de nadruk legden op brede schouders, die viriliteit uitstraalden.²⁴³ *Coussens* gingen dus samen met de wambuizen vanaf het midden van de veertiende eeuw behoren tot de standaardgarderobe van mannen.

Twee redenen die de hoge concentratie aan *coussens* verklaren, zijn enerzijds dat *coussens*, in tegenstelling tot de bovenstukken, soms werden gemaakt uit dunnere stoffen, zoals zijde en lichte wollen stoffen, waardoor ze sneller aan vervanging toe waren dan kledingstukken uit dikke wollen lakens.²⁴⁴ Anderzijds werden hozen volgens standaardmaten gemaakt, waardoor de kousenmakers gemakkelijker een stock konden aanleggen, in tegenstelling tot de kleermakers en de *culkstickers* die veel vaker op maat werkten. Nog een derde en waarschijnlijk de belangrijkste reden voor het grote overwicht aan *coussens* was dat de productiekost laag kon worden gehouden. Zo konden kousenmakers met twee stukken witte karsaai tot wel 150 paar hozen maken, waardoor het maken van een paar slechts 1 d. kostte voor de kousenmaker.²⁴⁵ Naast de kousenmakers mochten verkopers van Friese lakens en andere lakensnijders zich eveneens bezighouden met het verknippen, maken en naaien van *zocken*, *wanten*, *bocxhens* ende *dierghelycke*. Ook zij waren met andere woorden deels bevoegd voor de productie van onderkledingstukken voor mannen. Misschien kregen zij die taak toebedeeld net om te kunnen voldoen aan de enorme vraag naar dergelijke kledingstukken. Dat zij zich hier effectief mee bezighielden, blijkt uit een proces uit 1544 tussen lakensnijder Pieter Roels en de deken van de kousenmakers. Pieter Roels had immers twee paar *baersen* openbaar in zijn winkel te koop aangeboden, wat hem was toegestaan. Maar de knie-hozen overstegen het bedrag van 2 s. Vl. gr., waardoor de lakensnijder in de fout was gegaan en een boete van 10 lb. zou moeten

²⁴² Piponnier, 'Une révolution dans le costume masculin au XIVe siècle', p. 225-26.

²⁴³ Piponnier, 'Une révolution dans le costume masculin au XIVe siècle', p. 228-29; Sturtewagen, 'All Together Respectably Dressed', p. 49-50, 295-96.

²⁴⁴ Sturtewagen, 'All Together Respectably Dressed', p. 149.

²⁴⁵ Sturtewagen, 'All Together Respectably Dressed', p. 225-26.

betalen. Bovendien verwees het proces naar twee gelijkaardige precedenten tegen de Friese lakenverkopers Jacob Zeevaert en Jacob Jolijt, waaruit blijkt dat Pieter Roels niet de enige lakensnijder was die zich met deze taak bezighield.²⁴⁶ Volgens Sturtewagen en Schouteet waren zij bijgevolg minder zuinig met het verknippen van hun stoffen, waardoor de hozen op het einde duurder waren voor de lakenverkopers, maar ook voor de klant.²⁴⁷

(Winter-)kledingstukken in het tiende artikel van de kleermakerskeure

Ten slotte is de kleermakerskeure zelf getuige van enkele soorten kledingstukken die niet voorkwamen in de processen en dus niet in bovenstaande tabel konden worden opgenomen. Zo spreekt het tiende artikel van de keure over het verbod op doorverkoop van nieuwe kledij, zoals *rocx, frocx, vlieghers, keerels, clocken, wanten, zocken, ghenayde mutsen, noch ander habijt*.²⁴⁸ De eerste kledingsoort, de *rocx*, is wel opgenomen in de tabel, maar verdient nog wat extra verduidelijking. Tegenwoordig associeert men een rok onmiddellijk met vrouwenkledij en als een onderstuk. Tijdens de middeleeuwen en de vroegmoderne tijd was dit nog veel minder het geval, aangezien ook mannen dit kledingstuk droegen en de *roc* zowel het bovenste deel van het lichaam als het onderste deel kon bedekken. Wanneer het kledingstuk expliciet bij een vrouwengarderobe hoorde, verwees het net zoals nu uitsluitend naar een onderstuk.²⁴⁹ Vóór het midden van de veertiende eeuw, behoorden *rocx* of *cotten* tot de basiskledingstukken van de middeleeuwer en waren aanvankelijk zeer wijd. Naar het einde van de veertiende eeuw toe werd dit kledingstuk steeds meer getailleerd, waardoor de borstrokken uiteindelijk uitgroeiden tot volwaardige wambuizen of *pourpoints*.²⁵⁰

Frocx, vlieghers, keerels en *clocken* vallen onder de gezamenlijke noemer van mantels of deden dienst als de bovenste kledinglaag. Deze kledingstukken werden met andere woorden zo goed als uitsluitend buiten en bovenop andere kleding gedragen en dienden als bescherming tegen koud en nat weer. Bijgevolg waren deze buitenkledingstukken bijna uitsluitend gemaakt uit dikke wollen lakens, waardoor zou kunnen worden gesteld dat de middeleeuwer hun *frocx, vlieghers, keerels* en *clocken* vooral tijdens de guurste maanden van het jaar droegen.²⁵¹ Respectievelijk was de *froc* een mantel of lang overkleed specifiek voor geestelijken, de *vliegher* werd zowel door mannen als vrouwen gedragen en was een wijde mantel. Vervolgens behoorden *kerels* eveneens tot de mannen- als vrouwengarderobe en waren het lange

²⁴⁶ SAB, *Charters ambachten*, ms. 310/309A: *Proces tussen de deken van de kousenmakers tegenover Pieter Roels, lakensnijder*, 1544.

²⁴⁷ Sturtewagen, 'All Together Respectably Dressed', p. 226.

²⁴⁸ SAB, *Kleermakers*, ms. 333/1, f° 3r-v: *Cueren van den ambachte van de cleermaeckers*, 1441-1708; SAB, *Kleermakers*, ms. 333/2, p. 5: *Ceur, acte ende resolutieboeck van den ambachte van de cleermaeckers der stede van Brugghe*, 1441-1794.

²⁴⁹ GTB: 'roc¹' in MNW: rok (znw.).

²⁵⁰ Sturtewagen, 'All Together Respectably Dressed', p. 47; Van Uytven, 'Bij Bouts thuis', p. 155.

²⁵¹ Sturtewagen, 'All Together Respectably Dressed', p. 124.

overkleden die soms ook dienst deden als slaapkleding in de winter. *Clocken* ten slotte verwezen voornamelijk naar wijde en lange reismantels voor beide geslachten.²⁵²

Daarnaast verwijzen de laatste kledingstukken in het tiende artikel van de kleermakerskeure eveneens naar meer winterse kledij. Wanten of handschoenen en genaaide mutsen spreken voor zich en behoorden tot de standaardaccessoires van voornamelijk vrouwen, maar ook mannen droegen dergelijke accessoires. Tijdens de late middeleeuwen was er een explosie aan diverse soorten hoofdtooien, die vooral uit linnen en lakens waren gemaakt. Handschoenen en wanten werden in de eerste plaats uit comfort gedragen voor de warmte, maar straalden daarnaast elegantie en rijkdom uit als ze bijvoorbeeld gevoerd waren met duur bont. Bij mannen werd eveneens de connotatie van ridderlijkheid en gezaghebbendheid verbonden aan het dragen van sierlijke handschoenen.²⁵³ *Zocken* hadden tijdens de middeleeuwen echter een andere betekenis dan de huidige sokken, die tegenwoordig verwijzen naar korte kousjes. Tijdens de middeleeuwen was dit namelijk een volwaardige lage schoen gemaakt uit wol, vilt of linnen. De *zocken* werden eveneens *voetelincen*, ofwel voetelingen, genoemd waardoor ze ook de betekenis van voetzolen van dikke kousen hadden.²⁵⁴ Naar huidige normen zouden *zocken* dus eerder onder de categorie van pantoffels voor binnenshuis vallen. Tijdens de middeleeuwen werd het schoeisel over het algemeen om de zes weken al vervangen, doordat het slechts een zeer dunne lederen zool had, die snel versleet.²⁵⁵

Er kunnen enkele redenen worden aangereikt waarom deze kledingstukken niet in de processen zijn teruggevonden. Allereerst is de meest logische verklaring dat er minder werd gezondigd tegen de productie van dergelijke kledingstukken en de doorverkoop ervan, waardoor er bijgevolg geen rechtszaken met inbreuken tegen het tiende artikel van de kleermakerskeure zijn overgeleverd. Daarnaast is het ook mogelijk dat dergelijke kledingstukken minder frequent werden gemaakt door kleermakers, net omdat het om eenvoudige kleding ging die minder op maat moest worden gemaakt. Het waren met andere woorden minder luxueuze kledingstukken, dan bijvoorbeeld een geborduurd en op maat gemaakt wambuis in zijdestoffen. Bovendien bestond de garderobe van de middeleeuwer vaak slechts uit een enkele mantel, die minder snel aan vervanging toe was door het gebruik van stevige en dikke stoffen. Vervolgens is de concentratie van de momenten waarop dergelijke winterkleding werd gemaakt misschien eveneens van belang. Hoogstwaarschijnlijk daalde de vraag naar deze kleding tijdens de zomermaanden, waardoor het voorkomen van processen tegen deze kledingsoorten zich beperkte tot de wintermaanden. Ten slotte is het best mogelijk dat deze minder luxueuze kledij niet werd gespecificeerd in de processen, waardoor ze onder de categorie *cleederen* kunnen vallen. Een indicatie daarvoor is bijvoorbeeld dat al deze kledingstukken onder een en hetzelfde artikel vallen. Overtredingen met betrekking tot wambuizen hadden bijvoorbeeld voor dit ene kledingstuk een apart artikel in de keure, terwijl de *frocx*, *vliegghers*, *keerels* en *clocken* allemaal onder hetzelfde artikel staan gegroepeerd.

²⁵² Zie respectievelijk: GTB: ‘froc’ in MNW: frok (znw.); GTB: ‘vlieger’ in MNW: vlieger (znw.); GTB: ‘kerle^{ll}’ in MNW: kerel (znw.); GTB ‘clocke^{ll}’ in MNW: klok (znw.).

²⁵³ Van Uytven, ‘Van hetzelfde laken een pak’, p. 142-43.

²⁵⁴ GTB: ‘socke’ in MNW: sok (znw.); De Bo, *Westvlaamsch idioticon*, p. 1341.

²⁵⁵ Van Uytven, ‘Van hetzelfde laken een pak’, p. 142.

Misschien is het te wijten aan bovenstaande redenen waarom het minder gemakkelijk was om het monopolie op dergelijke kledingstukken af te dwingen, dan op dat van wambuizen en hozen.

Op basis van de processen, kleermakerskeure en sententieakten blijkt dat er een grote verscheidenheid is aan terminologie die verwijst naar middeleeuwse klederdracht. Daarbij valt allereerst op dat bepaalde kledingstukken zowel door mannen als vrouwen werden gedragen, terwijl andere stukken meer aan gender gebonden waren. De *rocx* maakten bijvoorbeeld deel uit van mannen- en vrouwenensembles, en ook kaproenen kwamen aanvankelijk bij beide geslachten voor. *Faillen* en *colletten* daarentegen behoorden enkel de vrouwen toe, en wambuizen waren uitsluitend mannenkledingstukken. Bovendien is er een genderonderscheid op basis van de kledingproductie op te merken. De grootste groep ambachtsmeesters waren immers mannen, maar ook vrouwen waren actief in de confectionijverheid. Enerzijds hielden mannen zich bezig met ingewikkelde op maat gemaakte kledingstukken, zoals wambuizen. Anderzijds maakten vrouwen vooral eenvoudigere kledingstukken, zoals schorten, kaproenen en *colletten*. Niet alleen de kledingstukken zelf waren met andere woorden onderhevig aan genderdifferentiatie, ook voor de arbeid *an sich* werd een onderscheid tussen beide geslachten gemaakt. Daarnaast toonde het onderzoek aan dat er sprake kon zijn van seizoensgebonden kledij. Zo groepeerde het tiende artikel van de kleermakerskeure verscheidene winterkledingstukken, zoals mantels, wollen pantoffels en handschoenen.

De belangrijkste verschuiving in de kledingssoorten, die in deze studie naar voren kwam, was de ontwikkeling van de mannenkledij tijdens de late middeleeuwen. Aanvankelijk droegen mannen immers weinig getailleerde *jacketten* of *houppelandes*, maar de mannenkledij evolueerde naar sterk getailleerde en steeds korter wordende wambuizen. Door de diverse kledijterminologie uit het bronnencorpus van dichterbij te bestuderen, kan de identiteit van de middeleeuwer met andere woorden op basis van zijn uiterlijke voorkomen al gedeeltelijk worden achterhaald. Vooral het onderscheid op basis van gender, is duidelijk af te leiden uit de specifieke kledingtermen. Maar het onderzoek kan ook een evolutie prijsgeven, zoals hier te zien was bij de laat-middeleeuwse mannenensembles.

B. Welke stoffen?

Naast enkel de soorten kledij te bestuderen, is het eveneens interessant om even in te gaan op de gebruikte stoffen. De gebruikte stoffen behoorden immers tot een soort code die de maatschappij onderverdeelde in categorieën. Zo was de status van iemand af te leiden op basis van luxueuze stoffen, dure verfstoffen en kostbare sieraden verwerkt in de kledingstukken. Zeker naar het einde van de middeleeuwen toe, bepaalden weledewetten specifieke regels om de hiërarchie tussen de leden van de bevolking te bewaren op basis van hun fysieke voorkomen. Het was een vruchteloze poging van de hogere klassen, zoals van vorsten en de traditionele adel, om zich te kunnen blijven onderscheiden van de opkomende stedelijke elite. De traditioneel rijkere klassen moesten vanaf de veertiende en vijftiende eeuw steeds meer nieuwe elites naast zich dulden. Die laatsten hadden zich bijvoorbeeld via de handel, stedelijke politiek of domeinbeheer kunnen verrijken. Zij gingen zich vervolgens steeds meer op een zelfbewuste manier cultureel manifesteren, zoals door middel van hun kledij en accessoires. De traditionele

adel, en zeker de vorsten, wilden hun eigen sociale status echter benadrukken, waardoor zij wetgevingen oplegden om het onderscheid met de stedelijke bevolking te kunnen behouden.²⁵⁶

Bekende weeldewetten tijdens de late middeleeuwen met betrekking tot de soorten stoffen die in kledij mochten worden verwerkt, zijn bijvoorbeeld de ordonnantie van Filips de Schone in 1497 en de keizerlijke ordonnantie van Karel V in 1531. De eerste weeldewet van 1497 verbood het gebruik van fluweel, satijn en damast voor niet adellijke leden van de bevolking. In de weeldewet van Karel V, de *Carolina*, mochten niet edellieden geen goud- en zilverdraad in hun kledij verwerken. Bovendien werden dergelijke ordonnanties herhaaldelijk heruitgegeven, aangepast en gespecificeerd, wat erop kan wijzen dat de regelgeving weinig doeltreffend was en dat de mensen bleven streven naar luxe of dat de naleving door de ambachten te wensen overliet.²⁵⁷ Door een ongelijkheid in de gegevens is het echter moeilijk om de hiërarchie van de middeleeuwse maatschappij te onderzoeken. De enige regelmatige bronnen die de opeenvolgende trends over stoffen en kleuren kunnen blootleggen, zijn rekeningen van hoven. Toch kunnen inventarissen, testamenten, kronieken, akten en procesdossiers de schaarse informatie over de lagere klassen van de bevolking aanleveren.²⁵⁸

Voor dit onderzoek is er geopteerd om een tabel bestaande uit twee kolommen met aantallen te maken om het gebruik van de diverse stoffensoorten van dichterbij te bekijken. De eerste kolom benadert de stoffen die teruggevonden zijn in de processen tussen 1400 en 1555, terwijl de tweede kolom de stoffen van de kleermakerskeure en de sententieakten bevatten. Er is gekozen om deze twee kolommen afzonderlijk op te stellen, omdat de stoffen in de kleermakerskeure en de sententieakten vaak slechts eenmalig worden vernoemd om de clausule te verduidelijken. Ze geven met andere woorden geen specifiek aantal weer, zoals dit wel het geval is bij de begane overtredingen die na te gaan zijn via de processen. De kolom ‘Aantal sententieakten met verwijzing naar stofsoort’ werd toch opgenomen, omdat de terminologie van diverse stoffen die hierin werd teruggevonden, eveneens een interessante blik werpt op de stoffen die confectieambachten tijdens de late middeleeuwen en de vroegmoderne tijd al dan niet in kledij mochten verwerken. Dezelfde voorwaarden die hierboven bij de bespreking van de kledingsoorten aan bod kwamen, blijven ook hier van toepassing. De vermelde stoffen zijn onderverdeeld in een aantal categorieën: de wollen lakens uit diverse streken, textiel van plantaardige vezels (lijnwaad), zijdestoffen (satijn, damast, fluweel, *tafta/cendal* en *caffa*), gemengde stoffen met zijde (*cameloot*), gemengde stoffen zonder zijde (fustein en *bocraan*) en lichte wollen producten (saai, (half-)osset en baai).

²⁵⁶ De Ridder, ‘Contribution à l’histoire du costume et du luxe dans la Belgique d’autrefois’, p. 113-14; Watteeuw, “‘Grootter ongheregheltheyt ende overdaed van cleederen’”, p. 49; Van Uytven, ‘Van hetzelfde laken een pak’, p. 128.

²⁵⁷ Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l’ancienne estaple de Bruges*, vol. 2, p. 312-13, nr. 1301; Van Uytven, ‘Van hetzelfde laken een pak’, p. 129; Watteeuw, “‘Grootter ongheregheltheyt ende overdaed van cleederen’”, p. 49-50.

²⁵⁸ De Mérindol, ‘Signes de hiérarchie sociale à la fin du Moyen Age d’après les vêtements’, p. 181-82.

Tabel II: Verdeling van de soorten stoffen verwerkt in de kledingstukken

Stofsoort	Aantal in processen	Aantal sententieakten met verwijzing naar stofsoort
Laken (wol)		
Niet gespecificeerd (Vlaams?)	>124	13
Engels	>69	5
Schots	>1	10
Iers	2	7
<i>Spiersch</i>		5
<i>Brunswijcsch</i>		4
Fries	>	2
Textiel met plantaardige vezels		
Lijnwaad (linnen)	1	3
Zijde		
Niet gespecificeerd	5	5
Fluweel		4
Satijn		4
Damast		4
<i>Tafta/cendal</i>	1	2
<i>Caffa</i>		1
Zijdemengsel		
<i>Cameloot</i>		3
Mengsel zonder zijde		
Fustein		2
<i>Bocraan</i>	84	2
Lichte wollen producten		
(Half-)osset	19	1
Baai	1	
Saai	3	2

Bron: Processen en sententieakten tussen kleermakers en aanverwante ambachten 1400-1555 (eigen transcripties op basis van bronnen in SAB en RAB).

Dikke wollen stoffen

Net zoals bij de kledingsoorten zijn er bij de stofsoorten een aantal duidelijke overwichten af te leiden uit de tabel. Allereerst springt het hoge aantal lakens in het oog. Wanneer de som van alle soorten lakens uit diverse streken zou worden gemaakt, blijkt dat tenminste 196 in beslag genomen lakens voorkwamen in de processen. Daarnaast wordt er in de sententieakten met 46 vermeldingen rijkelijk verwezen naar deze stofsoort. Vlaamse lakens waren dan ook hét uitvoerproduct van Brugge, daarom wordt de suggestie gemaakt dat de niet-gespecificeerde lakens verwijzen naar de eigen Vlaamse (en eventueel aangevuld met de Brabantse) lakens.²⁵⁹

²⁵⁹ Brown en Dumolyn, 'Introduction', p. 1-6; Stabel, "Dmeeste, oirboirlisxte ende proffitelixste let ende neringhe", p. 113-17; Sturtewagen, 'All Together Respectably Dressed', p. 119.

Zo was het laken tijdens de veertiende, vijftiende en zestiende eeuw de belangrijkste en meest prestigieuze grondstof voor kleding, zelfs bij de hoge klassen en de vorstenhuizen. Wollen lakens waren relatief dik door het lange *vervolproces* (cf. supra), want ze wogen ongeveer 600 à 800 gram per vierkante meter. Bovendien was de oorsprong van de wol en de productieplaats van belang voor de kwaliteitsbepaling. Voor de Vlaamse lakens werd aanvankelijk een beroep gedaan op de Engelse wolstapel, maar later werd ook steeds vaker Spaanse scheerwol gebruikt. Vooral de Vlaamse en Brabantse lakens stonden gedurende de hele veertiende en een deel van de vijftiende eeuw hoog aangeschreven bij de vorstenhuizen, waarna ze steeds meer overschakelden op zijdestoffen.²⁶⁰

De wollen lakens waren niet enkel uit Vlaanderen en Brabant afkomstig, zoals de tabel aantoonde, waardoor ze bijgevolg in diverse kwaliteiten en prijsklassen te vinden waren. Allereerst kwamen de Engelse en Schotse lakens meerdere malen voor in processen en sententieakten. Vooral de meer dan 69 Engelse lakens die in beslag werden genomen, vallen hierbij op. Maar dit hoge aantal is eenvoudig te verklaren doordat het hier om overtredingen gaat tegen het invoerverbod op een lakensoort die *balyneck tlandts* was. Engelse lakens bestonden logischerwijs eveneens uit Engelse schapenwol, waardoor ze in directe concurrentie traden met de Vlaamse tegenhanger. De Lakenhalle en het Brugse stadsbestuur traden dan ook enorm streng op om zijn eigen lakenproductie te beschermen. Deze verklaring geldt evenzeer voor Schotse lakens, al wordt deze lakensoort meer in sententieakten vernoemd, net omdat er zeer veel uitzonderingen op de algemene verbodsregel golden, zoals hierboven al is uiteengezet. Zo mochten Schotse karsaaïen en stoffen van mindere marktwaarde wel vrij worden verhandeld door lakenverkopers en kleermakers. De sententieakten vermeldde dan ook al deze uitzonderingen, waardoor de algemene regel quasi werd uitgehold, en waardoor er misschien minder processen voorkwamen. Bovendien was het verbod op Schotse lakens minder langdurig dan het verbod op Engelse lakens.

Vervolgens zijn er nog de *Yersche, Spiersche ende Brunsewicsche mantelen ende mantellakenen*. Deze drie lakensoorten komen bijna altijd in combinatie met elkaar voor of worden samen vermeld met minder kwaliteitsvolle buitenlandse lakens, zoals de Schotse karsaaïen. De regio van de eerste soort is Ierland, maar voor de twee andere soorten is er minder duidelijkheid. In geen enkele literatuur, noch in vertaalwoordenboeken bestaat er namelijk uitsluitend over uit welk gebied de Spierse en Brunswijkse lakens kwamen. Enkel De Poerck deed een suggestie over *Spiersche lakenen*, namelijk Spiere-Helkijn.²⁶¹ Mogelijk verwezen de sententieakten met *Brunsewicsche* of *Brueswycxsche* naar het hertogdom Brunswijk-Lüneburg (*Braunschweig-Lüneburg*) in het noorden van het Heilig-Roomse-Rijk. Lüneburg behoorde immers tot een van de Hanzesteden waarmee Brugge geregeld handel voerde. Er zijn bijgevolg enkele overeenkomsten tussen beide steden met betrekking tot de doorvoer van wol naar

²⁶⁰ De Mérindol, 'Signes de hiérarchie sociale à la fin du Moyen Age d'après les vêtements', p. 189-91; Sturtewagen, 'All Together Respectably Dressed', p. 119; Ter verduidelijking: het (ver)vullen van de lakens betekende dat de wollen stoffen de nodige dichtheid kregen en gezuiverd werden van vetdelen door de vezels tot een dichte en egale massa te verwerken door de vezels te kneden of te persen.

²⁶¹ De Poerck, *La draperie médiévale en Flandre et en Artois*, vol. 3, p. 144, nr. 671.

Lüneberg bekend. In 1413 vroeg de stad Brugge bijvoorbeeld aan Lüneburg om het verbod op de doorvoer van lakens gemaakt uit Schotse wol naar Lüneburg op te heffen.²⁶²

Hoewel de exacte regio van de Spierse en Brunswijkse lakens niet volledig sluitend is, is het wel duidelijk dat *Iersche, Spiersche ende Brunswijcsche lakenen en mantellakenen* van mindere kwaliteit waren dan de Vlaamse en Brabantse lakens. In de akten staan ze immers in combinatie met de Schotse karsaaien en andere smalle lakens van drieënhalf vierendelen. Ze behoorden met andere woorden steeds tot de uitzonderingen op de verboden van kwaliteitsvollere en grotere lakens. Het Brugse stadsbestuur zag dus weinig risico om deze stoffen toe te staan.²⁶³ Ten slotte zijn er nog enkele vermeldingen van Friese lakens bekend. Maar dit grote aantal aan lakens in het algemeen dient toch enigszins te worden genuanceerd. Het is immers niet duidelijk of de term *lakenen* uitsluitend voor de dikke wollen stofsoort uit de verscheidene regio's werd gebruikt. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de combinatie *lakenen ofte stoffen* of uit de combinatie *zydelakenen*.²⁶⁴ Daaruit zou kunnen volgen dat de term *lakenen* eigenlijk ook als een soort synoniem voor stoffen in het algemeen werd gehanteerd.

Grote verscheidenheid aan stoffen uit zijde

Zijdestoffen en linnen stoffen werden door de dikte van de stofsoorten voornamelijk gebruikt voor zomerkledij of als onderlaag. Vooral linnen werd onmiddellijk tegen de huid gedragen en diende dus als een soort ondergoed om de huid te beschermen tegen de wrijving van de wol. Pas tijdens de zestiende eeuw is er echter een toename te zien in het aantal linnen ondergoed, al blijft het aandeel ook dan nog erg beperkt, zoals eveneens blijkt uit bovenstaande tabel. Sturtewagen en Van der Wee baseren zich op de toenemende populariteit van lichtere wollen stoffen, waardoor het mogelijk was om nog een extra linnen onderlaag te dragen voor de warmte en het comfort.²⁶⁵ Zijdestoffen daarentegen waren meer terug te vinden aan de buitenzijde van de garderobes en doordat er meerdere soorten zijdeachtige stoffen waren, was er een hiërarchie aan verbonden. De prijs was immers enorm afhankelijk van de kwaliteit en de hoeveelheid zijdedraad in de stof. Pas op het einde van de middeleeuwen werd zijde gebruikelijk in de kledingstukken, omdat de garderobes zelf veranderden. In tegenstelling tot de *houppelandes* en

²⁶² Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l'ancienne estaple de Bruges*, vol. 1, p. 496, nr. 597.

²⁶³ RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 141r-148r: *Proces tussen de kleermakers tegenover de Lakenhalle, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1475; RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 158r-161v: *Proces tussen de kleermakers tegenover de Lakenhalle, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1540; RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 129v-131v: *Akte van de lakensnijders, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1543; Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l'ancienne estaple de Bruges*, vol. 2, p. 133, nr. 1067.

²⁶⁴ SAB, ms. 310/701 en 310/702: *Vonnis van een proces tussen de deken en eed van de kleermakers en aanverwante ambachten tegenover de oudkleerkopers*, 1539; RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 124v-129v: *Sententieakte tussen de kleermakers en de oudkleerkopers, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1539; RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 131v-132v: *Overeenkomstakte tussen de culkstikkers en de kleermakers wat betreft het tentoonstellen van wambuizen, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1542.

²⁶⁵ Alexandre-Bidon, 'Du drapeau à la cotte', p. 127; Sturtewagen, 'All Together Respectably Dressed', p. 38, 41-2.

kerels die vaak uit lakens waren gemaakt, bestonden de gewatteerde wambuizen vaker uit zijdeachtige stoffen die werden geborduurd met zilver- en gouddraden.²⁶⁶

Allereerst waren er de zuivere zijdestoffen, zoals satijn, damast, fluweel, *tafta* of *cendal* en *caffa*, maar onder deze soorten was er eveneens een groot prijsverschil. Satijn, damast en fluweel kunnen worden gezien als de meest waardevolle variëteiten van zijdeachtige stoffen.²⁶⁷ De weeldewet van Filips de Schone uit 1497 verbood dan ook deze kostbare stoffen voor iedereen die niet behoorde tot het vorstenhuis of de orde van het Gulden Vlies. Of er gold een beperking op de hoeveelheid van dergelijke zijdestoffen die was toegelaten. Zo mochten edellieden maximaal acht el fluweel, satijn of damast verwerken in hun kleding of konden vrouwen en dochters van edellieden uitsluitend hun kapmantel, halskraag, slingermouwen of bovenlijfje in satijn of damast laten maken.²⁶⁸ Fluweel bestond in principe enkel uit zijdedraad, al kon het grondweefsel ook uit linnen bestaan, en werd gekenmerkt door een zachte en harige oppervlakte. Bovendien bevatten de fluweelstoffen met een patroon vaak metaaldraden, maar behoorden ze niet tot de standaardgarderobe. Ze werden vooral gezien in altaarstukken of in kledingstukken die speciaal werden gemaakt voor intredes, festiviteiten en processies.²⁶⁹ Een proces uit 1541 illustreert bijgevolg dat het rond dergelijke periodes drukker dan gewoonlijk was voor de Brugse confectieambachten. Zo probeerde een kleermaker strafvermindering te verkrijgen voor het laten hangen van enkele wambuizen in zijn winkel. Hij kaartte daarvoor aan dat het erg druk was voor de Brugse kleermakers en *culkstikkers* rondom de periode van Pasen en de Heilige Bloedprocessie, omdat de meesten een nieuwe outfit voor de festiviteiten wilden.²⁷⁰

Satijn en damast daarentegen kwamen meer voor in dagelijkse kledingstukken, zoals wambuizen. Satijn kreeg zijn uitzicht met een glanzende oppervlakte en een matte onderzijde, door de weefstructuur waarbij de kettingdraden zich aan de bovenzijde bevonden. Brugse satijn was echter anders dan de traditionele Italiaanse en Oosterse satijnweefsels, omdat ze half uit zijde bestonden en half uit lijnwaad. Doordat de inslagdraden immers niet te zien waren, konden goedkopere alternatieven, zoals linnendraden, worden gebruikt. Dat maakte de stof voordeliger, waardoor meer mensen zich deze stof konden veroorloven.²⁷¹ Damast was een soort satijnstof, die bijna uitsluitend gefigureerd voorkwam en kwam tot stand door afwisselende weefstructuren te gebruiken: de decoratie had satijnen inslagdraden en de achtergrond had satijnen kettingdraden. Vooral tijdens de zestiende eeuw was deze zeer rijkelijk gekleurde stofsoort populair.²⁷² Ten slotte waren er *tafta* of *cendal* en *caffa* als goedkopere zijdestoffen.

²⁶⁶ De Mérindol, 'Signes de hiérarchie sociale à la fin du Moyen Age d'après les vêtements', p. 191-92; Sturtewagen, 'All Together Respectably Dressed', p. 125-27.

²⁶⁷ Sturtewagen, 'All Together Respectably Dressed', p. 209.

²⁶⁸ Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l'ancienne estaple de Bruges*, vol. 2, p. 312-13, nr. 1301; Van Uytven, 'Van hetzelfde laken een pak', p. 129.

²⁶⁹ Colenbrander, 'Zolang de weefkunst bloeit', p. 134-37; Sturtewagen, 'All Together Respectably Dressed', p. 129-30.

²⁷⁰ RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 187/56: *Proces tussen de deken en eed van de culkstikkers tegenover Gillis van Schoondonck, kleermaker*, 1541.

²⁷¹ Colenbrander, 'Zolang de weefkunst bloeit', p. 119; Sturtewagen, 'All Together Respectably Dressed', p. 129.

²⁷² Sturtewagen, 'All Together Respectably Dressed', p. 132.

Ze hadden vaak een gestreept patroon door het weefschema, waardoor meerdere contrasten konden worden bereikt. Zo hadden sommige *taffa*- en *caffa*-stoffen een floraal of geometrisch patroon en konden ze uit meerdere kleuren zijn opgebouwd. Het waren de goedkoopste zijdesoorten waardoor ze vooral als voeringen voor de kledij werden gebruikt en minder voor de buitenzijde.²⁷³

In de hier behandelde processen zijn er slechts weinig verwijzingen naar dergelijke zijdesoorten. Daartegenover vermeldden de sententieakten expliciet de diverse zijdeachtige stoffen. De vraag blijft bijgevolg of er op het einde van de middeleeuwen inderdaad meer zijde werd gedragen door elke laag van de bevolking. Uit de processen zelf is dit amper af te leiden, maar doordat de sententieakten specifiek naar dergelijke stoffen verwijzen vanaf 1542, kan dit toch als aanwijzing daarvoor dienen. Aangezien de processen eerder vaag blijven over waaruit de wambuizen werden gemaakt, kan ook volgen dat ze het niet nodig achtten om de stoffen te specificeren. Misschien ging de late middeleeuwer ervan uit dat de productiestof duidelijk was, omdat wambuizen nu eenmaal voornamelijk uit zijdeachtige stoffen werden gemaakt. Slechts zeer uitzonderlijk stond in de processen vermeld uit welke stoffen de wambuizen werden gemaakt en wanneer dit het geval was, ging het bijna uitsluitend om een niet-zijdeachtige stof. Waarschijnlijk vonden ze het nuttig om in die processen de uitzondering op de regel te laten weten, omdat dit mogelijk een invloed had op de procesuitspraak.

Bovendien bewijst de toestemming aan de kleermakers vanaf 1542, om met volledige vrijheid wambuizen uit dergelijke stoffen te maken, dat dit kledingstuk geregeld uit die stofsoort bestond. Vooral het aanvankelijke protest door de *culkstickers* tegen deze toegeving, omdat ze dachten dat ze klanten zouden verliezen aan de kleermakers, is hier illustratief voor. Het protest toont immers aan dat de *culkstickers* hun wambuizen eveneens onder andere uit zijdeachtige stoffen produceerden, waardoor de kleermakers directe concurrenten werden.²⁷⁴ Mogelijk zijn dit met andere woorden inderdaad indicaties dat zijde steeds populairder werd naar het einde van de middeleeuwen toe. Bovendien tonen de weeldewetten en de herhaaldelijke heruitgaven aan dat de opkomende rijkere klasse dergelijke kledij droeg, anders zou het vorstenhuis zich niet storen aan het gebruik van deze stofsoorten.

Stoffen die uit mengsels van meerdere weefsels bestonden

Naast de zuivere lakens en zijdestoffen, bestonden er eveneens heel wat stoffen die een mengsel waren van meerdere stofsoorten. Allereerst was er *cameloot*, wat een mengsel van *kemelshaar* en zijde was.²⁷⁵ *Kemelshaar* is tegenwoordig beter bekend onder de naam mohair, en is gemaakt van de wol van de Angorageit. Het glanzende wolweefsel is oorspronkelijk afkomstig

²⁷³ Sturtewagen, 'All Together Respectably Dressed', p. 128, 131, 209, 296; Zie respectievelijk: GTB: 'taftaf' in MNW: taftaf (znw.); GTB: 'sindael' in MNW: sindaal (znw.); GTB: 'caffa' in MNW: kaffa (znw.).

²⁷⁴ RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 131v-132v: *Overeenkomstake tussen de culkstickers en de kleermakers wat betreft het tentoonstellen van wambuizen, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1542; Ter verduidelijking: in de sententieakte van 1542 staat expliciet: *Nochtans de culcstickers ende pourpoinctiers van der voornoomde stede hadden niet willen dooghen, noch permitteren [...]*.

²⁷⁵ GTB: 'cameloot' in MNW: kamelot (znw.).

uit de Levant, maar werd vanaf de vijftiende eeuw ook geproduceerd in Italië en in bepaalde regio's van de Lage Landen, zoals Rijsel.²⁷⁶ Doordat *cameloot* in de Lage Landen bijna uitsluitend in combinatie met zijde werd geproduceerd, in tegenstelling tot de authentieke stof uit de Levant, vernoemen de akten de stof in combinatie met andere zijdestoffen. Zo bepaalde de akte in verband met het proefstuk voor kleermakers, die zich wilden bezighouden met mannenkledij, dat het wambuis uit zijdelaken of uit *cameloot* van drieënhalf el breed moest bestaan.²⁷⁷ Daarnaast waren er mengsels zonder zijde, zoals fustein en *bocraan*. Beide stoffen waren stevige, en bijgevolg eerder stijve, weefsels. Traditioneel werden beide stoffen voornamelijk gebruikt voor militaire, gestoffeerde *pourpoints*, die onder een maliënkolder of plaatpantser werden gedragen. Het waren dus stoffen die bedoeld waren om het lichaam te beschermen en vorm te geven, waardoor enige rigiditeit van de stof vereist werd. Aangezien de *pourpoints* in de vorm van wambuizen ook steeds meer in burgerkledij werden geïntroduceerd sinds de late veertiende eeuw, bleven dergelijke rigide stoffen overeind.²⁷⁸

Fustein was een mengsel van linnen en katoen of van hennep en katoen, en werd aanvankelijk geïmporteerd uit Augsburg en het noorden van Italië. Daarnaast waren er vanaf 1513 steeds meer lokale fusteinweverijen in Brugge, die zouden uitgroeien tot de voornaamste sector in de Brugse textielnijverheid.²⁷⁹ Fustein was zeer gediversifieerd, zowel in gewicht en weefstructuren als in kleuren.²⁸⁰ Naast kleding in fustein, werd ook een beroep gedaan op de *bocraanwevers* en -ververs om een stevige en strak geweven stof uit linnen en geitenhaar te produceren voor wambuizen en voeringen. Tot ongeveer 1580 had Brugge een bloeiende nijverheid voor *bocranen*, waarbij de weefactiviteiten vooral op het platteland plaatsvonden, terwijl de ververs in de stad zelf actief waren.²⁸¹ Een proces uit 1534 toont bijvoorbeeld aan dat er een strenge controle stond op de lengte van de afgeleverde *bocranen* door de plattelandsbevolking. Bovendien blijkt uit dit proces eveneens dat deze stofsoort werd uitgevoerd naar het buitenland, aangezien de gedagvaardden vermeldden dat zij de goederen zelf naar de *berghemart*, ofwel de opslagplaats, brachten. Ze kaartten aan dat de kooplieden die de *bocranen* over zee voeren nooit klaagden over de geleverde lengte van de stoffen, waardoor zij vonden dat ze onschuldig waren. Het schepencollege oordeelde uiteindelijk dat de keure opnieuw moest worden bekeken, aangezien het artikel over de afgesproken lengte al lange tijd niet meer onderhouden was.²⁸²

²⁷⁶ Sturtewagen, 'All Together Respectably Dressed', p. 296.

²⁷⁷ RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 120r-v: *Akte van proefstukken voor kleermakers, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1534; RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 131v-132v: *Overeenkomstakte tussen de culkstikkers en de kleermakers wat betreft het tentoonstellen van wambuizen, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1542; RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 380: *Uittreksel uit de overeenkomstakte tussen de culkstikkers en de kleermakers wat betreft het tentoonstellen van wambuizen*, 1542.

²⁷⁸ Sturtewagen, 'All Together Respectably Dressed', p. 145-46.

²⁷⁹ Vermaut, 'De textielnijverheid in Brugge en op het platteland in westelijk Vlaanderen voor 1800', p. 142; Stabel, "'Dmeeste, oirboirlixste ende proffitelixste let ende neringhe'", p. 123-24.

²⁸⁰ Sturtewagen, 'All Together Respectably Dressed', p. 298.

²⁸¹ GTB: 'bocraen' in MNW: bokraal/n (znw.); Sturtewagen, 'All Together Respectably Dressed', p. 147-48, 295.

²⁸² RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 187/54: (*Kopie van een proces tussen de deken en eed van de bocraanververs tegenover suppoosten*, 1534.

Goedkopere lichte wollen stoffen: de Brugse saainijverheid

Ten slotte focuste Brugge zich sinds de late vijftiende eeuw ook steeds meer op lichtere wollen stoffen, zoals (half-)osetten, baaien en saaien. De zware wollen lakens, waar Brugge ooit zo bekend om stond, waren immers steeds minder rendabel voor de stad. Bijgevolg gingen ze op zoek naar alternatieven, zoals de lichtere wolsoorten. Toch was de saainijverheid voor Brugge geen nieuw fenomeen in die periode, want ook al tijdens de dertiende eeuw zette Brugge erop in. Het primaire verschil tussen de lakens en de saaien is de soort wol die men gebruikte voor de vervaardiging van de stoffen. Enerzijds werden de dikke wollen lakens uit scheerwol gemaakt en anderzijds bestonden saaien uit ploomwol, ofwel wol van geslachte schapen. Beide nijverheden waren dus al van het begin aanwezig, maar de kwaliteit van saaien was veel minder, waardoor de prijzen ook lager lagen. Enkel de langste vezels van de ploomwol waren bruikbaar en de garen uit ploomwol konden krimpen bij het wassen. Uiterlijk verschilden saaien niet van lakens, maar de kwaliteit en de kosten voor de vervaardiging lagen bij saaien lager.²⁸³ Wanneer in Brugge de traditionele lakennijverheid op het einde van de vijftiende eeuw volledig instortte onder druk van buitenlandse en inlandse concurrentie, kende de lichte draperie en vooral de saainijverheid een hoge vlucht.²⁸⁴

Brugge leerde sinds 1480 de saaiproductie nieuw leven in te blazen dankzij de tussenkomst van immigranten uit Doornik, Hondschote en Atrecht. Ook het Brugse stadsbestuur hielp mee aan de stimulans voor deze nijverheid door bijvoorbeeld een eigen bestuur voor de *sayerie* op te richten. Maar de pogingen om een rijke textielnijverheid op te bouwen, zoals de stad met de dikke wollen lakens had gekend, was tevergeefs. Illustratief daarvoor is bijvoorbeeld dat het eigen bestuur, dat in 1480-81 werd opgericht, al na vier jaar werd stopgezet. Daarnaast had de stad diverse leningen uitgedeeld aan arbeiders die in de saainijverheid actief waren, maar bijna geen enkele lening werd volledig afgelost.²⁸⁵ Toch spreekt het voor zich dat zeker op het einde van de middeleeuwen en aan het begin van de vroegmoderne periode, steeds meer kledingstukken uit deze lichtere wollen stoffen werden geproduceerd. De sententieakten en processen, die verwijzen naar een lichtere wolsoort, dateren dan ook volledig van de periode na 1480. Zo had een vrouw van een *meersener* in 1522 enkele kaproenen uit *hendekin says* gemaakt, net zoals dit nogmaals voorviel zeven jaar later bij een andere *meerseniers*-echtgenote.²⁸⁶ Daarnaast vermeldde de akte uit 1534 in verband met de meesterproef voor de kleermakers, die zich met vrouwenkledij wilden bezighouden, dat de *faille* uit twaalf el *smalle saye* moest bestaan.²⁸⁷

²⁸³ Vermaut, 'De textielnijverheid in Brugge en op het platteland in westelijk Vlaanderen voor 1800', p. 47-8.

²⁸⁴ Stabel, "'Dmeeste, oirboirlixste ende proffitelixste let ende neringhe'", p. 123-24.

²⁸⁵ Vermaut, 'De textielnijverheid in Brugge en op het platteland in westelijk Vlaanderen voor 1800', p. 119-20.

²⁸⁶ RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 106v-108r: *Proces tussen de deken en de eed van de kleermakers tegenover Gillis de Maech, meersener, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1522; RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 109v-110r: *Proces tussen de deken en de eed van de kleermakers tegenover Jan Brich, meersener, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1529.

²⁸⁷ RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 120r-v: *Akte van proefstukken voor kleermakers*, 1534.

Kwaliteitscontrole op de verkochte stoffen

Een bewaard proces uit 1540 tussen enkele kleermakers en de Lakenhalle geeft eveneens inzicht in de manier waarop de kwaliteit van de stoffen werd gecontroleerd. Zo blijkt uit het proces dat de raadsman van de Lakenhalle de opdracht gaf om het in beslag genomen oude Schotse laken in twee stukken te snijden. Vervolgens zou de Brugse schepenbank de ene helft krijgen en de andere helft zou aan een volder worden gegeven ter controle of het laken al dan niet correct vervuld was. Daarna zou van het geverfde laken 2 el van het beste stuk en 2 el van het slechtste stuk worden gesneden; hetzelfde gold voor het witte laken, maar daarvan moest daarbovenop nog 2 el van het lakenstuk van de middelste kwaliteit worden gesneden. Opnieuw werden de delen verdeeld onder de leden van de schepenbank en een volder. Wanneer er met andere woorden twijfel was over de kwaliteit van de stoffen, moesten beide partijen aanwezig zijn op de zitting van de schepenbank samen met een volder die de kwaliteit kon nagaan.²⁸⁸

In het proces van 1540 waren de gedagvaarde kleermakers echter niet aanwezig, waardoor zij uitstel van de uitspraak vroegen. Bovendien vroegen de kleermakers om een nieuw stuk laken te mogen gebruiken op de volgende zitting, aangezien zij vonden dat de deken en vindere van de Lakenhalle niet de uiteindes van de stoffen mochten inspecteren, maar enkel de middelste stukken. Het Brugse schepencollege besliste dat de Lakenhalle zelf mocht beslissen welke delen zij van dichterbij wilde onderzoeken.²⁸⁹ Uit dit proces kan dus worden geconcludeerd dat de kwaliteit van de lakens uiterst belangrijk was voor het prestige van de stad, waardoor er een strenge controle stond op de stoffen. Daarnaast blijkt ook dat de uiteindes van de lakens stukken stof bevatten, die van mindere kwaliteit waren dan de middelste delen, wat het gevolg was van de manier waarop de stoffen tot stand kwamen. Ten slotte blijkt eveneens dat de koper mee verantwoordelijk werd bevonden voor een goede kwaliteit. De kleermakers produceerden immers niet zelf de lakens, maar doordat ze deze stoffen wilden doorverkopen, konden zij toch aansprakelijk worden gesteld wat betreft de kwaliteit.

Een ander proces in datzelfde jaar tussen de deken en vindere van de kleermakers, en de oudkleerkoper Gillis van Zandycke toont aan op welke manier een keurbezoek ter plaatse op soorten stoffen plaatsvond. Zoals in het tweede hoofdstuk al is gezien, waren de huisvrouw en een leer knecht van Gillis elk bezig met het naaien van een vrouwenkeurs uit nieuwe stoffen. Gillis protesteerde echter hardhandig tegen de deken en vindere van de kleermakers, omdat hij niet wilde dat zij de kledingstukken van dichterbij bekeken. Daaruit blijkt dat de vindere de kledingstukken zelf in handen namen en binnenstebuiten draaiden om aan de *averechte zyde an de noppen of tuuterste* te kunnen controleren of het om nieuwe of oude stoffen ging.²⁹⁰ De term *noppen* is afkomstig uit de manier waarop lakens werden geproduceerd en wijst erop of de

²⁸⁸ SAB, *Chartes ambachten*, ms. 310/703: *Proces tussen de deken en eed van de lakenhalle en lakensnijders tegenover de deken en eed van de kleermakers*, 1540.

²⁸⁹ SAB, *Chartes ambachten*, ms. 310/703: *Proces tussen de deken en eed van de lakenhalle en lakensnijders tegenover de deken en eed van de kleermakers*, 1540.

²⁹⁰ RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 136r-138r: *Aanvulling op de sententieakte van 1539 naar aanleiding van een proces tussen de deken en eed van de kleermakers tegenover Gillis van Zandycke, oudkleerkoper, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1540.

lakens oneffenheden of onzuiverheden vertoonden. Met andere woorden keken de vindere naar de onderzijde van de kledingstukken om na te gaan of de stoffen onderaan pluizig waren.²⁹¹

Door de ophef die Gillis echter had veroorzaakt, beslisten de deken en vindere om de winkel te verlaten en later terug te keren. Daarvoor vroegen ze de goedkeuring aan de Brugse schepenenbank, meer bepaald wilden ze de toestemming om *een quartier huere ofte lettelman gheduerende ende die te handelen ende keeren zo vele ende verre dat zy hemlieden avanchierden*.²⁹² Het proces toont dus aan dat een keurbezoek van de kleermakers ongeveer een kwartier duurde en dat zij toegelaten waren elk kledingstuk vast te nemen en om te keren. Maar het blijkt eveneens dat er geregeld protest door de oudkleerkopers uitbrak, omdat zij zich in hun privé-zaken vonden benadeeld, doordat het bestuur van de kleermakers in hun huis, waar hun winkel dikwijls was gevestigd, onaangekondigd konden binnenvallen. Ook Panhuysen stelde in haar onderzoek vast dat het keurbezoekrecht tot discussies leidde, omdat de persoonlijke levenssfeer onder druk kwam te staan. Bijgevolg werd dit recht tijdens de zeventiende eeuw steeds meer aan banden gelegd, doordat het bestuur van de kleermakers bijvoorbeeld eerst toestemming aan de bewoners moest vragen alvorens het huis of de winkel te betreden.²⁹³ Volgens het bovenstaande Brugse voorbeeld was dit echter nog niet het geval in het zestiende-eeuwse Brugge.

Uit bovenstaande resultaten is dus de conclusie te trekken dat dikke wollen lakens ook op het einde van de middeleeuwen nog steeds enorm populair waren in de kledingnijverheid. Toch blijkt dat er grote kwaliteits- en prijsverschillen tussen meerdere soorten lakens waren, op basis van de regio's waar de stoffen oorspronkelijk vandaan kwamen. Zo waren Ierse, *Spiersche* en *Brunswijcsche* lakens hoogstwaarschijnlijk goedkoper dan de kwaliteitsvolle Vlaamse lakens. Bijgevolg lijkt het aangewezen dat de rijke inwoners van Brugge sneller kledingstukken uit de dure Vlaamse lakens droegen, terwijl de armere bevolkingslagen misschien eerder een beroep deden op de andere goedkopere varianten. Daarnaast hadden edellieden op het einde van de middeleeuwen steeds meer interesse voor zijdestoffen. Ook opnieuw bij zijdeachtige stoffen waren er grote verschillen op te merken, waardoor de toegang van de bevolking tot dergelijke luxestoffen werd verbreed.

Om de prijs te drukken konden armere klassen bijvoorbeeld hun kledingstukken uit mengsels van stoffen laten maken en toch nog een luxe uitstralen, doordat de uiterlijke kenmerken van de mengselweefsels weinig verschilden van de duurste categorieën. Naast mengsels met zijde waren er eveneens mengsels met weefsels op basis van plantaardige vezels, zoals fustein op basis van linnen of hennep. Samen met *bocraan* waren dit zeer stevige stofsoorten die via de militaire klederdracht steeds meer in de burgerkleding voorkwamen. Ten slotte is de heropleving van de Brugse saainijverheid af te leiden uit de processen en akten. Bijgevolg lijkt het niet ongewoon dat de kledingstukken op het einde van de middeleeuwen ook

²⁹¹ GTB: 'noppe' in MNW: nop (zn.); GTB: 'noppen^{ll}' in MNW: noppen (ww.).

²⁹² RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 136r-138r: *Aanvulling op de sententieakte van 1539 naar aanleiding van een proces tussen de deken en eed van de kleermakers tegenover Gillis van Zandycke, oudkleerkoper, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1540.

²⁹³ Panhuysen, 'Maatwerk: kleermakers, naaisters, oudkleerkopers en de gilden (1500-1800)', p. 75-7.

weer vaker uit dergelijke goedkopere en lichtere wollen stoffen bestonden. Iedere bevolkingslaag kon met andere woorden op een specifieke stofsoort beroep doen, waardoor de weefselsoorten iets vertelden over de sociale positie van iemand. De lagere klassen en de opkomende stedelijke rijken konden zich dankzij de goedkopere alternatieven van dure luxestoffen steeds meer cultureel manifesteren, net zoals de traditionele adel dat al langer deed.

C. Welke kleuren?

Ten slotte vertellen de verscheidene kleuren in de kledingstukken iets over de identiteit van de middeleeuwer, aangezien de middeleeuwse maatschappij doorspekt was met kleurensymboliek. Het kleurgebruik toont immers op welke manier de mensen hun eigen omgeving interpreterden en eventueel naar hun hand probeerden te zetten. Vrijwel alles moest tijdens de middeleeuwen kleur hebben, zoals voedsel, verluchtingen in handschriften, haar, beelden, interieurs en uiteraard ook textiel. Kleuren hadden voor de middeleeuwer namelijk een ethische en esthetische waarde, maar konden bovendien een medische en natuurwetenschappelijke betekenis krijgen.²⁹⁴ De kledijkleur, meer bepaald op basis van haar kwaliteit en zeldzaamheid, straalde een bepaalde machtsuitdrukking uit, die verbonden was aan de stand, sekse, leeftijd, burgerlijke stand en het beroep van de drager.²⁹⁵ Hoewel de kleur afhankelijk kon zijn van persoonlijke voorkeur, zoals nu, blijft dit voor onderzoek eerder onbekend, waardoor de kennis over kleurensymboliek terugvalt op de algemeen geldende kleurentaal die de middeleeuwse maatschappij mee vormgaf.²⁹⁶ De verklaringen bij het kwantitatieve materiaal over kledingkleuren hieronder steunt dan ook op die gebruikte conventies. De middeleeuwer, en daarin gevolgd door de huidige onderzoeker, ontleende dit aan de hand van middeleeuwse *tableaux vivants*, toneelspelen, liturgie, heraldiek, volkse geschriften en miniaturen.²⁹⁷

De processen tussen de kleermakers tegenover aanverwante ambachten met betrekking tot specifieke kledingstukken bevatten slechts zeer uitzonderlijk een vermelding over de kleur van de kleding. De kleur had immers weinig tot geen invloed op de uitspraak van de Brugse schepenbank, waardoor het niet noodzakelijk werd geacht om dit op te nemen in de processen. De kleermakerskeure bevat dan ook geen enkele verwijzing naar bepaalde kleuren die al dan niet mochten worden gebruikt in de verwerking van kledij. Voor dit deel is bijgevolg uitsluitend een beroep gedaan op processtukken tussen de Brugse Lakenhalle en enkele kleermakers. Meer bepaald verzamelde een proces uit 1475 tussen beide partijen diverse dagvaardingen van twaalf kleermakers. Ze hadden volgens de deken en vindere van de Lakenhalle geverfde en ongeverfde Schotse lakens aangekocht, hoewel de Schotse lakens op dat moment niet in Vlaanderen mochten worden verkocht. De kleermakers eisten hun in beslag genomen lakens terug, omdat het slechts Schotse lakens van kleine waarde waren, die wel mochten worden verhandeld. Daarnaast vermeldde het proces voor de tachtig in beslag genomen lakens de eigenaar en de

²⁹⁴ Pleij, *Van karmijn, purper en blauw*, p. 14-6.

²⁹⁵ Van Uytven, “Pour vert me veul de noir vestir”, p. 92, 94; Pleij, *Van karmijn, purper en blauw*, p. 45-6.

²⁹⁶ Van Uytven, “Pour vert me veul de noir vestir”, p. 85.

²⁹⁷ Van Uytven, “Pour vert me veul de noir vestir”, p. 89; Van Buren en Wieck, *Illuminating Fashion*, p. 5-6.

kleur ervan, waardoor dit proces interessante informatie oplevert over de kleurenverdeling, zoals onderstaande tabel aantoont.²⁹⁸

Tabel III: Verdeling van de textielkleuren aangekocht door de Brugse kleermakers

Kleur	Aantal
Bruingeel (<i>tanneit</i>)	6
Beige (<i>lijfvaerve</i>)	7
Ongeverfd/wit	6
Blauw	11
Diepblauw/paars (<i>persche</i>)	3
Rood	5
Geel	8
Groen	2
Zwart	32

Bron: Proces tussen de kleermakers tegenover de Lakenhalle, 1475 (eigen transcripties op basis van bron in RAB).

Bruintinten en ongeverfde stoffen versus felle kleuren

Allereerst spreekt het proces over enkele lichte bruintinten, zoals *tanneit* en *lijfvaerve*. *Tanneit* was een term die een bruingele of taankleurige stof aanduidde en bijna uitsluitend voorkwam in teksten die verwijzen naar de textielnijverheid. Ook *lijfvaerve* had een gelijkaardige kleur, maar kon een meer rode tint bevatten dan de bruingele *tanneit*, waardoor het beter aansluit bij ons huidige beige. Daarom is er gekozen om beide kleuren afzonderlijk in de tabel op te nemen.²⁹⁹ Eventueel kunnen de zes ongeverfde lakens in ditzelfde rijtje worden opgenomen, omdat ongeverfde lakens van mindere kwaliteit, zoals waarvan sprake is in dit proces, geen zuiver witte kleur hadden. Deze meer vale of grauwe textielkleuren werden voornamelijk gedragen door de lagere klassen van de maatschappij, zoals plattelandsarbeiders en de kleine burgerij. Maar ook onderhemden voor de rijkere klassen hadden dikwijls deze kleur of bestonden uit ongeverfde stoffen.³⁰⁰ Daarnaast kozen geestelijken, waaronder zeker de bedelorden, voor rustige kleuren en vermeden ze opzichtige kleuren en opvallende klederdrachten. Het Concilie van Vienne legde bijvoorbeeld in 1311-12 vast dat religieuzen geen kleurrijke gestreepte kleding of kleding van twee verticaal naast elkaar staande opvallende kleuren mochten dragen.³⁰¹ Zonden- en biechtboeken schreven bijgevolg geregeld over de schaamteloosheid en ijdelheid van geestelijken en seculieren die zich in frappante kleurencombinaties kleedden. De duivel had immers die ijdelheid met pronkende kleuren

²⁹⁸ RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 141r-148r: *Proces tussen de kleermakers tegenover de Lakenhalle, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1475.

²⁹⁹ GTB: 'taneet' in MNW: taneit (bnw.); GTB: 'lijfvaruwe' in MNW: lijfverf (znw.).

³⁰⁰ Van Uytven, "Pour vert me veul de noir vestir", p. 136; Pleij, *Van karmijn, purper en blauw*, p. 46; De Mérindol, 'Signes de hiérarchie sociale à la fin du Moyen Age d'après les vêtements', p. 197.

³⁰¹ Van Uytven, "Pour vert me veul de noir vestir", p. 134.

verkondigd om de mens ten val te brengen. God daarentegen schiep enkel witte en zwarte schapen, waardoor geestelijke kledij enkel die kleuren mocht hebben.³⁰²

In tegenstelling tot de rustige bruintinten kenmerkten voornamelijk processies, blijde intredes en andere feestelijkheden zich met felle kleuren in de klederdracht. Tijdens dergelijke gebeurtenissen werd vooral blauw, rood en eventueel zuiver wit gedragen, en soms konden de kleuren worden afgestemd op de vorstelijke voorkeur.³⁰³ Zoals bovenstaande tabel aangeeft, kwamen er 29 felle kleuren in het proces voor tegenover 19 bruintinten (en slechts 13 indien de witte lakens niet worden meegeteld). Misschien valt daaruit af te leiden dat kleermakers voornamelijk een cliënteel hadden uit de rijkere segmenten van de maatschappij. Hierboven werd al eens aangehaald dat ongeveer 8 à 16% van het leefbudget werd gespendeerd aan kledij, wat een aanzienlijk bedrag was, zeker voor de lagere klassen. Kleding laten maken door een confectieambacht was dan ook een dure onderneming, waardoor het aannemelijk is dat de armere bevolking geen of minder beroep op hen deden. Zij trokken in de plaats daarvan zelf naar de Lakenhalle om stoffen te kopen en konden zo de kosten drukken.³⁰⁴ De adel en opkomende rijke burgers daartegenover wilden opvallen in het straatbeeld en worden bekeken, waardoor ze zich vaker in schreeuwerige kleuren tooiden om zich als een voorname hoveling of ridder te presenteren.³⁰⁵

Roodtinten versus opkomende blauwtinten

Zeer lange tijd waren het de diverse roodtinten gecombineerd met zuiver wit die als hoofdthema in de klederdracht golden. Maar vanaf de dertiende eeuw vulde blauw als volwaardige kleur dit thema aan.³⁰⁶ In de vijftiende eeuw herleefden de rode tinten, zoals scharlaken, vermiljoen en karmozijn, opnieuw bij alle lagen van de bevolking. Rood in combinatie met wit straalde immers macht en trots uit.³⁰⁷ Volgens bovenstaande tabel was er in Brugge echter een grotere vraag naar blauw textiel dan naar rode stoffen in die periode, wat ook Van Uytven in zijn onderzoek over kleur in de middeleeuwse maatschappij was opgevallen. De tabel toont immers dat de blauwe stoffen met 14 vermeldingen bijna driedubbel zo veel keer werden aangekocht door de kleermakers tegenover slechts 5 rode Schotse lakens.³⁰⁸ Er is echter slechts een beperkte hoeveelheid studiemateriaal voor Brugge over de kleuren van textiel voor handen. Daardoor kunnen geen sluitende antwoorden worden geformuleerd op deze evolutie, omdat zowel deze studie als het onderzoek van Van Uytven zich slechts baseren op een enkel proces. Dat de Brugse aristocratie in de eeuwen daarna stevast voor blauwtinten van de hoogste kwaliteit kozen voor hun textiel, blijft dus slechts een hypothese.

³⁰² Pleij, *Van karmijn, purper en blauw*, p. 108-9.

³⁰³ Van Uytven, “Pour vert me veul de noir vestir”, p. 100-1.

³⁰⁴ Van Uytven, ‘Van hetzelfde laken een pak’, p. 139.

³⁰⁵ Pleij, *Van karmijn, purper en blauw*, p. 47.

³⁰⁶ Pleij, *Van karmijn, purper en blauw*, p. 35.

³⁰⁷ De Mérindol, ‘Signes de hiérarchie sociale à la fin du Moyen Age d’après les vêtements’, p. 195-96, 199-200.

³⁰⁸ RAB, *Ambachten: kleermakers*, ms. 283bis, f° 141r-148r: *Proces tussen de kleermakers tegenover de Lakenhalle, in cartularium kleermakers (1507-1763)*, 1475; Van Uytven, “Pour vert me veul de noir vestir”, p. 100-1, 104.

Blauwe en paarse tinten hadden net zoals rood positieve connotaties, zoals loyauteit en rust, en kwamen vaak voor in koninklijke heraldiek.³⁰⁹ Ook het wapen van de stad Brugge werd gekenmerkt door een azuurblauwe klimmende leeuw tegen een achtergrond van acht dwarse balken van zilver en keel (rood). Mogelijk schuilt de verklaring waarom er in Brugge meer blauw textiel werd aangekocht in de dominantie van de blauwe kleur in de stedelijke kleuren.³¹⁰ Daarnaast stelde Munro vast dat sinds de vijftiende eeuw donkere kleuren steeds meer dominant werden in het kleurenpallet van de kledij van de middeleeuwer. Deze kledingstukken bestonden hoofdzakelijk uit kleurtinten met blauw als grondtoon.³¹¹ Ook Pastoureau zag een gelijkaardige trend vanaf het midden van de veertiende eeuw door de morele en koninklijke betekenissen die aan blauwtinten werden gekoppeld. Bovendien legde hij de link tussen toenemende blauwe kleuren en de opkomst van de populariteit voor zwart textiel, onder andere door de invloed van de reformanten.³¹² Munro daarentegen zoekt een mogelijke verklaring bij de contacten die het Bourgondische hof onderhield met het Iberisch Schiereiland, waar donkere kleuren frequenter aanwezig waren in de kledij. Beide vorstenhuizen sloten bijvoorbeeld huwelijksrelaties met elkaar, zo was Isabella van Portugal de derde echtgenote van Filips de Goede. Maar de Bourgondische Nederlanden onderhielden in die periode eveneens economische relaties met het Iberisch Schiereiland. Zo deden de Nederlanden een beroep op de toevoer van Spaanse merinowol, op het moment dat de Engelse wol steeds duurder werd.³¹³ Welke hypothese het dichtste aansluit bij de waarheid, is moeilijk te achterhalen. De resultaten van dit onderzoek tonen evenwel aan dat er inderdaad in de vijftiende eeuw een grote vraag naar donkergekleurd textiel was in Brugge.

De zeldzaamheid van de kleuren geel en groen?

Geel en groen kwamen respectievelijk 8 en 2 keer voor in het proces van 1475. Vooral het lage aantal van groentinten valt hierbij op. De groene kleur werd dan ook slechts bij uitzonderlijke gebeurtenissen gedragen. De kleur stond voor vernieuwing en de daarmee gepaard gaande lente. Kinderkleding had bijgevolg vaak een groene of blauwe tint om de rust en vernieuwing te symboliseren. Maar ook jongelingen en pas verloofden droegen groene tinten. Daarnaast tooiden mannen actief in de jacht zich eveneens in het groen en was de kleur in mei erg populair om de aangebroken lente te vieren.³¹⁴ Dat geel in Brugge nog relatief vaak werd gevraagd voor kledij, is eveneens bijzonder, omdat de kleur tussen de twaalfde en veertiende eeuw stelselmatig minder populair werd. De kleur werd immers steeds meer geassocieerd met gemarginaliseerde groepen, zoals joden, leprozen, bedelaars en prostituees. Bovendien was het deze bevolkingsgroep verboden duurdere stoffen en sieraden te dragen. De Mérindol kaartte in zijn

³⁰⁹ De Mérindol, 'Signes de hiérarchie sociale à la fin du Moyen Age d'après les vêtements', p. 200.

³¹⁰ Viaene-Awouters en Warlop, red., *Gemeentewapens in België*, p. 236-42.

³¹¹ Munro, 'The anti-red shift – to the "Dark Side"', p. 76.

³¹² Pastoureau, *Bleu: histoire d'une couleur*, p. 85-6, 100-1.

³¹³ Munro, 'The anti-red shift – to the "Dark Side"', p. 87-8.

³¹⁴ Alexandre-Bidon, 'Du drapeau à la cotte', p. 135-36; De Mérindol, 'Signes de hiérarchie sociale à la fin du Moyen Age d'après les vêtements', p. 202; Van Uytven, "'Pour vert me veul de noir vestir'", p. 92, 106; Van Buren en Wieck, *Illuminating Fashion*, p. 6.

onderzoek echter aan dat op het einde van de vijftiende eeuw er een kortstondige revival van geel was. Het proces dateert dan ook uit die periode, waardoor het hogere aantal van geel textiel te verklaren is. Bovendien bleven gele tinten populair als accentkleuren in bijvoorbeeld mouwen.³¹⁵

Zwart: de overklassende kleur

Ten slotte toont de tabel een enorm overwicht aan zwart textiel met maar liefst 32 vermeldingen, ofwel 40% van de in beslag genomen stoffen door de Lakenhalle. Al sinds het einde van de veertiende eeuw ontstond er een mode voor zwart, omdat deze kleur eenvoudig en klasse uitstraalde. Het gebruik van een effen kleur voor kleding werd steeds populairder naar het einde van de middeleeuwen toe, ten koste van de zogenaamde *mi-parti* (twee felle kleuren verticaal naast elkaar) en dambordpatronen. De stedelijke elite wilde immers steeds vaker zelfbeheersing en waardigheid uitdragen, maar toch dure kleuren dragen.³¹⁶ Tegelijk waren er daarentegen aan de Bourgondische hoven enkele tegenbewegingen door zich net wel in felle kleuren uit te dossen. Zij benadrukten op die manier de *laissez-faire*-mentaliteit en probeerden zich zo te onderscheiden van de opkomende elites in de steden.³¹⁷

Toch won de diepe zwarte kleur steeds meer aan populariteit door de klasse die deze kleur uitstraalde. Lange tijd was het niet mogelijk om een diepe zwarte kleur te verkrijgen, omdat deze kleur aanvankelijk een blauwe of grijze schijn had. Het was immers een moeilijke procedure om een zwarte kleur te bereiken en bovendien mochten enkel ververs die zich met blauwe kleurstoffen bezighielden, dit uitvoeren. De ververs die zich op de rode verfstoffen focusten, kleurden eveneens soms het gele textiel. Pas vanaf het midden van de veertiende eeuw slaagden de blauwververs erin om een volwaardige zwarte kleur te produceren door walnotenboomschors of galnoten te vermengen met dure blauwe kleurstoffen. Het textiel moest meermaals in dit bad worden ondergedompeld om de donkere kleur te bekomen en bovendien werden relatief zeldzame producten gebruikt, waardoor deze onderneming aanvankelijk erg duur was.³¹⁸

Wanneer het Bourgondische hof met Filips de Goede aan het hoofd zich bijna uitsluitend in het zwart kleepte als symbool van rouw voor het overlijden van zijn vader, kreeg de kleur steeds meer prestige. Al snel imiteerde het gewone volk de adel, waardoor de zwarte kleur ook vaker in het gewone straatbeeld opdook.³¹⁹ De reeds eerder aangehaalde invloed van de reformanten, die de zwarte kleur als de meest zuivere, deugdelijke, waardige en bijgevolg christelijke kleur zagen, speelde eveneens een rol in de populariteit van de kleur. Pastoureau beweerde zelfs dat de reformanten een soort van *chromoclasme* of *chromofobie* hebben

³¹⁵ Van Uytven, “Pour vert me veul de noir vestir”, p. 131-32; De Mérindol, ‘Signes de hiérarchie sociale à la fin du Moyen Age d’après les vêtements’, p. 203.

³¹⁶ Pastoureau, *Bleu: histoire d’une couleur*, p. 86-7.

³¹⁷ De Mérindol, ‘Signes de hiérarchie sociale à la fin du Moyen Age d’après les vêtements’, p. 204, 207-8; Pleij, *Van karmijn, purper en blauw*, p. 59-61.

³¹⁸ Pastoureau, *Noir: histoire d’une couleur*, p. 109-10, 112.

³¹⁹ Van Uytven, “Pour vert me veul de noir vestir”, p. 111-12; Pastoureau, *Noir: histoire d’une couleur*, p. 122-23.

teweegebracht door felle kleuren zo veel mogelijk te weren uit het dagelijkse leven.³²⁰ Zeker tegen de zestiende eeuw, won de zwart-wit-kleurencombinatie uiteindelijk meer aan belang. Steeds vaker gingen mannen en vrouwen zich volledig in het zwart tooien met soms versieringen in goud- of zilverdraad of gekleurde mouwen.³²¹ Daarnaast was zwart de kleur van de rouw, waardoor vrijwel iedereen een zwart kledingensemble in zijn garderobe had. Zwart symboliseerde hierbij dan de somberheid en het inwendige van de aarde. Vanaf 1370 legde het Bourgondische hof dan ook vast dat mensen op begrafenissen en soms nog daarna zwart of donkerbruin moesten dragen om te tonen dat ze in de rouw waren.³²²

Tijdens de middeleeuwen had elke kleur haar eigen connotatie, maar die betekenis kon wisselen doorheen de decennia. Algemeen kan zelfs worden gezegd dat aan het begin van de vroegmoderne periode steeds meer de persoonlijke voorkeur van een individu belangrijk werd. Maar het hier geselecteerde bronnenmateriaal verleent zich er te weinig toe om daarover iets te kunnen zeggen, waardoor er hierboven werd teruggevallen op laat-middeleeuwse kleurensymboliek. Meer specifiek was er een duidelijke verschuiving te zien van roodtinten naar blauwtinten bij de adel, gevolgd door de opkomende stedelijke elite. Hoewel rode kleuren, zoals scharlaken, karmozijn en vermiljoen, opnieuw aan populariteit wonnen in de vijftiende eeuw, toont het proces uit 1475 aan dat Brugge een grote afnemer bleef van blauw textiel. Slechts hypotheses kunnen hiervoor een verklaring geven, zoals de relaties die de Bourgondische Nederlanden onderhielden met het Iberisch Schiereiland en de opkomst van de reformanten. Een ander prominent element dat uit het proces was af te leiden en verbonden is met de populariteit van blauwtinten, was de doorbraak van de kleur zwart vanaf de vijftiende eeuw. Tijdens de zestiende eeuw zouden donkere tinten, zoals diepblauw en zwart, het overwicht nemen en de felle kleuren in de kledij van de eeuwen voordien volledig domineren.

³²⁰ Pastoureau, *Bleu: histoire d'une couleur*, p. 101-4, 108-14.

³²¹ Van Uytven, “Pour vert me veul de noir vestir”, p. 106, 111-12.

³²² Van Uytven, “Pour vert me veul de noir vestir”, p. 90-1; Van Buren en Wieck, *Illuminating Fashion*, p. 6.

Conclusie

Dit onderzoek heeft geprobeerd aan te tonen dat de confectieambachten van Brugge tijdens de vijftiende en eerste helft van de zestiende eeuw minder standvastig waren georganiseerd dan eerder gedacht. Verouderde wetenschappelijke literatuur beweerde immers dat middeleeuwse ambachten zich strak hielden aan reguleringen, waardoor ze een remmende invloed hadden op de snel veranderende economie bij de aanvang van de vroegmoderne periode. Net als uit de studies van Epstein en Prak, volgde uit dit onderzoek de conclusie dat de ambachtsstatuten het ambachtelijke conservatisme in de verf leken te zetten. Maar die wettelijke beperkingen op technologische vernieuwingen namen tijdens de late middeleeuwen sterk af. Bijgevolg zorgde de praktijk ervoor dat innovaties steeds meer werden geaccepteerd, ten voordele van de groeiende markteconomie. Deze studie stelde immers vast dat de ambachtskeure van de kleermakers uit 1441 inderdaad zeer uitgebreid en streng was opgesteld. Maar daartegenover vertoonde diezelfde keure heel wat ruimte voor aanpassingen, toevoegingen en toegevingen. Sommige artikels waren immers eerder vaag opgebouwd en konden bijgevolg op meerdere manieren worden geïnterpreteerd. Zo was het hoogstwaarschijnlijk voor de Brugse oudkleerkopers niet helemaal duidelijk of de kleermakerskeure met de algemene bewoording van *wercken* op de gebruikte stoffen of de kledingstukken doelde. De keure zelf was dan ook onderhevig aan veranderingen en toevoegingen in de vorm van amplificaties. De amplificatie van 1510 bepaalde vervolgens dat de oudkleerkopers verboden werden kledingstukken uit nieuwe stoffen te knippen.

Door de vijftiende-eeuwse kleermakerskeure te vergelijken met andere ambachtskeuren via de wetenschappelijke literatuur van onder andere Schouteet, Dekesel en Dambruyne, viel op dat ze heel wat gelijkenissen vertoonden. Vooral de ambachten binnen eenzelfde tak hadden een gelijkaardige werking, waarbij hier de nadruk lag op de ambachten actief in de kleding- en confectienijverheid, zoals de kleermakers, oudkleerkopers en *culkstickers*. Uit de vergelijking tussen de kleermakerskeure met de diverse processen en vonnissen bleek dat de confectieambachten voornamelijk streng optraden bij kwaliteitscontroles van de geproduceerde goederen. Om de goede naam van de ambachten te behouden, moest er immers een strenge handhaving van de goede kwaliteit zijn om de klanten tevreden te houden. De kleermakerskeure gaf echter slechts een theoretische benadering van de organisatie van de Brugse confectieambachten, waardoor de processen en vonnissen interessante aspecten van de praktijk aan het licht hebben gebracht. Zo blijken de monopolies van bepaalde ambachten toch niet altijd overeen te komen met de realiteit.

Allereerst mochten de Brugse kleermakers zich toch niet bezighouden met alles wat met scharen te verknippen was en met naalden te naaien was, door de handelsverboden die op specifieke stoffen en lakens stonden. Zij mochten tijdens vastgelegde periodes geen *lakenen balynck tlandts*, zoals Engelse of Schotse lakens van hoge kwaliteit, verwerken in hun kledingstukken. Engelse lakens werden bijvoorbeeld bijna ononderbroken geweerd tussen 1346 en 1501, en omstreeks de aanvang van de tweede helft van de vijftiende eeuw was er een kortstondiger verbod op de Schotse lakens van kracht. Doordat er echter heel wat uitzonderingen golden op deze algemene verboden, konden dergelijke stoffen toch nog in de handel terechtkomen. Zo bleven de Brugse doorvoerhavens, Damme en Sluis, toegang hebben

tot *lakenen balyneck tlandts*, doordat er geen verbod van toepassing was op de doorvoer ervan, zoals bijvoorbeeld naar de Duitse Hanzesteden. Bijgevolg hielden voornamelijk inwoners van deze steden zich bezig met de illegale handel, wat door het Brugse stadsbestuur streng werd afgestraft door de vordering van enorme boetes. Naar alle waarschijnlijkheid deed het stadsbestuur dat om zijn eigen stedelijke markteconomie te kunnen beschermen.

Een gelijkaardig optreden van het Brugse schepencollege is te zien bij het argument van de verweerders dat zij de kledingstukken voor zichzelf hadden gemaakt. De eigen markteconomie werd hierdoor immers amper verstoord, omdat zeer veel mensen hun eigen kledij maakten of een beroep deden op de tweedehandshandel om de kosten te drukken. Uit de processen van de eerste helft van de zestiende eeuw bleek namelijk dat het niet ongewoon was om de financiële toestand van de gedagvaarde te vermelden en vervolgens milder op te treden bij armere inwoners van de stad. Ook vrouwen werden klaarblijkelijk minder streng bestraft, waarschijnlijk omdat het maken van kledingstukken door (huis-)vrouwen werd gelinkt aan hun huishoudelijke taken en bijgevolg weinig concurrentie voor de stedelijke markteconomie betekende.

Naast de conflicten tussen de Brugse ambachten enerzijds en de Lakenhalle en particulieren anderzijds, besprak dit onderzoek verscheidene processen tussen de Brugse confectieambachten onderling. Daaruit bleek dat het oorspronkelijke alleenrecht voor specifieke taken van bepaalde ambachten, steeds meer onder druk kwam te staan en uiteindelijk werd aangepast. Ten eerste dachten de kleermakers, op basis van hun vijftiende-eeuwse keure, dat zij het monopolie hadden op het maken van kleding op maat. Maar ook *corduwaniers*, beurzenmakers, *culkstikkers* en oudkleerkopers verkregen op het einde van de vijftiende eeuw en in de loop van de zestiende eeuw steeds meer vrijheid daarin. Brugse *corduwaniers* en beurzenmakers mochten bijvoorbeeld volgens een vonnis uit 1537 net zoals de Brugse kleermakers bovenkledingstukken uit leder maken, zoals lederen *culders*. Waarschijnlijk vonniste het Brugse schepencollege op die manier in navolging van een gelijkaardig proces in Gent. Zowel Gent als Brugge baseerden zich voor hun uitspraak op de gespecialiseerde instrumenten die de *corduwaniers* hanteerden. De kleermakers bedienden zich immers uitsluitend van naalden en scharen, terwijl ambachten, die zich met de verwerking van leder in kledij bezighielden, stevigere knipmessen, draden van varkenshaar en schoenmakerspriemen gebruikten. Opnieuw was de kwaliteit van de kledingstukken de bepalende factor om het monopolie van de kleermakers, ten voordele van de *corduwaniers* en beurzenmakers, in te perken.

Datzelfde gold voor het alleenrecht van de *culkstikkers* voor de productie van wambuizen. Terwijl zij in 1468 volgens een uittreksel uit hun keure nog het alleenrecht hadden om deze gewatteerde kledingstukken te maken, veranderde dat al amper drie jaar later. Kleermakers kregen immers de toestemming in 1471 om wambuizen te vervaardigen, indien de klanten dit expliciet aan hen vroegen en de stoffen voor de kledingstukken tot bij hen brachten. Het monopolie van de *culkstikkers* bleef in het laatste kwart van de vijftiende eeuw toch nog gedeeltelijk overeind, maar in de zestiende eeuw kregen de kleermakers nog meer vrijheid. Daar de kleermakers aanvankelijk wambuizen enkel op bestelling mochten maken, konden ze volgens een sententieakte uit 1542 immers alle soorten wambuizen uit zijdestoffen

vrij verhandelen. Hoewel de *culkstickers* eerst negatief reageerden op deze akte, moesten ze zich er toch bij neerleggen. Het Brugse schepencollege vond namelijk dat de kleermakers even bekwaam waren om wambuizen te maken en aan de man te brengen.

Ook de kleermakers moesten zich vanaf 1539 schikken naar de toegevingen die het Brugse stadsbestuur uitsprak tegenover het gebruik van nieuwe stoffen door de oudkleerkopers. Daar de vijftiende-eeuwse kleermakerskeure nog bepaalde dat het de Brugse oudkleerkopers ten strengste verboden was nieuwe stoffen in hun kledingstukken te verwerken, legde een zestiende-eeuwse sententieakte vast dat deze regel quasi werd uitgehold. Toch bleven er enkele voorwaarden ten voordele van de kleermakers van kracht. Zo moesten de kledingstukken uit nieuwe stoffen door een Brugse kleermaker zijn vervaardigd en mochten de oudkleerkopers enkel de nieuwe stoffen aankopen bij een erkende koopman in Brugge. Bovendien bleef het verbod op de verkoop van kledingstukken van nieuwe stoffen door oudkleerkopers van kracht op *coussens* en wambuizen. Deze ingreep van het stadsbestuur zorgde er met andere woorden voor dat de eigen markteconomie werd bevorderd door uitsluitend werkkrachten uit de eigen stad aan te spreken.

Uit bovenstaande conclusies blijkt dus dat de theoretische en rigide ambachtskeure van de Brugse kleermakers uit 1441 is aan te vullen met de toevoegingen en veranderingen in de praktijk, die duidelijk worden via processen, vonnissen en sententieakten. Het aanpassingsvermogen van de confectieambachten maakte integraal deel uit van het laat-middeleeuwse en vroegmoderne ondernemingswezen en was allesbehalve een illegale omzeiling van de strenge reguleringen, zoals gedateerde wetenschappelijke literatuur beweerde. De Brugse ambachtsondernemers hadden met andere woorden met de hulp van het stedelijke bestuur de moed om zich aan te passen aan de evoluerende situatie, zo lang niet moest worden ingeboet aan de kwaliteit van de goederen. Zoals Gelderblom en Grafe concludeerden voor de internationaalgerichte koopmansgilden, blijkt ook dat de meer lokaal- en regionaalgerichte ambachten het aandurfd en om te vernieuwen als het voordelen voor de corporaties zelf en de maatschappij als geheel opleverden. Daardoor vormden de ambachten zeker geen beperking of remming voor de wijzigende markteconomie, zoals Ogilvie nog steeds beweert. Meer nog, er zou kunnen worden gesteld dat zij de Brugse markteconomie net hielpen mee vormgeven door de toegevingen, toevoegingen en aanpassingen, die zij aan hun keure doorvoerden.

Vervolgens legde het geselecteerde bronnencorpus eveneens interessante informatie bloot over de plaatsen waar de Brugse confectieambachten actief waren. Opnieuw was de positie van het stadsbestuur uiterst belangrijk om een goede marktinfrastructuur uit te bouwen. De stedelijke economie rekende immers op bloeiende markten en winkels om de kwaliteitsvolle goederen van de ambachten aan de man te kunnen brengen. De Grote Markt, Vrijdagmarkt en de Braamberg waren uitgelezen plaatsen om marktkraampjes op te stellen en kledingstukken te verkopen. De processen toonden bijgevolg ook aan dat de vrije markteconomie zich vooral op deze locaties afspeelde. Maar daarnaast hadden heel wat confectieambachtslieden een eigen winkel ter beschikking om hun kledingstukken te verkopen. Via enkele getuigenverslagen was het mogelijk om de concentratie van dergelijke winkels en woningen van ambachtslieden na te gaan. Daarbij viel op dat de kleermakers zich enerzijds voornamelijk rondom de Braamberg

vestigden met hun woningen en hun daarbij horende winkels. Anderzijds waren zijstraten van belangrijke toegangswegen populair bij de ambachten die in basisbehoeften en luxeproducten handelden. Ze zochten met andere woorden een gunstige ligging om te kunnen ontsnappen aan de directe concurrentie van collega's door hun winkels langs drukbezochte straten te plaatsen.

Bovendien bleek uit de diverse laat-vijftiende-eeuwse en zestiende-eeuwse processen dat de ambachtsbesturen vooral strenge controles uitoefenden op de naleving van de manier waarop de kledingstukken mochten worden tentoongesteld. Hoewel het Brugse schepencollege meer vrijheid toekende aan de ambachten die eenzelfde product konden vervaardigen, trad de schepenbank veel strenger op tegenover de manier waarop de confectieambachten iets te koop aanboden aan de klanten. Zo gingen meerdere processen over de tentoonstellingswijze van wambuizen door kleermakers tegenover *culkstickers* en van *coussens* door oudkleerkopers tegenover kousenmakers. Vooral de zichtbaarheid van de geproduceerde kledingstukken was hierbij de bepalende factor. De erkende en aanvankelijk monopolie hebbende ambachten hadden telkens de voorrang om hun goederen meer in het oog springend tentoon te stellen, zoals door de kledingstukken op rekken of aan latten uit te stallen. De andere ambachten die pas later enige vrijheid kregen om dergelijke kledingstukken te produceren, moesten ze dikwijls opgeplooid en in lijnwaad gewikkeld verhandelen. De middeleeuwse maatschappij was dan ook gestoeld op bepaalde codes die door de hele gemeenschap konden worden begrepen. De manier waarop iets werd getoond aan de klant, vertelde immers iets over de kwaliteit en de daarbij horende prijs. Daardoor moesten de ambachtsbesturen strenger optreden op dit vlak, zodat die informatie naar de potentiële kopers transparant bleef.

Een derde en laatste centraal thema dat dit onderzoek heeft behandeld, ging over het uitzicht van de laat-middeleeuwse klederdracht en de daarmee verbonden identiteitsvorming van de middeleeuwer. Net zoals de reguleringen voor de confectieambachten, was de kleding zelf onderhevig aan veranderingen. De kleermakerskeure, processen en sententieakten toonden aan dat er een enorme diversiteit was aan kledingstukken tijdens de middeleeuwen en de vroegmoderne tijd. Diverse sociale aspecten werden vervolgens van dichterbij benaderd door bijvoorbeeld te kijken naar de differentiatie op basis van gender, leeftijd, en sociale rang en stand. Allereerst toonde de uitgebreide kledingterminologie aan dat bepaalde kledingstukken niet gebonden waren aan het geslacht van de drager, terwijl andere stukken specifiek aan mannen of vrouwen toebehoorden. Zo droegen tijdens de middeleeuwen zowel mannen als vrouwen rokken, in tegenstelling tot de perceptie die vandaag geldt. Ook kaproenen behoorden toe aan beide garderobes, terwijl *faillen* en *colletten* uitsluitend werden teruggevonden bij vrouwen en wambuizen enkel bij mannen.

Niet enkel op het vlak van de drager was er een genderonderscheid, want ook de kledingproductie van enkele kledingstukken behoorde specifiek toe aan een bepaald geslacht. Een ambachtsgezin was immers patriarchaal georganiseerd, waardoor meer mannen dan vrouwen het meesterschap bezaten. Zij hielden zich voornamelijk bezig met ingewikkelde kleding op maat. Vrouwen daarentegen maakten eenvoudigere kledingstukken als deel van hun huishoudelijke taken, zoals schorten, kaproenen en *colletten*. Ten slotte verwees bepaalde kledingterminologie specifiek naar kledijsoorten die dienden als bescherming tegen gure

weersomstandigheden. Daaruit is dus gebleken dat er eveneens een differentiatie op basis van de seizoenen werd gemaakt. De verscheidene soorten mantels, zoals *vlieghers*, *clocken* en *frocx*, werden bijna uitsluitend tijdens de wintermaanden gedragen, net zoals de zogenaamde *zocken*, dikke wollen pantoffels, en handschoenen. Het onderzoek illustreerde ook een opvallende evolutie in de mannenkledij tijdens de late middeleeuwen. De mannengarderobe verschoof vanaf 1340 immers van dikke gedrapeerde *jacketten* of *houppelandes* naar meer getailleerde wambuizen of *pourpoints*. Bovendien werden deze laatste kledingstukken sinds de vijftiende eeuw steeds korter en onderstreepten wijde slinger mouwen de brede schouders van de dragers, wat mannelijkheid uitstraalde.

Naast de diverse kledingterminologie uit het bronnencorpus, vertelden de verwerkte stoffen in de kledingstukken eveneens iets over de identiteit van de middeleeuwer en de eventuele verschuivingen hierin. Deze studie toonde aan dat dikke wollen lakens nog steeds op het einde van de middeleeuwen zeer frequent voorkwamen in de kledingnijverheid. Vooral de eigen Vlaamse lakens waren erg populair volgens het hier geselecteerde bronnencorpus. Naast deze zeer kwaliteitsvolle lakens, waren er stoffen van mindere kwaliteit uit andere regio's. Bijgevolg waren bijvoorbeeld Ierse, *Spiersche* en *Brunswijcsche* lakens, en Schotse karsaaien goedkopere stoffen, net doordat ze van mindere kwaliteit waren dan de lokale producten. Het lijkt dus aangewezen dat de armere bevolkingsklassen een beroep deden op dergelijke lakens, terwijl de rijkere elite de duurdere Vlaamse lakens kon laten verwerken in haar kledij. Vervolgens bleek dat die elite vanaf de tweede helft van de vijftiende eeuw steeds meer interesse vertoonde in stoffen uit zijde voor haar kleding. Doordat er een grote verscheidenheid was aan de kwaliteit van zijdestoffen op basis van de hoeveelheid zijdedraad die in de weefsels werd verwerkt, konden meerdere lagen van de bevolking zich deze luxestoffen permitteren.

De armere bevolkingsklassen konden bijvoorbeeld hun kledingstukken uit mengselweefsels laten maken om de prijs betaalbaar te houden. Zo was *cameloot* een zijdemengsel met *kemelshaar*. Maar ook satijn uit de Lage Landen was goedkoper dan de traditionele Italiaanse en Oosterse satijnweefsels, doordat de niet-zichtbare inslagdraden uit linnen bestonden. De mengsels zagen er bijgevolg amper anders uit dan de duurste luxestoffen, waardoor ook de lagere klassen en de opkomende stedelijke rijken goedkopere alternatieven konden verwerken in hun klederdracht. Verder waren er nog mengsels met weefsels zonder zijdecomponent, maar op basis van plantaardige vezels, zoals fustein. Dit was, net zoals *bocraan*, een zeer stevige stof, waardoor deze aanvankelijk werd gebruikt voor militaire kleding. Via de *pourpoints* en wambuizen, die zich baseerden op de militaire klederdracht, bestond ook burgerkleding uit deze rigide stoffen. Ten slotte was er in het laatste kwart van de vijftiende eeuw een kortstondige heropleving van de Brugse saainijverheid. Daardoor is het niet ongewoon dat enkele processen, die dateren van na 1480, enkele verwijzingen naar deze lichtere wollen stoffen bevatten. Dit was eveneens een goedkoper alternatief voor de dikke wollen lakens, die de potentiële klanten ten goede kon komen door de lagere prijs. Maar ook de stad zelf profiteerde tijdelijk van de saainijverheid, doordat het bewerkingsproces van dergelijke stoffen minder financiële middelen vergde.

Ten slotte ging deze studie even in op de symboliek en connotaties die verbonden waren aan het kleurgebruik in de laat-middeleeuwse klederdracht. De start van de vroegmoderne

periode werd gekenmerkt door een zekere individualisering, waardoor de persoonlijke smaak en voorkeur steeds een belangrijkere rol speelden. Het geselecteerde bronnenmateriaal voor dit onderzoek verleende zich er echter niet toe om dit van dichterbij te bekijken. Op basis van een proces uit 1475 tussen twaalf kleermakers en de Brugse Lakenhalle was het daarentegen wel mogelijk de gegevens kwantitatief te benaderen en daaruit enkele conclusies te trekken over de kleurensymboliek van de late vijftiende eeuw. Uit de wetenschappelijke literatuur bleek dat de roodtinten tijdens de vijftiende eeuw opnieuw aan populariteit wonnen ten opzichte van de blauwe kleuren. Het proces uit 1475 toonde echter aan dat de Brugse kleermakers nog steeds meer blauw textiel aankochten, want de blauwe Schotse goedkopere lakens maakten voor meer dan 15% deel uit van de totale aankoop van stoffen. Slechts hypotheses konden een verklaring geven, waarom vooral blauw zo populair was in Brugge. Zo was de primaire heraldische kleur van het Brugse stadswapen azuurblauw. Maar ook de nabijheid tussen donkere blauwtinten en zwarte stoffen speelde hoogstwaarschijnlijk een rol. Het proces toonde immers aan dat 32 van de 80 aangekochte lakens een zwarte kleur hadden, wat misschien te maken had met de relaties tussen de Bourgondische Nederlanden en het Iberisch Schiereiland, en de opkomst van de reformanten in de Lage Landen. Zeker kan worden vastgesteld dat donkere tinten steeds meer de overhand namen vanaf de late vijftiende en in de zestiende eeuw, ten koste van de felle en schreeuwerige kleuren in de middeleeuwse klederdracht van de eeuwen voordien.

Algemeen toonde dit onderzoek over enkele Brugse confectieambachten tijdens de vijftiende en eerste helft van de zestiende eeuw aan dat de maatschappij op het einde van de middeleeuwen meerdere veranderingen doormaakte. De Brugse metropoolstad van weleer wist zich via efficiënte ingrepen telkens te heruitvinden, wat een weerslag had op de economische positie van de stad, maar evenzeer op de culturele uitstraling van de stad en haar inwoners. Ten eerste verlegde Brugge zijn aandacht van een bijna enkel op exportgerichte textielhandel naar een meer regionale en lokale handel in luxegoederen, waaronder ook kledij. Daarnaast bleken de ambachten actief in de kleding- en confectiesector zich eveneens aan te passen aan de evoluerende situatie. Zowel de kleermakers, *culkstickers* als oudkleerkopers deden afstand van hun monopolie op bepaalde taken om de stedelijke markteconomie te bevorderen. Zo traden ze steeds minder streng op tegen bepaalde overtredingen en pasten ze hun ambachtskeure aan met amplificaties of sententieakten. De ambachten waren dus allesbehalve rigide of remmend voor de stedelijke economie, doordat ze in de praktijk net toegevingen, toevoegingen en aanpassingen deden aan hun verharde keure. Bijgevolg transformeerde het uitzicht van de kledingstukken mee, wat bovendien de identiteitsvorming van de Brugse inwoners mee liet evolueren. Steeds meer mensen konden een beroep doen op kleding die er luxueus uitzag, doordat goedkopere stoffen een luxueuze uitstraling hadden. De Brugse confectieambachten, samen met de gehele bevolking, wisten met andere woorden een *mauw te passen* aan de veranderende situatie van de late middeleeuwen naar de vroegmoderne tijd.

Bibliografie

Onuitgegeven bronnen

Brugge. Rijksarchief Brugge. *Ambachten: Kultsteckers (Pourpointiers) en bocraanververs.*

- Kopie van proces (1516), ms. 187/53.
- Kopie van proces (1534), ms. 187/54.
- Proces (1541), ms. 187/56.

Brugge. Rijksarchief Brugge. *Ambachten: Sceppers, kleermakers (Tailleurs).*

- Cartularium (1507-1763), ms. 283bis.
- Proces (1542), ms. 380.

Brugge. Rijksarchief Brugge. *Oorkonden met Blauw Nummer: Kleermakers (1452).*

- Ordonnantie in geschil met de *culkstickers* (1452), ms. 8169.
- Vonnissen (1536-1537), ms. 8330, ms. 8831, ms. 8332.

Brugge. Rijksarchief Brugge. *Oorkonden met Blauw Nummer: Kussen- en spreimakers (courtepointers en kleermakers) (1406-1606).*

- Vonnissen (1504), ms. 8857.
- Vonnissen (1518), ms. 8884.
- Vonnissen (1539-1542), ms. 8342, ms. 8343.
- Vonnissen (1545), ms. 8363.

Brugge. Stadsarchief Brugge. *Charters, nr. 310: Kleermakers (1358-1709).*

- Chirograaf (1408), ms. 310/642.
- Vonnissen (1496), ms. 310/673.
- Vonnissen (1509), ms. 310/681.
- Processtuk in beroep (1525), ms. 310/688.
- Vonnissen en processtukken (met aanverwante ambachten) (1539-1559), ms. 310/701, ms. 310/702, ms. 310/703, ms. 310/705.

Brugge. Stadsarchief Brugge. *Charters, nr. 310: Kousenmakers (1542-1681).*

- Vonnissen (1542), ms. 310/308.
- Proces (1544), ms. 310/309A.
- Proces (1554), ms. 310/310.

Brugge. Stadsarchief Brugge. *Charters, nr. 310: Kulkstickers (1468-1657).*

- Verschillende beslissingen in toepassing van de keure (1468), ms. 310/322; Verweerd.
- Proces (1551), ms. 310/323.

Brugge. Stadsarchief Brugge. *Charters, nr. 310: Oudkleerkopers (1463-1692).*

- Proces (1552), ms. 310/273.

Brugge. Stadsarchief Brugge. *Kaarten en plannen, Marcus Gerards, Stadsplan van het centrum van Brugge, Brugge, 1562. Online geraadpleegd via: Erfgoed Brugge: Kaart en Huis.*

Brugge. Stadsarchief Brugge. *Kleermakers of scheppers, nr. 333.*

- Keurboek (1441-1708), ms. 333/1.
- Keur-, akten- en resolutieboek (1441-1794), ms. 333/2.
- Processtukken (1510-1563), ms. 333/16.

Brugge. Stadsarchief Brugge. *Schoenmakers of corduwaniers*, nr. 334.

- Proces (1536), ms. 334/122.

Parijs. Bibliothèque Nationale de France. *Département des Manuscrits*, ms. Latin 9333, f° 103r-104r: *Tacuinum Sanitatis*, ca. 1500. Online geraadpleegd via: *Gallica, Bibliothèque Nationale de France*.

Parijs. Bibliothèque Nationale de France. *Département des Manuscrits*, ms. NAL 1673, f° 94r-95r: *Tacuinum Sanitatis*, ca. 1390-1400. Online geraadpleegd via: *Gallica, Bibliothèque Nationale de France*.

Uitgegeven bronnen

De Hert, René, ed. *Het Kostuumboek Van Lucas D'heere*. Gent: VIAT, 2004.

Gilliodts-Van Severen, Louis, ed. *Cartulaire de l'ancienne estaple de Bruges*. 2 vols. Brugge: Louis de Plancke, 1904.

Gilliodts-Van Severen, Louis, ed. *Inventaire des archives de la Ville de Bruges. section 1: Inventaire des chartes*. 9 vols. Brugge: Gailliard, 1871-1885.

Huys, Emiel, ed. 'Bijlagen rakende Brugge'. In *Duizend jaar mutualiteit bij de Vlaamsche gilden*. Deel II: 145-212. Kortrijk: Vermaut, 1926.

Prevenier, Walter, ed. *Handelingen van de leden en van de staten van Vlaanderen (1384-1405): Excerpten uit de rekeningen der steden, kasselrijen en vorstelijke ambtenaren*. Koninklijke Belgische academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten 4. Brussel: Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, 1959.

Secundaire literatuur

Alexandre-Bidon, Danièle. 'Du drapeau à la cotte: vêtir l'enfant au Moyen Age (XIIIe-XVe s.)'. In *Le Vêtement: histoire, archéologie et symbolique vestimentaires au Moyen Age*, onder redactie van Michel Pastoureau: 123-68. Cahiers du Léopard d'or 1. Parijs: Léopard d'or, 1989.

Allossery, Paul. *Het gildeleven in vroeger eeuwen*. Brugge: A. Moens-Patfoort, 1926.

Boone, Marc. 'Muntgeschiedenis middeleeuwen'. In *Hoe schrijf ik de geschiedenis van mijn gemeente?, deel 3a: hulpwetenschappen*, onder redactie van Jan Art: 149-65. Gent: Stichting Mens en Cultuur, 1996.

Brown, Andrew, en Jan Dumolyn. 'Introduction'. In *Medieval Bruges, c. 850-1550*, onder redactie van Jan Dumolyn en Andrew Brown: 1-6. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.

Brulez, Wilfrid. 'Engels laken in Vlaanderen in de 14e en 15e eeuw'. *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis* 108, nr. 1-2 (1971): 5-25.

Colenbrander, Sjoukje. 'Zolang de weefkunst bloeit: zijdeveverijen in Amsterdam en Haarlem, 1585-1750'. Onuitgegeven doctoraatsproefschrift, Universiteit Amsterdam, 2010.

Dambruyne, Johan. *Corporatieve middengroepen. Aspiraties, relaties en transformaties in de 16de-eeuwse Gentse ambachtswereld*. Gent: Academia Press, 2002.

Dambryne, Johan. ‘Sociale mobiliteit en status in het zestiende-eeuwse Gentse ambachtswezen’. *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* 50, nr. 1 (1996): 73-120.

De Bo, Leenaart Lodewijk. *Westvlaamsch idioticon*. 1ste dr. Brugge: Boek- & Steendrukkerij Edward Gailliard, 1873.

Deceulaer, Harald. “‘Prêt-à-porter’”, gender en gezondheid. De veelvuldige betekenissen van huiszoekingen bij kleermakers en oudekleerkopers in het laat-16de-eeuwse Antwerpen’. In *Werelden van verschil: ambachtsgilden in de Lage Landen*, onder redactie van Catharina Lis en Hugo Soly: 99-126. Brussel: VUBpress, 1997.

Dekesel, Niels. ‘Hiërarchie en sociale mobiliteit in de Brugse bontindustrie: Een studie naar de sociale gelaagdheid van de Brugse peltiers tussen ca. 1400 - ca. 1540’. Onuitgegeven masterproef, KU Leuven - Faculteit Letteren, 2015.

De Mérindol, Christian. ‘Signes de hiërarchie sociale à la fin du Moyen Age d’après les vêtements. Méthodes et recherches’. In *Le Vêtement: histoire, archéologie et symbolique vestimentaires au Moyen Age*, onder redactie van Michel Pastoureau: 181-223. Cahiers du Léopard d’or 1. Parijs: Léopard d’or, 1989.

Den Boon, Ton. *Spreekwoordenboek*. Utrecht: Van Dale, 2018.

Deneweth, Heidi, en Ludo Vandamme. ‘Brugge in de zestiende eeuw’. In *Vergeten meesters: Pieter Pourbus en de Brugse schilderkunst van 1525 tot 1625*, onder redactie van Anne Van Oosterwijk: 8-17. Brugge: Snoeck, 2017.

Deneweth, Heidi. ‘Brugge zoekt en vindt alternatieven’. In *Brugge*, onder redactie van Valentin Vermeersch: 86-99. Steden in Europa. Antwerpen: Mercatorfonds, 2002.

Deneweth, Heidi. *Goede muren maken goede burenen: verbouwingen en buurtleven in Brugge, 1500-1800*. Brugge: Uitgeverij Van de Wiele, 2020.

Deploige, Jeroen, en Peter Stabel. ‘Textielondernemers en textielarbeiders in de middeleeuwse stad’. In *Gouden tijden: rijkdom en status in de Middeleeuwen in de Zuidelijke Nederlanden*, onder redactie van Véronique Lambert en Peter Stabel: 240-81. Tiel: Uitgeverij Lannoo, 2016.

De Poerck, Guy. *La draperie médiévale en Flandre et en Artois: technique et terminologie*. Vol. 3. Glossaire flamand. Brugge: De Tempel, 1951.

De Ridder, André. ‘Contribution à l’histoire du costume et du luxe dans la Belgique d’autrefois’. *Bulletin de la Société royale d’archéologie de Bruxelles* 45, nr. 2 (1932): 113-40.

De Smet, Antoine. ‘Het waterwegennet ten Noord-Oosten van Brugge in de XIIIe eeuw’. *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis* 13, nr. 1 (1934): 83-121.

Dumolyn, Jan, Marc Ryckaert, Heidi Deneweth, Luc Devliegher, en Guy Dupont. ‘The Urban Landscape II: c. 1275 - c. 1500’. In *Medieval Bruges, c. 850-1550*, onder redactie van Jan Dumolyn en Andrew Brown: 152-95. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.

Dumolyn, Jan. ‘De Brugse ambachtsbesturen tijdens de late middeleeuwen: enkele institutionele en rechtshistorische aspecten’. *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis* 147, nr. 2 (2010): 309-27.

Dumolyn, Jan. ‘De vele gezichten van de middeleeuwse burger in de Zuidelijke Nederlanden’. In *Gouden tijden: rijkdom en status in de Middeleeuwen in de Zuidelijke Nederlanden*, onder redactie van Véronique Lambert en Peter Stabel: 142-71. Tiel: Uitgeverij Lannoo, 2016.

Epstein, Stephan, en Maarten Prak. 'Introduction: Guilds, Innovation, and the European Economy, 1400–1800'. In *Guilds, Innovation and the European Economy, 1400–1800*, onder redactie van Stephan Epstein en Maarten Prak: 1-24. New York: Cambridge University Press, 2008.

Epstein, Stephan. 'Craft Guilds, Apprenticeship, and Technological Change in Pre-Industrial Europe'. In *Guilds, Innovation, and the European Economy, 1400-1800*, onder redactie van Stephan Epstein en Maarten Prak: 52-80. New York: Cambridge University Press, 2008.

Gailliard, Jean-Jacques. *De ambachten en neringen van Brugge, of beschrijving hunner opkoomst, bloei, werkzaemheden, gebruiken en voorregten*. Vol. 2. Brugge, 1854.

Geïntegreerde Taalbank: Middelnederlandsch Woordenboek (<https://gtb.ivdnt.org/>). Voor het laatst geraadpleegd op 30 mei 2023.

Gelderblom, Oscar, en Regina Grafe. 'The Rise and Fall of the Merchant Guilds: Re-Thinking the Comparative Study of Commercial Institutions in Premodern Europe'. *The Journal of Interdisciplinary History* 40, nr. 4 (2010): 477-511.

Gelderblom, Oscar. *Cities of Commerce: The Institutional Foundations of International Trade in the Low Countries, 1250-1650*. Princeton: Princeton University Press, 2013.

Haemers, Jelle. 'Ambachtslieden in de middeleeuwse stad'. In *Gouden tijden: rijkdom en status in de Middeleeuwen in de Zuidelijke Nederlanden*, onder redactie van Véronique Lambert en Peter Stabel: 208-39. Tiel: Uitgeverij Lannoo, 2016.

Inventaris Oorkonden met Blauw Nummer. Brugge: Rijksarchief.

Janssens, Luc. *Archief van de Ambachten & Gilden bewaard in het Stadsarchief van Brugge*. Brugge: Stadsarchief, 2017.

King, Donald. 'Het bedrijfsleven. Handel, nijverheid en bankwezen'. In *De glorie der Middeleeuwen*, onder redactie van Joan Evans: 199-229. Amerongen: Gaade, 1985.

Mane, Perrine. 'Emergence du vêtement de travail à travers l'iconographie médiévale'. In *Le Vêtement: histoire, archéologie et symbolique vestimentaires au Moyen Age*, onder redactie van Michel Pastoureau: 93-122. Cahiers du Léopard d'or 1. Parijs: Léopard d'or, 1989.

Munro, John. 'The anti-red shift – to the "Dark Side": Colour changes in Flemish luxury woollens, 1300 - 1550'. *Medieval Clothing and Textiles* 3, nr. 1 (2007): 55-95.

Ogilvie, Sheilagh. 'Rehabilitating the Guilds: A Reply'. *The Economic History Review* 61, nr. 1 (2008): 175-82.

Ogilvie, Sheilagh. *The European Guilds: An Economic Analysis*. Princeton: Princeton University Press, 2019.

Panhuisen, Bibi Sara. 'Maatwerk: kleermakers, naaisters, oudkleerkopers en de gilden (1500-1800)'. Onuitgegeven doctoraatsproefschrift, Universiteit Utrecht, 2000.

Pastoureau, Michel. *Bleu: histoire d'une couleur*. Histoire d'une couleur 1. Parijs: Seuil, 2001.

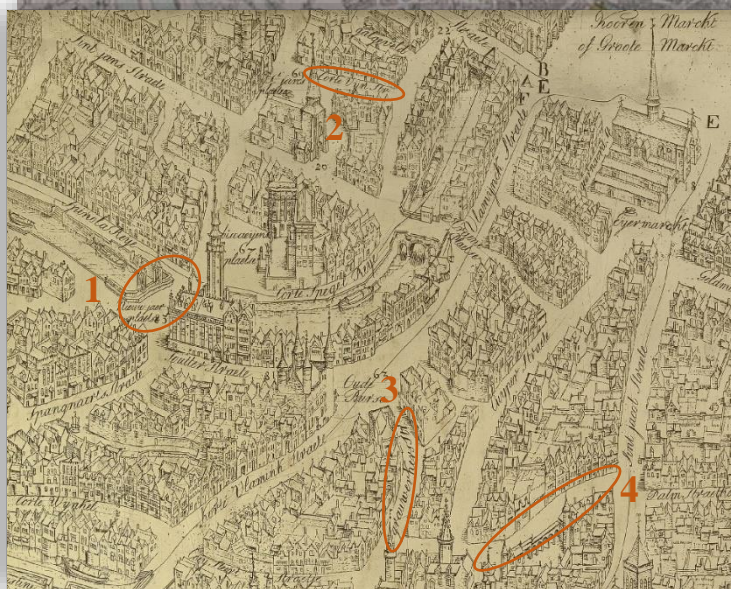
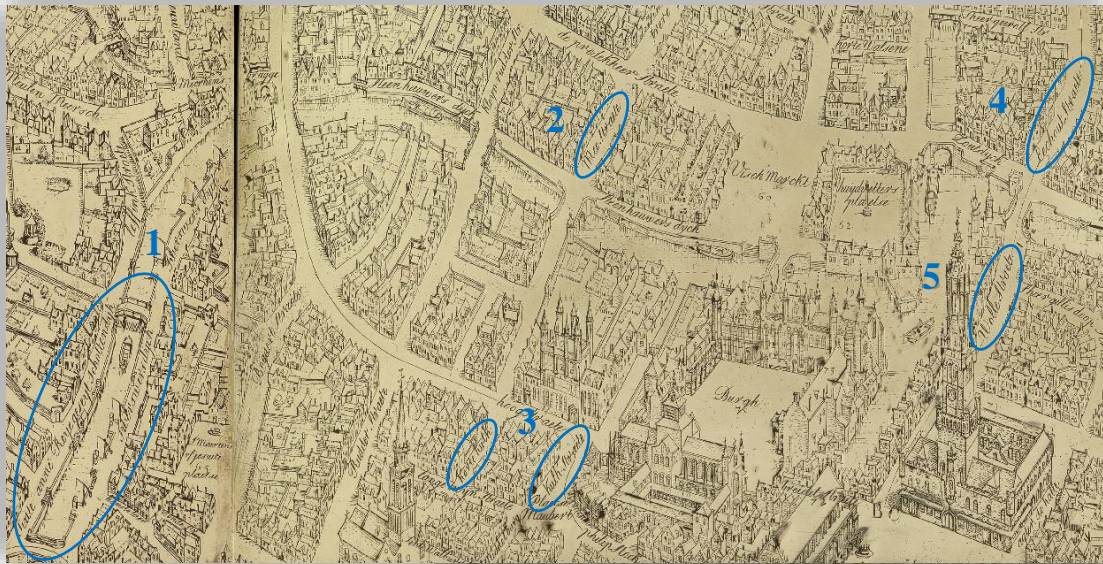
Pastoureau, Michel. *Noir: histoire d'une couleur*. Histoire d'une couleur 2. Parijs: Seuil, 2011.

Piponnier, Françoise. 'Une révolution dans le costume masculin au XIVe siècle'. In *Le Vêtement: histoire, archéologie et symbolique vestimentaires au Moyen Age*, onder redactie van Michel Pastoureau: 225-42. Cahiers du Léopard d'or 1. Parijs: Léopard d'or, 1989.

- Pleij, Herman. *Van karmijn, purper en blauw: over kleuren van de Middeleeuwen en daarna*. Amsterdam: Prometheus, 2002.
- Prevenier, Walter. *Prinsen en poorters: beelden van de laat-middeleeuwse samenleving in de Bourgondische Nederlanden 1384-1530*. Antwerpen: Mercatorfonds, 1998.
- Probat: Stadsarchief Brugge* (<https://probat.west-vlaanderen.be/zoeken/>). Voor het laatst geraadpleegd op 30 mei 2023.
- Puttevils, Jeroen. ‘Kooplieden en geldhandelaars’. In *Gouden tijden: rijkdom en status in de Middeleeuwen in de Zuidelijke Nederlanden*, onder redactie van Véronique Lambert en Peter Stabel: 172-207. Tielt: Uitgeverij Lannoo, 2016.
- Ryckaert, Marc. ‘Geografie en ontstaan’. In *Brugge*, onder redactie van Valentin Vermeersch: 58-61. Steden in Europa. Antwerpen: Mercatorfonds, 2002.
- Ryckaert, Marc. ‘Van grafelijke residentiestad tot middeleeuwse handelsmetropool’. In *Brugge*, onder redactie van Valentin Vermeersch: 62-85. Steden in Europa. Antwerpen: Mercatorfonds, 2002.
- Scholliers, Etienne. ‘Lonen te Brugge en in het Brugse Vrije (XVe-XVIIe eeuw)’. In *Dokumenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen in Vlaanderen en Brabant*, onder redactie van Charles Verlinden en Etienne Scholliers, vol. 2: 87-160. Brugge: De Tempel, 1965.
- Schouteet, Albert. *De straatnamen van Brugge: oorsprong en betekenis*. Brugge: Vanden Broele, 1977.
- Schouteet, Albert. ‘Het ambacht van de oudkleerkopers te Brugge’. *Handelingen van het genootschap voor geschiedenis* 107, nr. 1 (1970): 45-87.
- Sorber, Frieda. ‘Van keukenmeiden en marktkramers. De kledij van de Brabantse volksmens in de tweede helft van de zestiende eeuw’. In *Het markt- en keukenstuk in de Nederlanden, 1550-1650*, onder redactie van Joachim Beuckelaer en Jan Muylle: 39-48. Gent: Gemeentekrediet, 1986.
- Stabel, Peter, Jeroen Puttevils, Jan Dumolyn, Bart Lambert, James Murray, en Guy Dupont. ‘Production, Markets and Socio-economic Structures II: c. 1320 - c. 1500’. In *Medieval Bruges, c. 850-1550*, onder redactie van Jan Dumolyn en Andrew Brown: 196-267. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
- Stabel, Peter. “‘Dmeeste, oirboirlixste ende proffitelixste let ende neringhe” een kwantitatieve benadering van de lakenproductie in het laatmiddeleeuwse en vroegmoderne Vlaanderen’. *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* 51, nr. 1 (1997): 113-53.
- Sturtewagen, Isis. ‘All Together Respectably Dressed: Fashion and Clothing in Bruges During the Fifteenth and Sixteenth Centuries’. Onuitgegeven doctoraatsproefschrift, Universiteit Antwerpen, 2016.
- Thoen, Erik. ‘Historische metrologie’. In *Hoe schrijf ik de geschiedenis van mijn gemeente?, deel 3a : hulpwetenschappen*, onder redactie van Jan Art: 129-48. Gent: Stichting Mens en Cultuur, 1995.
- Trio, Paul. ‘Confraternities as Such, and as a Template for Guilds in the Low Countries during the Medieval and the Early Modern Period’. In *A Companion to Medieval and Early Modern Confraternities*, onder redactie van Konrad Eisenbichler: 23-44. Brill’s Companions to the Christian Tradition 83. Leiden: Brill, 2019.

- Van Buren, Anne, en Roger Wieck. *Illuminating Fashion: Dress in the Art of Medieval France and the Netherlands, 1325-1515*. New York: The Morgan Library & Museum, 2011.
- Vandamme, Ludo, Peter Stabel, Jan Dumolyn, Andrew Brown, Maximiliaan P. J. Martens, Nele Gabriëls, en Johan Oosterman. 'Bruges in the Sixteenth Century: A "Return to Normalcy"'. In *Medieval Bruges, c. 850-1550*, onder redactie van Jan Dumolyn en Andrew Brown: 445-84. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
- Vandenbroeke, Christiaan. *Hulpwetenschappen voor de studie van middeleeuwse en vroegmoderne bronnen. Partim metrologie*. Onuitgegeven studentencursus, UGent, 2001-2002.
- Vandenbroeke, Christiaan. *Hulpwetenschappen voor de studie van middeleeuwse en vroegmoderne bronnen. Partim prijzengeschiedenis*. Onuitgegeven studentencursus, UGent, 2001-2002.
- Van den Haute, Carolus. *Inventaire sommaire des Archives des corporations de la ville de Bruges conservées aux archives de L'État*. Brugge: Rijksarchief, 1909.
- Vandewalle, André. *Brugse ambachten in documenten: de schoenmakers, timmerlieden en schrijnwerkers 14de-18de eeuw*. Brugse geschiedbronnen 16. Brugge: Gemeentebestuur, 1985.
- Vandewalle, Paul, en Jacques Mertens. *Metrologisch Vademecum voor Vlaanderen*. Brugge: Genootschap voor geschiedenis, 2003.
- Vandewalle, Paul. *Oude maten, gewichten en muntstelsels in Vlaanderen, Brabant en Limburg*. Gent: Belgisch centrum voor landelijke geschiedenis, 1984.
- Vandeweerd, Nena. 'Van Voervynsteren tot Vleeshuys: Open en gesloten deuren voor vrouwen in de laatmiddeleeuwse Leuvense ambachtenwereld'. Onuitgegeven masterproef, KU Leuven - Faculteit Letteren, 2016.
- Van Uytven, Raymond. 'Bij Bouts thuis'. In *Het dagelijks leven in een middeleeuwse stad: Leuven anno 1448*: 141-58. Historische reeks 43. Leuven: Davidsfonds, 1998.
- Van Uytven, Raymond. "'Pour vert me veul de noir vestir". Kleurgevoel en kleursignalen in de Middeleeuwen'. In *De zinnelijke Middeleeuwen*, 2e dr.: 84-119. Historische reeks 37. Leuven: Davidsfonds, 1998.
- Van Uytven, Raymond. 'Van hetzelfde laken een pak. Mode en maatschappij in de Middeleeuwen'. In *De zinnelijke Middeleeuwen*, 2e dr.: 120-49. Historische reeks 37. Leuven: Davidsfonds, 1998.
- Vermaut, Joseph. 'De textielnijverheid in Brugge en op het platteland in westelijk Vlaanderen voor 1800: conjunktuurverloop, organisatie en sociale verhoudingen'. Onuitgegeven doctoraatsproefschrift, Universiteit Gent, 1974.
- Vermaut, Joseph. 'Structural transformation in a textile centre: Bruges from the sixteenth to the nineteenth century'. In *The rise and decline of urban industries in Italy and in the Low Countries: late Middle Ages - early modern times*, onder redactie van Herman Van der Wee: 187-203. Leuven: Leuven University Press, 1988.
- Viaene-Awouters, Lieve, en Ernest Warlop, red. *Gemeentewapens in België: Vlaanderen en Brussel*. Brussel: Dexia, 2002.
- Watteuw, Bert. "'Grootere ongheregheltheyt ende overdaed van cleederen". Iets over portretten en weeldewetten in de zestiende eeuw'. In *Renaissanceportretten uit de Lage Landen*, onder redactie van Till Borchert en Koenraad Jonckheere: 48-57. Veurne: Hannibal, 2015.

Bijlage: kaart van Brugge met handelskwartieren

Legende:

Braamberg

1. Sint-Annarij en Verversdijk
2. Meestraat
3. (Korte) Kulkstraat
4. Eekhoutstraat
5. Wollestraat

Vrijdagmarkt

1. Noordzandstraat
2. Wulfhagestraat
3. Beenhouwerstraat

Grote Markt

1. Sint-Jansbrug (huidige Jan Van Eyckplein)
2. Cordoeaniersstraat
3. Grauwwerkersstraat
4. Naaldenstraat

Brugge. Stadsarchief Brugge: Kaarten en plannen: Marcus Gerards, *Stadsplan van het centrum van Brugge*, Brugge, 1562.

Bijlage: miniaturen van winkelinterieur van de kleermakers

Afbeelding 1: Parijs: Bibliothèque Nationale de France. *Département des Manuscrits*, ms. NAL 1673, f° 94r: *Tacuinum Sanitatis*, ca. 1390-1400.

Online geraadpleegd via: *Gallica*, *Bibliothèque Nationale de France*.

Afbeelding 2: Parijs: Bibliothèque Nationale de France. *Département des Manuscrits*, ms. NAL 1673, f° 95r: *Tacuinum Sanitatis*, ca. 1390-1400.

Online geraadpleegd via: *Gallica*, *Bibliothèque Nationale de France*.

Afbeelding 3: Parijs: Bibliothèque Nationale de France. *Département des Manuscrits*, ms. Latin 9333, f° 104r: *Tacuinum Sanitatis*, ca. 1500.

Online geraadpleegd via: *Gallica*, *Bibliothèque Nationale de France*.

Abstract

Dit onderzoek probeert een inzicht te verwerven in de veranderende positie van de Brugse ambachten die zich met kledingproductie bezighielden tussen ca. 1400 en ca. 1550. Meer bepaald gaat deze studie in op de wijziging van het alleenrecht op sommige ambachtstaken binnen eenzelfde sector. Een dergelijke studie werpt ook een blik op de mogelijke weerslag dat dit had op het uitzicht van de klederdracht in die periode. Het laat-middeleeuwse en vroegmoderne bronnenmateriaal leent zich ertoe om er een interessante kwalitatieve analyse op uit te voeren, maar daarnaast wordt deze analyse aangevuld met enkele kwantitatieve gegevens. Het bronnencorpus bestaat in de eerste plaats uit de vijftiende-eeuwse ambachtskeure van de Brugse kleermakers. Daarnaast wordt het corpus aangevuld met processen, vonnissen en vrijwillige rechtspraak van de kleermakers en aanverwante ambachten, zoals de Brugse oudkleerkopers, *culkstickers*, schoenmakers en kousenmakers.

Allereerst gaat deze studie in op de veerkracht van de middeleeuwse stad Brugge op de overgang van een middeleeuwse naar een vroegmoderne maatschappij. Brugge moest zich heruitvinden nadat de op exportgerichte lakennijverheid tijdens de vijftiende eeuw volledig was ingestort. Dat deed het door zich te focussen op de lokale handel in luxenijverheden, zoals ook kledij. Het volgende hoofdstuk bespreekt de diverse bevoegdheden van de confectieambachten en de evoluties die zij meemaakten. Vooral de verhoudingen tussen de verscheidene ambachten actief binnen dezelfde sector van de kledingproductie komen hierbij aan bod. Daaruit blijkt dat er naar het einde van de middeleeuwen toe milder werd opgetreden tegen overtredingen die ingingen tegen het alleenrecht van een bepaald ambacht. Zo werden schoenmakers en oudkleerkopers steeds vaker toegestaan de taken van de kleermakers uit te voeren. Ook kleermakers mochten na verloop van tijd wambuizen stikken, terwijl eerst enkel de *culkstickers* dit mochten doen. De voornaamste voorwaarde waardoor de ambachten binnen eenzelfde sector meer vrijheid genoten om elkaars taken uit te voeren, was de goede kwaliteitsgarantie van de kledingstukken.

Het volgende hoofdstuk toont aan dat de confectieambachten strenger reageerden op het foutief tentoonstellen van de goederen. Via de uitbouw van een bloeiende markteconomie probeerden het Brugse stadsbestuur en de ambachten regels op te stellen voor de correcte tentoonstellingswijze. Deze bepalingen deden dienst als een soort code, waaruit de inwoners van de stad afleidden wie de producten hadden gemaakt. Zo mocht een oudkleerkoper geen kledingstukken duidelijk zichtbaar op rekken of latten hangen, terwijl erkende kousenmakers of kleermakers dit wel mochten doen. Een potentiële koper wist op die manier immers aan welke prijs en kwaliteit hij zich mocht verwachten. De transparantie tegenover de klant werd dus hoog aangeschreven. De laatste paragraaf gaat in op de weerslag van deze evoluties op het uitzicht van de kledij op basis van de terminologie voor kledingstukken, stoffen en kleuren die in de processen, vonnissen, akten en kleermakerskeure voorkomen.

Dit onderzoek toont bijgevolg hoe de Brugse ambachten tijdens de late middeleeuwen zich aanpasten aan de evoluerende stedelijke samenleving. De strenge theoretische ambachtskeure was steeds meer onderhevig aan toegevingen aan de situatie, wat ook voor een verandering zorgde in de organisatie van laat-middeleeuwse kledingambachten en in de laat-middeleeuwse klederdracht in Brugge.